

AT'DA BÖLGESEL KALKINMA POLİTİKALARI
VE
TÜRKİYE EKONOMİSİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Doktora Tezi

Zeki YILMAZ

Eskişehir - 1995

T.C.
ANADOLU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

AT'DA BÖLGESEL KALKINMA POLİTİKALARI
VE
TÜRKİYE EKONOMİSİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Doktora Tezi

Zeki YILMAZ /

ANADOLU ÜNİVERSİTESİ
MERKEZ KÜTÜPHANESİ

Eskişehir - 1995

ÖZET

Günümüzde gelişmekte olan ülkelerin yanısıra gelişmiş ülkelerde de bölgelerarası farklılıkların artması ayrı bir bölgesel politika uygulanmasını gerektirmiştir.

Bölgesel politikalar farklı olmakla birlikte Türkiye'nin içinde yer almak için büyük çaba sarfettiği AT'da bölgesel politikalar Türkiye'yi yakından ilgilendirmektedir. Topluluk bölgesel politikalar için beş hedef tespit etmiş bu hedefler yapısal dengesizlikleri gidermek için bölge GSYİH'larının Topluluk ortalama GSYİH'nın %75'inden az olması koşulu ile toplam finansman ihtiyacının %50-55'ini karşılayabilmektedir. Topluluk bölge politikalarını ABKF, ASF, ATYG-Yönverme bölümü ile AYB, AKÇT, YTA ve Entegre Akdeniz projeleri kaynaklarından finanse etmektedir.

AT'nun bölgesel amaçlı kaynaklarından Topluluğa son giren ve yapıları Türkiye'ye benzeyen Yunanistan, İspanya ve Portekiz'dir. Bu fonlardan sağlanan yardımlar Yunanistan GSYİH'nın %0.8'i, İspanya GSYİH'nın %0.3 ve Portekiz GSYİH'nın %1.8'ini oluşturduğu dikkate alınırsa fonların önemi ortaya çıkmaktadır.

Türkiye'de bölgelerarası farklılıkları giderici politikalar uygulanmış ancak sonuçları tartışmalıdır. Kalkınma Planları ile getirilen

Kalkınmada Öncelikli Yörelere uygulamasıyla çeşitli teşvikler verilen bu bölgelerde beklenen gelişme sağlanamamıştır. Proje bazında ise en önemlisi GAP'ın sonuçları alınmaya başlamış ve büyük bir gelişme göstermiştir. Kalkınma planlarında dengeli kalkınma model mmodeli üzerinde durulmuş fakat beklenen etki gerçekleşmemiştir.

Gümrük birliğine girmek üzere olan Türkiye bölgesel bazda önemli bir çıkar sağlayamamakla birlikte, genel ekonomik etkilerle bölgesel etkiler görülebilecektir. Bu aşamada gelişen ilişkilerle AYB ve Akdeniz projeleri çerçevesinde geliştirilecek projeler AT kaynaklarından faydalanılabılır.

Türkiye'nin AT'na tam üye olduğundan yapısal fonlardan alacağı pay kesin olmamakla birlikte coğrafi, nüfusu ve bölgesel farklılıkları açısından Türkiye'ye çok benzeyen ve yapısal fonlardan en büyük payı alan (1993 yılında 3 milyar ECU) İspanya'dan az olmayacaktır. Ayrıca İspanya 1993 yılına kadar topluluk kaynaklarından toplam 48 milyon ECU, Yunanistan ise 35 milyar ECU tutarında yardım almışlardır. Toplulukta satınalma gücü paritesine göre kişi başına GSYİH 18.000\$ düzeyinde iken, Türkiye'de 5.100\$'dır. Bu gelir AT'nun 1/3'ü kadardır. Türkiye'de iller arasındaki gelişmişlik farkı ise 1/7'e kadar çıkmaktadır.

Türkiye AT'n tam üye olmadan bölgelerarasındaki gelişmişlik farklarını azaltacak AT mevzuatıda dikkate alınarak öncelikle bölge tanımı yapılarak bölge ayrıştırılması yapılmalı bu şekilde belirlenecek kalkınma kutubu çekim merkezi oluşturulmalı, belirlenecek sürükleyici sektörlerin vasıtasıyla bölgesel kalkınma sağlanması kısa dönemde dengesiz kalkınma, uzun dönemde ise dengeli kalkınması gerçekleştirilebilecektir.

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa No</u>
ÖZET	ii
SUMMARY	iv
TABLOLAR LİSTESİ	x
GİRİŞ	1

Birinci Bölüm

BÖLGESEL İKTİSAT TEORİ VE POLİTİKALARI

I. TEORİDE BÖLGESEL İKTİSAT	3
A. TANIMI VE KAPSAMI	3
B. TARİHİ GELİŞİMİ	8
1. Ekonomik Alan ve Bölge	8
a. Teknik Alan	9
b. Coğrafi Alan	10
2. Üç Alan ve Bölge	10
a. Homojen Alan ve Bölge	10
b. Polarize Alan ve Bölge	11
c. Plan Alan ve Bölge	11
C. EKONOMİK GELİŞMEDEN KAYNAKLANAN BÖLGESEL GELİŞME FARKLILIKLARI	14
1. Nedenleri	14
2. Sakıncaları	17

II. BÖLGESEL KALKINMA POLİTİKASININ AMAÇ

VE ARAÇLARI	17
A. İLKELERİ	17
1. Sosyal Karlılık İlkesi	18
2. Kalkınma Kutbu İlkesi	18
3. Halkın Katılımı İlkesi	19
B. AMAÇLARI	19
1. Nüfusun Optimal Dağılımı	19
2. Bölgelerarası Farklılıkların Giderilmesi	20
C. ARAÇLARI	21
1. Vergi ve Özendirici Tedbirler	23
2. Altyapı Yatırımları	26
a. Altyapı Yatırımlarının Özellikleri	26
b. Altyapı Yatırımlarının Türleri	26
3. Yönetim Düzenlemeleri	28
D. KALKINMA KUTUPLARI	28
1. Dengeli veya Dengesiz Kalkınma	29
a. Dışsal Ekonomiler	30
b. Dengeli Kalkınma	31
c. Dengesiz Kalkınma	33
2. Sürükleyici Sektör (Birim) ve Kalkınma	35
a. Sürükleyici Sektör	35
b. Sanayi Kompleksi	36
c. Sürükleyici Birimin Özellikleri	36
d. Kutup Yöresinin Özellikleri	37
e. Kutubun Oluşmasını Engelleyici Etkiler	37
f. Kutuplaşmanın Bölge Üzerindeki Etkileri	38
f1. Demografik Plandaki Etkileri	38
f2. Sosyal Plandaki Etkileri	39
f3. Ekonomik Plandaki Etkileri	40

İkinci Bölüm

AVRUPA TOPLULUĞUNDA BÖLGESEL FARKLILIKLAR; UYGULANAN POLİTİKA VE ARAÇLAR

I. AVRUPA TOPLULUĞUNDA BÖLGELERARASI EKONOMİK VE SOSYAL FARKLILIKLAR	41
A. AVRUPA TOPLULUĞUNDA BÖLGESEL FARKLILIKLAR ..	41
B. BÖLGELERARASI EKONOMİK FARKLILIKLARIN NEDENLERİ	45
C. BÖLGELER ARASINDAKİ FARKLILIKLARIN TÜRLERİ ...	47
1. Gelire Bağlı Farklılıklar	47
2. İşsizliğe Bağlı Farklılıklar	50
II. AVRUPA TOPLULUĞUNDA BÖLGESEL FARKLILIKLARI GİDERİCİ POLİTİKALAR VE ARAÇLAR	51
A. AVRUPA TOPLULUĞU BÖLGESEL POLİTİKASININ VE YAPISAL FONLARIN YASAL DAYANAĞI	51
1. Kurucu Antlaşmalar	51
a. Roma Antlaşması	51
b. Avrupa Tek Senedi	54
c. İkincil Mevzuat	57
B. AVRUPA BÖLGESEL POLİTİKASI VE ARAÇLARI	60
1. Topluluk Bütçesi	60
a. Topluluk Bütçesinin Yapısı	61
2. Yapısal Fonlar	73
a. Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu (FEDER)	73
a1. Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu'ndan finanse edilen proje ve programlar	78
a2. Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu'nun işleyişi ..	83
a3. Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu faaliyetlerinin denetimi	85

a4. Özel topluluk önlemleri	85
b. Avrupa Sosyal Fonu (FSE/ESF) (ASF)	86
c. Avrupa Tarımsal Yönverme ve Garanti Fonu Yönverme Bölümü (FEOGA)	90
3. Diğer Mali Araçlar	97
a. Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu Kredi ve Yardımları	97
b. Avrupa Yatırım Bankası	101
c. Yeni Topluluk Aracı	104
d. Entegre Akdeniz Programları	105
C. AVRUPA TOPLULUĞUNDA BÖLGESEL FARKLILIKLARIN GİDERİLMESİNDE YAPISAL FONLARIN ROLÜ	108
1. Yapısal Fonların İşleyişinde Reform	108
a. Reform Tüzük 2052/88	109
b. Uygulama Tüzükleri	115
2. Reform Tüzük ve Uygulama Tüzüklerle Getirilen Yenilikler	117
a. Yapısal Fonların İkiye Katlanması	117
b. Yapısal Fonların Belirli Bölgelerde Yoğunlaşması..	118
c. Projelerin Yerini Programlara Bırakması	119
d. Yapısal Fonların Ortaklık Özelliği	120
e. Yapısal Fonların Tamamlayıcılık Özelliği	120

Üçüncü Bölüm

TÜRKİYE'DE BÖLGESEL KALKINMA SORUNU ÇERÇEVESİNDE BÖLGESEL FARKLILIKLARI GİDERMEDE AT BÖLGESEL KALKINMA POLİTİKASI ARAÇLARI'NIN YERİ VE ÖNEMİ

I. TÜRKİYE'DE BÖLGESEL KALKINMA SORUNU	121
--	-----

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo	Sayfa No
1. Yıllar İtibariyle Topluluk Bütçeleri	64
2. Başlıca Harcama Kalemleri İtibariyle Topluluk Genel Bütçesi	65
3. Bütçeden Ödemeler - Yapısal İşlemler	66
4. Bütçeden Ödemeler - Yapısal Fonlar	67
5. Bütçeden Ödemeler - Diğer Yapısal Faaliyetler	68
6. Bütçeden Ödemeler - Diğer Tarımsal Faaliyetler	69
7. Bütçeden Ödemeler - Ulaştırma ve Turizm	70
8. Bütçeden Ödemeler - Deniz ve Balıkçılık Alanında Ortak Politikalar	71
9. Bütçeden Ödemeler - Diğer Bölgesel Faaliyetler	72
10. Ülkeler ve Hedefler İtibariyle Avrupa Bölgesel Fonu Taahhütleri	84
11. Yıllar İtibariyle Avrupa Sosyal Fonu'ndan Yapılan Yardımlar	87
12. Ülkeler ve Hedef İtibariyle Avrupa Sosyal Fonu Taahhütleri	89
13. Avrupa Tarımsal Garanti ve Yönverme Fonu- Yönverme Bölümü- Ülkeler İtibariyle Yardım Dağılımı ..	94
14. Belli Başlı Yıllar İtibariyle Yapısal Fonlardan Yapılan Ödemeler ve AT Bütçesi İçindeki Payları	95

TABLÖLAR (Devam)

<u>Tablo</u>	<u>Sayfa No</u>
15. AKÇT Kredileri	100
16. Avrupa Yatırım Bankası Tarafından Sağlanan Finansman	103
17. 5 Hedef İle İlgili Temel Bilgiler	113
18. Hedefler İtibariyle Yapısal Fonlar	114
19. Hedef-1 Kapsamındaki Bazı Bölgeler İçin AT Yapısal Fonların Önemi	115
20. Topluluk Destek Çerçevesi	116
21. Yapısal Fonların Hedeflere Göre Dağılımı	117
22. Yapısal Fonların Ülkelere Göre Dağılımı	118
23. ABKF'nun Ülkeler ve Hedeflere Göre Dağılımı	119
24. Kişi Başına GSMH'nın Gelişimi (1980-1995)	125
25. GSMH'nın Sektörel Dağılımı ve Payları	126
26. Dış Ticaretteki Gelişmeler	128
27. Türkiye-AT Dış Ticareti (1967-1993)	131
28. Türkiye-AT Dış Ticaretinin Üye Ülkeler İtibariyle Dağılımı	132
29. Temel Sosyal Göstergeler	135
30. Yıllar İtibariyle Türkiye Nüfusu	136
31. Nüfusun Yaş Grupları İtibariyle Dağılımı	137
32. İşgücü Piyasasındaki Gelişmeler	138
33. AT ve Türkiye GSYİH'daki Artışlar	141
34. Başlıca Sosyal Göstergelerin AT ve Bazı Topluluk Üyesi Ülkelerle Karşılaştırılması	142
35. AT Ülkelerinin 1988 Yılı İtibariyle Bütçe Giderlerinden Eğitim, Sağlık, Sosyal Güvenlik ve Refah Harcamalarının Aldıkları Paylar	143

ÖZGEÇMİŞ

1964 yılında Eskişehir'de doğdum. İlk, Orta ve Liseyi (Atatürk Lisesi) Eskişehir'de okudum. 1981 yılında EİTİA İktisat Fakültesine girdim, yeni adıyla Anadolu Üniversitesi İİBF İktisat bölümünden 1985 yılında mezun oldum. Aynı yıl Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Yüksek Lisans programına başladım. Yüksek Lisans programının ders aşaması devam ederken PTT Genel Müdürlüğü Teftiş Kurulu Başkanlığı'nın açmış olduğu Teftiş Kurulu Kontrolörlüğü sınavını kazanarak Mart 1987'de göreve başladım. Yüksek lisans tezimi (Türkiye'de Baklagilerde Üretim-Tüketim ve İhracat İlişkisinin Ekonomik Analizi isimli) Ocak 1988'de verdim. Kasım 1988'de askere gittim ve Hava Kuvvetleri Komutanlığı Kamp Daire Başkanlığı'nda Yedek Subay olarak Mart 1990'da tamamladım. 1989 yılında Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler enstitüsü İktisat Doktora programına başladım. PTT Genel Müdürlüğü Teftiş Kurulu Başkanlığı bünyesinde yurdun değişik yerlerinde denetim görevini yürüttüm. Şubat 1995'de sabit göreve geçerek Bilecik Telefon Müdür Yardımcılığı görevine başladım. Halen bu görevi yürütmekteyim. Evliyim ve 2.5 yaşında bir erkek çocuk babasıyım.

SUMMARY

Nowadays increased inter-regional disparities has been required to apply a separate regional policy in both developed and developing countries.

Turkey concerns regional policies in EC, EC has determined five targets for it's regional policies. These targets has been able to answer 50-55% of total financial needs on condition that regional GDP's shouldn't be less ten 75% of average GDP of the community. EC's regional policies has been financing by European Development Fund (EDF), European Investment Bank (EIB), European Coal and Steel Community (ECSC) Integrated Mediterranean Projects.

Countries that hecwily use EC's regional sources are Greece, Spain and Portugal which joint the community later and their structures resembles that of Turkey's. The aids provided from these resources constitutes 0.8%% of GDP in Greece, 0.3% of GDP in Spain and 1.8% of GDP in Portugal. These figures show how important role has EC's financial aids in regional development.

In Turkey there have been several policies applied to relieve regional disparities but it is hard to express that they had been successful. One of these policies is "Regions That Have Priority In Development" has

provided several incentives but expected development could not be achieved. Even though a balanced development strategy has been aimed at in development this also could not be attained. On the other hand GAP, which is the most important project of regional development, is partially finished and the results have been encouraging.

Turkey is just about to join a Custom Union with EC countries without getting almost nothing from the point of regional aids of the community. However it is expected that general economic results of a custom union will effect regional development. At this stage with some projects evolved by European Investment Bank and Mediterranean Projects and as a result of developed relationship with EC Turkey will be able to use EC resources.

Turkey's share from structural funds of EC in the case of membership has not been certain yet but it is expected that this will not be less than Spain's share, which has very similar aspects to Turkey from the point of geography, population and regional disparities.

While per capital GDP in EC according to purchasing power parity is 18.000\$, it is 5000\$ in Turkey. This figure is obviously 1/3 of EC's. Turkey should reduce its regional disparities before membership. For this purpose firstly definition of "region" should be made by using EC regulations. Secondly by determining key sectors and development poles regional development should be provided.

A. EKONOMİK YAPI VE AT İLE İLİŞKİLER	121
1. Ekonomik Yapı ve Gelişme Göstergeleri	125
2. Dış Ticaret	127
a. Avrupa Topluluğu İle Dış Ticaret	130
3. Sosyal Yapı	133
a. Nüfus Yapısı ve İstihdam	135
4. Türkiye AT İlişkileri	139*
B. BÖLGESEL YAPI VE POLİTİKALAR	144
1. Bölge ve İllerin Gelişmişlik Seviyeleri	144
2. Bölgelerarası Farklılığı Gidermek İçin Uygulanan Politikalar	163
a. Türkiye'de Uygulanan Politikalar	164
b. İngiltere, Fransa ve İtalya Örneği	168
b1. İngiltere	168
b2. Fransa	169
b3. İtalya	169
3. Kalkınma Planlarında Bölgesel Politikalar	170
II. BÖLGESEL FARKLILIKLARI GİDERMEDE AT'NUN ETKİLERİ	176
A. BÖLGESEL FARKLILIKLARI GİDERMEDE AT'NUN KRİTERLERİ	177
B. TAM ÜYE OLMADAN UYGULANABİLECEK BÖLGESEL POLİTİKALAR	180
C. GÜMRÜK BİRLİĞİNİN BÖLGESEL ETKİLERİ	184
D. AT'NA TAM ÜYE OLUNMASININ BÖLGESEL ETKİLERİ ..	187
SONUÇ	192
YARARLANILAN KAYNAKLAR	

TABLÖLAR (Devam)

<u>Tablo</u>	<u>Sayfa No</u>
36. 1989 Yılı İtibariyle Bazı Kültürel Göstergeler	144
37. Bölgelerin Kişi Başına GSYİH ve Artış Hızı	145
38. Genel Bütçe Giderlerinin Gelirlere Oranı	146
39. 1983-1993 Yılları Kamu Yatırım Harcamaları (Coğrafi Bölgelerde Göre)	147
40. Kalkınmada Öncelikli Yörelere Kamu Yatırım Harcamaları	149
41. 1983-1992 Yılları İllere Göre Kamu Yatırım Harcamaları	150
42. İllere Göre Kişi Başına GSYİH	152
43. İllere Göre Sanayideki İstihdamın Yoğunluğu	153
44. Turizm, Ticaret, İletişim ve İktisadi Kurumlarda Çalışanlara Göre İller	154
45. Kentleşme Oranına Göre İller	155
46. Bölgelere Göre Hekim Başına Nüfus	157
47. İllere Göre Hasta Yatak İşgal Oranı, Hekim Başına Düşen Nüfus	158
48. Coğrafi Bölgelere Göre Okullaşma Oranı	160
49. İllere Göre Okullaşma Oranı	161
50. İllere Göre Yükseköğrenim Yoğunluğu	163
51. İllere Göre Kişi Başına GSYİH ve AT İle Karşılaştırılması (1986)	180
52. İllere Göre Kişi Başına GSYİH ve AT İle Karşılaştırılması (1992)	181

GİRİŞ

İnsanın belirli bir bölgede yaşadığının farkına varılmasıyla bölgesel iktisat teorisi gelişmeye başlamıştır. 19. yy.'da bölgesel iktisat teorileri önce bölge (mekan)'yi dikkate almadan oluşturulan teoriler ayakları yere basmayan hayalci teoriler olarak kalmıştır.

Günümüzde bölgesel entegrasyonların yoğun olarak yaşandığı bir ortamda yaşamaktayız. Bunların en eski ve deneyimli vade Türkiye'nin içinde yer almak için büyük gayret gösterdiği AT'dur. Dünyada gerçekleştirilmek istenen bölgesel entegrasyonlar içerisinde en önemlisi ve başarılısı AT'dur. Türkiye açısından hem gelecekte tam üye olarak hemde bugünlerde Gümrük Birliği ile yoğun ilişki içinde olduğumuz AT'nun Bölgesel Politikalarını incelemek, bölgesel farklılıkları gidermede deneyim ve kaynaklarından faydalanmak için büyük önem taşımaktadır. Topluluk içindeki bölgesel farklılıkları gidermek için uygulanan politikalar ve araçların işleyişi, şartları vade ekonomik ve sosyal yapıları itibariyle Türkiye'ye çok benzeyen Yunanistan, İspanya ve Portekiz'in deneyimleri Türkiye için bir örnek teşkil etmektedir.

Avrupa Topluluğunu kuran Roma Antlaşması'nın giriş bölümünde üye ülkelerin ekonomik bütünleşmelerinin başarıya ulaşması için

bölgelerarası ekonomik gelişme farklılıklarının giderilmesi gerektiği belirtilmiştir. Avrupa Topluluğu 1975 yılında Bölgesel Kalkınma politikasını ortaya koyan Avrupa Bölgesel Fonu'nu kurmuştur. Bu suretle Topluluk içinde birlik ve uyumun sağlanması bakımından Bölgesel Kalkınma Politikasının önemi dahada artmaktadır.

Çalışma, üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde bölgesel iktisat teorisi ortaya çıkışı, bölgesel kalkınma politikasının amaçları, araçları ve şekilleri incelenmiştir.

İkinci bölümde Avrupa Topluluğu'nda bölgesel farklılıkların nedenleri, araçları, bölgesel fonlar'ın işleyişi hedefleri üye ülkelerin aldığı yardımlar bu doğrultuda geniş bir şekilde incelenmiştir.

Üçüncü Bölüm'de Türkiye'de bölgesel kalkınma sorunları, bölge ve illerin gelişmişlik göstergeleri ve bölgesel farklılığı gidermek için uygulanan politikalar ile AT'nun bunlara etkileri incelenmiştir.

Birinci Bölüm

BÖLGESEL İKTİSAT TEORİ VE POLİTİKALARI

I. TEORİDE BÖLGESEL İKTİSAT

A. TANIMI VE KAPSAMI

İnsanın bir alanda yaşadığının farkına varan ekonomistler alanın (bölgenin) 19. yy.'a kadar bundan habersiz gibi davranmaları teoriyi gerçeklerden uzaklaştırmaktadır. Bu şekilde geliştirilen ekonomi teorileri tüm ekonomik faaliyetlerin bölgede tek bir noktada işlediğini kabul ettiklerinden W. Isard'ın deyimiyle bu teoriler "boyutsuz harikalar ülkesi"ni anımsatmaktadır⁽¹⁾.

İnsanın toprağı işlemesiyle gelişen ekonomik faaliyetler beraberinde sanayinin gelişmesini de sağlamış, bu da bölgeler arasında farklılıklara neden olmuştur. Alanı (bölgeyi) analizlere katan ekonomistleri iki grup altında toplamak gerekir.

(1) Zeynel DİNLER, **Bölgesel İktisat**, Bursa İTİA Yay. No. 32, Bursa, 1978. s. 7-8. Geniş bilgi için bkz. s. 9-39.

Birinci grup, alanı (bölgeyi) ulaşım ile ortadan kaldırabilen bir mesafe olarak kabul etmektedirler. 18. yy.'da Cantillon'la başlayarak Thünen, Weber, Palonder, Lösch ve Isard'la devam eden ekonomistler, genellikle tımdengelim yöntemini kullanmaktadırlar⁽²⁾. Taşıma harcamalarına dayanarak mikro boyutta işletmelerin kuruluş yerini ve kentlerin yapısını saptamaya çalışmışlardır.

İkinci grup, alanı (bölgeyi) yüzey olarak kabul eden Reilly, Zipt, Steward, Piatier gibi ekonomistler genellikle tümevarım yöntemini kullanmışlardır. Bu ekonomistler ampirik bulgu ve anketleri genel formüllere dönüştürmeye çalışmışlardır. Bunlara cazibe alanını saptamaya çalışan ekonomistler de denilebilir.

Bölge politikası uygulamaları çeşitli deneyler sonucu gelişmiştir. Serbest rekabet insan faaliyetlerini ve ekonomik optimizasyonu her zaman sağlayamamaktadır. Ülke içinde farklı gelişme düzeyleri dolayısıyla farklı refah seviyeleri olabilmektedir. Burada refah seviyesi düşük bölgelerin kalkınmasını temin etmek için ayrı bir politikayı gerektirmektedir. Örneğin Fransa nüfusunun 1/6'sı Paris bölgesinde yaşamaktadır. Bunun doğal sonucu olarak gelir ve refah seviyesi açısından büyük farklılıklar görülmektedir. AET'nin 1955 yılında kişi başına düşen ortalama gelir seviyesini 100 kabul ederek hazırlanan endekse göre Fransa 114 dolar ki bu rakam AET ortalamasına göre yüksek bir rakamdır. Aynı endekse göre Paris bölgesinde 166 dolar, Korsika'da ise 38 dolar gibi son derece fazla bir bölgesel dengesizlik sözkonusudur⁽³⁾. Bu durumun nedenleri bütün Avrupa ülkelerinde

(2) Wallace C. PETERSON, Çev. Servet MUTLU, **Gelir İstihdam ve Ekonomik Büyüme**, EİTİA Yay. No. 145, Eskişehir, 1976, s. 15-17.

(3) GOCHOT, Çev. T. AKKUTAY-V. PEKİNER-Ö. OZANKAYA, **Bölge Kalkınması ve Arazi Politikası**, TODAİE Yay., Ankara, 1962, s. 9.

nüfus artışı, ekonomik gelişme ve Ortak Pazar'dan kaynaklanmaktadır. Oldukça ciddi olan bu dengesizlikler ekonomik gelişmeyle birlikte artmaktadır. Çünkü bir kısım sektörler ekonomik gelişmeden faydalanırken bir kısım bölgelerde ya tamamen duraklamakta veya gerilemektedir. Bu gelişmeler bölge kalkınması ve politikasının önemini ve gerekliliğini ortaya koymuştur.

Bölge politikasının temelinde iki prensip mevcuttur.

- 1- Kalkınma kutupları prensibi,
- 2- İlgililerin iştirak prensibi buna demokratik prensipte denilir.

Kalkınma kutuplarında Peroux yapılacak yatırımların çevre üzerinde etki yaparak bütünsel bir gelişme sağlayacağını savunmaktadır. İlgililerin iştirakinin sağlanması prensibi ise o bölgedeki ilgili halk, ticaret ve meslek odaları, sendikalar gibi kitle örgütlerinin iştirak ederek bölge kalkınması başarılı olabilecektir.

Bölge planlamanın özelliği itibariyle her ülkede aynı değeri taşıyan teknik bir yenilik olarak anlaşılması gerekir. Buna göre her ülkenin özelliklerine göre düzenlenmiş ekonomik ve sosyal içerikli teknik ve idari tedbirleri ifade etmektedir.

Kalkınma planlamasından anlaşılması gereken, milli gelirin arttırılması ve halkın refah seviyesinin yükseltilmesi amacı ile devletin sosyo ekonomik faaliyetlere yol göstericilik etmesidir⁽⁴⁾. Bölge planlamasından anlaşılın nüfusun yurt içinde dağılımının doğal kaynaklarla orantılı olmasının sağlanmasıdır⁽⁵⁾.

(4) Erdoğan ALKİN, **Gelir ve Büyüme Teorisi**, İ.Ü. Yay. No: 2751-İk.Fak.Yay. No. 486. İstanbul, 1981, s. 275.

(5) Enver ERGUN, **Bölge Planlama**, İmar ve İskan Bakanlığı Yay. Kom. Rap. No. 5, Ankara, 1962, s. 4-5.

Türkiye’de ise bugüne kadar yapılan planlama çalışmalarında dengeli kalkınma hedeflenmiştir. Dengeli Kalkınma kavramı ise şöyle bir evrim geçirmiştir.

1- Kalkınma planları olgusunun ortaya çıkması ile birlikte kullanılan denge kavramı sektörlerarası dengenin kurulmasına yöneliktir⁽⁶⁾.

2- Sektörlerarası denge sağlanırken kalkınmanın değişik sosyal gruplar arasında gelir dağılımını düzeltici bir nitelik kazanmaya başlamıştır.

3- Değişik sosyal gruplar yanısıra gelişmişlik düzeylerinde farklılık gösteren bölgelerde, bu farkın azaltılması yönünde mekanda dengeli bir gelişmenin sağlanması ulusal planlarda benimsenen üçüncü denge kavramını ortaya çıkarmıştır⁽⁷⁾.

Gelir dağılımında denge kavramı ulusal ölçekteki plan modellerinin değişimini zorunlu hale getirirken, mekansal dağılımda denge, kalkınma planlarının bölgesel ayrıştırılmasını gerektirmektedir.

Böylelikle, bölgelerarası dengeli kalkınma yaklaşımları sektörlerarası dengeli kalkınma çabalarının bir aşama sonrasını oluşturmakta, tüm yapının kurulmasında ve plan kararlarının alınmasında etkili olmaktadır.

(6) Erol MANİSALI, **Gelişme Ekonomisi**, İ.Ü. Yay. No. 2042, Fak. Yay. No. 354, İstanbul, 1975, s. 24.

(7) Ayda ERAYDIN, **Türkiye’de Ulusal Kalkınma Planlarının Bölgesel Ayrıştırılmasına Yönelik Bir Yaklaşım**, Ana.Üni. Yay. No. 31, İ.İ.B.F. Yay. No. 12, Eskişehir, 1983, s.6-7.

Genel olarak anamalci kuram, ekonomik yapıda dengeleme güçlerinin etkili olduğunu varsayarken, bölgesel dengesizliklerle ilgili kuramsal yaklaşımlar bu ekonomik düzende gelişen ülkelerde dengeleme güçlerinin ağırlığını azaltan değişik oluşumdaki kuvvetlerin varlığını ortaya koymaktadır. Özetle, dengesizlik kavramı, ekonomik yapının mekana yansması ile ortaya çıkan oluşumlarda, giderek bu dengesizliği artıran kuvvetlerin egemen olduğu görüşünü getirmektedir.

Bu kuramsal tartışmalara karşın, azgelişmiş ülkeler karma ekonomi olarak tanımlanan yapıda daha dengeli bir gelir bölüşümünü ve bölgelerarası dengeli kalkınmayı sağlamaya çalışmaktadır. Ekonomik yapının bir dinamiği sonucunda ortaya çıkan, dengesizlik yaratan kuvvetler ise, belirli araçlarla azaltılmak istenmektedir. bu araçların en önemlisi azgelişmiş yörelerde dışsal ekonomilerin yaratılması şeklinde özetlenebilir. Dışsal ekonomilerin yaratılmasında ise yoğun bir kamu desteği ve kamunun üretici sektörlerle yatırımı veya yatırım zorlaması ile birlikte yönlendirme konusu olmaktadır.

Bu yatırımların sonucu olarak, belirli bölgelerde ileri ve geri bağlantısı yüksek sektörlerin diğer üretim birimleri üzerinde çekici bir etki oluşturması ve bu alanların hem girdi-çikti hemde diğer üretim faktörleri yönünde görece üstünlük sağlaması beklenmektedir.

Yatırımların yanısıra altyapı politikaları, arazi kullanımı, enerji ve konut konusuna yönelik politikalar ve bunların uygulama araçları bu gelişmeleri destekler şekilde kullanıldığında bölgesel dengesizliklerle ilgili olumlu değişiklikler öngörülebilir⁽⁸⁾.

(8) Azgelişmiş ülkelerdeki bölgesel dengesizlik üzerinde ilk duran iktisatçı MYRDAL'dır. Gunnar MARDAL, **Economic Theory and Under-Developed Regions**, London, 1957.

Bu noktada temel sorun, karma ekonomik yapıda yukarıda tanımlanan politikalarla ortaya çıkacak ek giderlerin karşılanması toplumdun farklı kesimleri ile uygulamacılar tarafından ne ölçüde benimseneceğidir.

Bölgelerarasındaki sosyo-ekonomik farklılıkların giderilmesi için Türkiye'de bugüne kadar dengeli kalkınma modelinden hareketle planlama ve politikalar izlenmiştir. Az gelişmiş ülkelerin kıt kaynakları nedeniyle dengesiz kalkınma modeli içinde sürükleyici sektör olarak sanayinin kabul edilmesiyle kalkınma gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır⁽⁹⁾. Sanayileşme az gelişmiş ülkelerde şehirleşme ve kişi başına gelir yönünden bölgelerarası dengesizlik yaratır⁽¹⁰⁾.

B. TARİHİ GELİŞİMİ

1. Ekonomik Alan ve Bölge

Ekonomik alan kavramından, ekonomik unsurlar arasında varolan direk ilişkiler anlaşılmaktadır⁽¹¹⁾.

Üzerinde yaşadığımız toprak, iklim ve çevre faaliyette bulunduğumuz ve eşyalarımızı koyduğumuz yöre, coğrafi alandır⁽¹²⁾. Farklılıklar gösteren coğrafi alan insanlarca paylaşılmış ve üzerinde

(9) Sektörel öncelik konusunda geniş bilgi için bkz. Necat BERBEROĞLU, **Sanayi Öncelikli Ekonomik Gelişmede, Türk Tarımının Finansmanı ve Tarımsal Kredi Uygulaması**, EİTİA, Yay. No. 235/156, Eskişehir, 1981 s. 11-37.

(10) Vural SAVAŞ, **Kalkınma Ekonomisi**, İTİA Nihad Sayar Vakfı Yay. No. 315/547, 2. Baskı, İstanbul, 1979, s. 23.

(11) Bu konuda François PERROUX, ekonomik alan kavramını kullanan iktisatçı olmuştur.

(12) DİNLER, ş. 8.

siyasal sınırlar kesin şekilde özenle belirtilmiştir. Coğrafi yerleşimlerin dışında değişkenler arasındaki ilişkileri gösteren soyut yöre matematiksel alandır. Tarımsal yada endüstriyel sektörler arasındaki ilişkileri ve üreticilerin yada tüketicilerin davranışsal ilişkilerini saptamaya yardımcı olur. Ekonomik alan, coğrafi ve matematiksel alanları kapsamı içine almaktadır. Başka bir ifade ile ekonomik iki bütünün arasındaki ilişkilerin tümü, ekonomik alanlarda ifadesini bulur.

Sektörler ve yöreler yani teknik alanla coğrafi alan arasındaki ilişkileri belirtilerek açıklandığında, ekonomik faaliyetler, üç grup sektör içinde toplanabilir. Birinci sektör tarım, ikinci sektör sanayi ve üçüncü sektör hizmetlerdir. Bu sektörlerle coğrafi bölge yani teknik alanla coğrafi alan arasındaki muhtemel ilişkilerin tümü ekonomik alanı oluşturmaktadır.

a. Teknik Alan

W. Leontief ulusal ekonomiyi sektörlere ayırıp bu sektörler arasındaki karşılıklı ilişkileri açıklayabilmek için girdi-çıktı yöntemini kullanmıştır. Bir sektöre giren miktar, mutlaka diğer sektörlerin çıktısı olduğundan sektörler arasındaki tüm ilişkileri kare şeklindeki bir tablo ile göstermiştir. Sektörler arasındaki tüm karşılıklı ilişkileri veren, başka bir Leontief matrisi, teknik alanı ifade etmektedir.

Bir ekonomik sektörlerarasındaki ilişkileri veren Leontief matrisine günümüzde kalkınma planlarının hazırlanmasında analiz aracı olarak geniş bir şekilde kullanılmaktadır. Ekonomik analizlerin yapılmasına kalkışılırken alanı gözönüne almadığımızda faaliyetlerin alansal dağılımını ihmal etmektedir.

b. Coğrafi Alan

Teknik alana benzer şekilde yöreler sözkonusu olduğunda bölgelerarası yada kentlerarası ilişkilerin gösterildiği matris coğrafi alanı yansıtır. Coğrafi alanda hiçbir teknik ilişki sözkonusu olmamaktadır. Daha çok uzaklık ve coğrafi ilişkilerin konusu olmaktadır⁽¹³⁾.

2. Üç Alan ve Bölge

Ekonomik açıdan üç temel kavram vardır.

- Betimsel analiz yönünden homojen alan yada homojen bölge,
- Fonksiyonel ilişkiler politikasının yürütülmesi yönünden plan alan yada plan bölge,
- Bölgesel kalkınma politikasının yürütülmesi yönünden plan alan yada plan bölge.

Bölge kavramı alan kavramıyla karşılaştırıldığında daha az geneldir. Aralarındaki fark büyüklükle ilgili olmayıp coğrafi öğeler nedeniyle ortak sınırları olan alanla ilgilidir.

a. Homojen Alan ve Bölge

Homojen ekonomik alanı tanımlamak için homojeniteyi tanımlamada yazarların belirli noktalarda birleşmedikleri görülmektedir. Önde gelen yazarlardan J.R. Boudeville homojen alanı "bütün noktaları kendi aralarında mümkün olduğu kadar yakın

⁽¹³⁾ DİNLER, s. 87.

özellikleri temsil eden alan" diye tanımlamaktadır⁽¹⁴⁾. Pratikte alanları sınırlamak için çeşitli ölçüler uygulandığı görülmektedirki, bunlar arasındaki en önemlilerinin sanayileşme oranı, okur-yazar oranı, kişi başına düşen milli gelir vb. olduğu söylenebilir. Öyleyse homojenite, ekonomik faaliyetler yada ekonomik kalkınma düzeyindeki araçlar yardımıyla ölçülmektedir. Söz konusu araçlar ekonomiye ait olduğu gibi yalnızca bir sektöre yada belli bir ekonomik işleve bağlı olabilir. Kısaca homojenite ekonomik birimlerin faaliyetlerindeki özdeşliktir denilebilir.

b. Polarize alan ve Bölge

Polarize ekonomik alan, merkezkaç ve merkezci kuvvetlere sahip olan kutuplardan başka birşey değildir. Kendi çevresi üzerine itiş ve çekiş gücü olan her kutup, öteki kutupların alanlarına da etkide bulunacaktır.

Polarize bölge, çeşitli yöreleri tamamlayıcı karakterde olan bir heterojen alandır ve yapısındaki bir kutup çevre bölgedeki öteki kutuplarda daha sıkı ilişkilerde bulunur, yani egemen karakterdedir. Polarize bölge ayırımı homojen bölge gibi bir yada fazla karakteristik özelliğin tanımına değil, çeşitli birimlerin arasındaki ilişkilere dayanmaktadır. Öteki bölgelerle en fazla ilişkide bulunan bölge, polarize bölgedir.

c. Plan Alan ve Bölge

Ekonomik politika kararlarının uygulandığı yöre plan alandır. Plan alan yada bunun bir bölgeye uygulanmasıyla sözkonusu olan plan

⁽¹⁴⁾ BOUDEVILLE, J.R., "L'economie Regionale, Espares Operationnel", s. 5., DİNLER Zeynel, *Bölgesel İktisat*, s. 90.

bölge, hareket olarak kısa dönemde ulusal ekonomik kalkınma planının bölgeselleştirilmesi ve uzun dönemde alan düzenlemesi şeklinde belirlemektedir.

Plan alan, bölge düzeyinde ele alındığında bu kavram plan bölgeye karşılık olmaktadır. Bu kavram bölgeye yerleşmiş yada bölge dışında bulunan bir otoritenin ellerine verilmiş, belli bir ekonomik amaca erişmeye yarayan bir çerçeve, daha geniş bir ifadeyle bölgesel kalkınma politikasının uygulandığı alandır.

İtalya, İngiltere, Almanya örneğinde olduğu gibi bazı ülkelerde bölgesel planlamaya, ulusal planlamaya başlamadan geçilmiş ve sorunu olan bölgeler için kalkınma planları hazırlanmıştır. Türkiye, Fransa gibi bazı ülkelerde ise önce ulusal planlar hazırlanmış bunun uzantısı olarak bölgesel planlama düşünölmeye başlanmıştır.

Bölgesel kalkınma politikasının iki yönü vardır. Birincisi bazı özel bölgesel sorunları çözmek amacı taşımaktadır ki bu sorunlar arasında toplu tarımsal göç, yeni ekonomik koşullara adaptasyon, işsizlik, kentsel yığılım ve bölgesel entegrasyon sayılabilir. İkincisi ise belli bir bölgenin kendine özgü sorunlarından öte, ülkenin tüm bölgelerine yönelmiş genel politik amaçları kapsamaktadır. İkinci görüş bölgesel kalkınma ekonomik faaliyetlerin bölgelerarasında dengeli dağılışından başka birşey değildir.

Birinci dünya savaşından sonra ortaya çıkan yöresel sorunlar ve özellikle işsizlikle mücadele sorunu gelişmiş ülkelerden bölgesel kalkınma politikasının tarihsel kökenidir. Bugün her ülkede bölgelerarası ekonomik ilişkilerin karşılıklı bağılığı, daha az gelişmiş

bölge sorunun daha açık bir şekilde su yüzüne çıkması sonucunu doğurmuş ve böylece bölgesel kalkınma politikası ile durgun bölgelere müdahale ve yardım amaç edinilmiştir. Az gelişmiş bir bölgeye müdahale genellikle sürükleyici sanayilerin seçim ve yerleşmesini yeni ulaşım yollarının açılmasını, yeni enerji kaynaklarının yerleşmesini sağlayacak önlemlerin alınmasıdır. Ama bütün bu müdahalelerin etkin olabilmesi için bunların özellikle gelişmeye imkan verecek kalkınma kutuplarına yönelmesi gerekmektedir⁽¹⁵⁾. Plan bölgelerin kapsadığı alan ne kadar geniş olursa, bölgelerin sınırlarını çeşitli birçok teknik hizmetlerin ihtiyaçlarına uygun düşecek şekilde tayin etmek o derece kolay olur.

Bölgelerarası gelişmişlik farklarını azaltıcı politika aracı olan bölgesel planlama çalışmalarının çerçevesini oluşturan plan bölgelerin saptanması için birbirini tamamlayan iki devrenin izlenmesi gerekir.

Birinci olarak durumu açıklayıcı tabloların hazırlanabilmesi için gerekli yöresel bilgilerin toplanılması ön plandadır. Başka bir ifade ile bölgelerin homojen yada polarize diye ayırmayı olanaklı kılan gerçekçi istatistiklerin toplanması, karşılıklı ilişkilerin saptanması ve değerlendirilmesi gerekmektedir. Bölgesel analizin bu ilk evresinde toplanması ve değerlendirilmesi gereken istatistikteki bilgiler şöyledir:

- Bölgenin demografik kompozisyonu,
- Sektörler ve sektörler arasındaki işgücü dağılımı,
- Yaratılan katma değer bölgesinde yerleşmiş faaliyetler arasında dağılımı,
- Bölgede kişi başına düşen gelir, vb.

(15) GOCHAT, Çev. AKKUTAY ve diğ., s. 10.

Bilgi toplama ve bölgesel muhasebe yapıldıktan sonra sıra politik amacın saptanmasına gelmektedir ki buda plan bölgeye karşılık olmaktadır. Diğer bir ifadeyle belli bir politik amacın en iyi şekilde gerçekleşmesini sağlayacak araçların neler olduğunu belirlemek için politikanın uygulanacağı bölgeyi ifade eden plan bölgenin saptanması gerekir.

C. EKONOMİK GELİŞMEDEN KAYNAKLANAN BÖLGESEL GELİŞME FARKLILIKLARI

Bölgesel dengesizlik aynı alanın farklı yerlerinde görülen her çeşitten eşitsizlik olarak belirlenirse, her ülkede bölgesel dengesizlik bulunacaktır. Ekonomik ve sosyal kalkınmanın çeşitli uluslar arasında olduğu gibi, aynı ulus içinde de farklı hızlarla gerçekleştiğini göstermektedir. Dengesizlik kavramı ilk defa yakın bir geçmişte gelişmiş ve azgelişmiş ülkelerin karşılaştırılmasında kullanılmıştır. Bir ülke sınırları içinde görülen bölgesel dengesizlik ise, 1929 ekonomik bunalımından sonra dikkatleri çekmeye başlamıştır⁽¹⁶⁾. İkinci dünya savaşından sonrada başta Batı Avrupa ülkeleri olmak üzere birçok ülkede bölgesel gelişme farklarını azaltıcı bir politikanın uygulanmasına geçilmiştir.

1. Nedenleri

Kalkınmayı toplumların tarihi kadar eski kabul eden bir görüşe göre daima gelişmiş ve azgelişmiş ülkeler vardır. Sanayi devrimine kadar dünya tarihi bir takım büyük uygarlıkların yükselme, duraklama ve çökme sürecinin izlenmesiyle karakterize edilebilir⁽¹⁷⁾. Öte yandan bu

(16) DİNLER, s. 117.

(17) FREUSSINET J.'den DİNLER, s. 118.

devletler arasında erişilen bu ekonomik gelişmişlik düzeyleri yönünden farklılıklar yoktur. Zenginlik ekonomik gelişmenin sonucundan çok, güçsüz devletler veya sınıfların sömürülmesinden kaynaklanmaktadır. Tüm ülkelerde yoksulluk egemendir. Zengin devletlerin bu durumu, askeri üstünlük iyi bir sosyal örgüt yada kültürel gelişme üzerine kurulmuştur.

Sanayi devrimi tarihsel açıdan gelişmiş ve azgelişmiş ülkeler arasındaki farkın belirlenmesinin başlangıç noktası olarak kabul edilebilir. Bölgesel dengesizlik, uluslararası dengesizlikle aynı dönemde ortaya çıktığına göre sanayi devrimini, bölgesel dengesizliğin de tarihsel kökeni ve başlangıç noktası olmaktadır. Belirli bir noktada başlayan ekonomik gelişmenin giderek orada yoğunlaşması iki nedene bağlanabilir.

1- Ölçek ekonomisinden maksimum derecede yararlanmak isteyen işletmelerin üretim tesis ölçeğini optimal düzeye getirmek için yeni yatırıma gitmeleri pozitif içsel ekonomiler şeklinde sağlanmak istenen avantajları maksimize etmek isterken, faaliyette bulunduğu yörede ekonomik faaliyetler artmış olacaktır.

2- Belirli bir yörede birlikte bulunmaktan doğmuş olan avantajlardan yani dışsal ekonomilerden yararlanabilmek için işletmeler aynı bölgeye toplanmak eğilimi gösterirler.

Gelişme noktaları etrafında, yoğun bir ekonomik ve sosyal hareketliliğin giderek artması ve bunun sonucunda bölgelerarası dengesizliğin ortaya çıkması kaçınılmaz bir zorunluluk olduğu gibi ekonomik gelişmenin de bir koşuludur.

Gelişme bölgelerarası ilişkileri beraberinde getirmektedir. bu ilişkiler kalkınmakta olan bölgelerin diğerleri üzerinde yaptığı etkiler gelişmeyi sağlayıcı veya durdurucu etkilerdir.

Gelişmekte olan bölgeler, durgun bölgeler üzerinde bir takım olumsuz etkilerde bulunurlar. Bu etkiler üretim faktörlerinin durgun bölgelerden gelişmekte olan bölgelere doğru yer değiştirmesi şeklinde ortaya çıkmaktadır.

Özellikle azgelişmiş ülkelerde, gelişmekte olan bölgelerdeki sanayi, öteki bölgelerden hammadde teminine dayanmayan ve ikamesi olanaksız mallara yönelmişse, nisbi azgelişmiş bölge gelişmiş bölgenin varlığından zararlı çıkacaktır. Çünkü nisbi azgelişmiş bölgeler, daha önce ülke dışından ucuz fiyatla ithal ettikleri bir takım endüstriyel mallar yerine, gelişmekte olduğundan gümrük duvarları ile korunan gelişen bölgede üretilen malları daha pahalıya satın almak zorunda kalacaklardır. Bu analiz kısa dönemde doğrudur, ancak uzun dönemde gelişmiş bölgedeki faaliyetler geri kalmış bölgelere kadar yayılarak dengesizlik azalacaktır⁽¹⁸⁾.

Gelişmeyi sağlayıcı etkisi ise gelişmekte olan bölgelerin sürükleyici (lokomotif) sektörleri, geri bölgelerin hammadde ve tarımsal ürünlerini satın alırken buralarda yeni pazarların doğmasına yardımcı olurlar. Aynı zamanda geri bölgelerde işsizliği azaltarak emeğin marjinal verimliliğini yükseltebilir⁽¹⁹⁾.

(18) DİNLER, s. 127.

(19) HIRSCHMAN, 214'den, DİNLER, s. 129.

Eğer bir ülkede bölgelerarası dengesizlikler giderek artarken, milli gelir artan bir seyir takip ediyorsa, böyle bir ülkede ekonomik gelişmenin varlığından söz edilebilir⁽²⁰⁾.

2. Sakıncaları

Gelişmekte olan bölge ve o bölgenin merkezi belirli bir gelişme düzeyine eriştikten sonra, bir yandan dışsal avantajlar tersine dönerken, diğer yandan altyapı kuruluşları ile yöresel hizmetlerin maliyetleri giderek artmaya başlayacaktır. İşletmelerin üretim giderlerine ve hesaplara dahil edilmesi imkansız olan hatta çoğu kez rakamlarla ifade dahi edilemeyen ve makroekonomik bir hesaplamayı gerektiren bu gider arttırıcı etkilerin tümüne sosyal maliyetler denilmektedir.

Sosyal maliyetlerin para ile ölçülemeyen sakıncaları kalabalıklaşmadan doğan zaman ve enerji kaybı, sinir yıpranması gibi maliyetlerin yanı sıra para ile ölçülebilen borsa maliyetlerinin yüksekliği, ulaşım maliyeti, belediye hizmetlerinden kaynaklanan maliyetler de dikkate alındığında bölgesel gelişme farklarının önemi daha iyi anlaşılmaktadır.

II. BÖLGESEL KALKINMA POLİTİKASININ AMAÇ VE ARAÇLARI

A. İLKELERİ

Bölgesel kalkınma politikasının ilkelerini üç grupta toplamak mümkündür. Bu ilkeler sosyal karlılık, kalkınma kutupları ve halkın katılımı ilkeleridir.

(20) MYRDAL, s. 45.

1. Sosyal Karlılık İlkesi

Bu ilke geri kalmış bölgelerde kısa dönemde ekonomik olmasa bile, sosyal karlılığı yüksek, buna karşılık uzun dönemde ekonomik olabilen yatırımların devletçe yapılmasıdır. Çünkü günümüzde modern devlet anlayışı toplum refahını yükseltmeye yöneliktir ve dolayısıyla ulusal ekonomi açısından sosyal fayda daima özel faydaya tercih edilir.

Sosyal karlılık amacıyla yapılan yatırımların alanı, özel kar amacıyla yapılan yatırımlarınkinden daha geniştir. Piyasa fiyatları olmayan sosyal karlılık oranı yüksek yatırımların en önemlileri dışsal ekonomiler olan altyapı yatırımlarıdır. Devletin geri kalmış bölgelere bu ilke çerçevesinde müdahalesi olmadan bölgesel kalkınma politikasından söz etmek mümkün değildir.

2. Kalkınma Kutbu İlkesi

F. Perroux kalkınma kutbunu şöyle tanımlamaktadır. "Ekonomik gelişme her yerde birden görülmez, farklı şiddetlerde gelişme kutup yada noktalarda görülür, çeşitli kanallardan değişen nihai etkilerle bütün ekonomiye yayılır." Gelişme sürükleyici birimin varlığıyla ortaya çıkacaktır. Sürükleyici sektörün gelişme hızı diğer sektörlerin ve ortalama gelişme hızından daha yüksektir.

Yeni bir kutup yaratılırken yatırım çabasının tüm sektörlerle birden değilde, bölgenin ağırlığına göre, daha hızlı gelişme şansı olan sektöre ve genellikle de endüstriyel sektöre yöneltilmesi gerekmektedir⁽²¹⁾.

(21) GOCHOT, Çev. AKKUTAY ve diğ., s. 11.

3. Halkın Katılımı İlkesi

Bu ilke bölgesel kalkınma planlarına halkın katılmasıdır. Bölgesel kalkınmayı sağlayacak olan kalkınma kutbunun başarılı bir şekilde yaratılması ancak bölge halkının ekonomik ve sosyal ortamın etkin beraberlikleriyle gerçekleştirilebilir⁽²²⁾.

Katılma geniş anlamda devlet memurlarında dahil olmak üzere tayin ile görev başına getirilen tüm memurlardan ayrı olarak, bölge halkına mensup fertlerin bölgesel kalkınma faaliyetlerine karar veya uygulama safhasında fiilen yada danışman olarak katılmalarıdır.

B. AMAÇLARI

Bölgesel dengesizliğin en belirgin göstergesi ülke nüfusunun başlıca ekonomik faaliyetlerinin, o ülkenin yapısındaki belirli birkaç bölgesinde yoğunlaşması ve bunun sonucu olarakda öteki bölgelerin nüfus bakımından nispeten daha az yoğun ve ekonomik açıdan daha az gelişmiş olmasıdır. Demekki bölgesel kalkınma politikası nüfusun ülkede rasyonel dağılımı ve bölgenin ekonomik ve sosyal kalkınması amaçlarına ulaşmaya yönelmesi gerekir.

1. Nüfusun Optimal Dağılımı

Gelişme sürecine girmiş bölgeler, öteki bölgeler üzerinde birtakım negatif etkilerde bulunmaktadır ki, bunun ilki az gelişmiş bölgelerden gelişmiş bölgelere doğru yönelen göç hareketidir. Böylesi göçler, bir yandan yoğun nüfuslu bölgelerin (kalkınma kutuplarının bulunduğu

(22) GOCHOT. Çev. AKKUTAY ve diğ., s. 12.

bölge), öte yandan nüfus yoğunluğu az bölgelerin daha belirgin şekilde ortaya çıkmasını sağlamaktadır⁽²³⁾.

Bir yandan demografik birikimin sakıncaları öte yandan az yoğun nüfuslu bölgelerin karşılaştığı sorunlar nüfusun ülkede rasyonel dağılımı amacının gerçekleştirilmesini zorunlu hale getirmektedir. Bu amaç, daha çok nüfusunu sürekli olarak yitiren geri kalmış ve giderek gerileyen bölgelerde, kalkınmaya elverişli bazı noktaları, merkezleri seçerek yatırım çabalarını buralarda yoğunlaştırmak ve böylece gelişmekte olan bölgelere doğru olan göçü durdurmaktadır. Bu şekilde oluşturulan kalkınma kutuplarına denge metropolü denilmektedir⁽²⁴⁾. Bu metropoller bölge nüfusunu cezbederken, gelişmiş bölgelere doğru yönelen göçün önünde set rolü oynayarak, nüfusun bölgelerarası dağılımını dengelerler. Bu politika aslında ekonominin daha iyi işleyişini sağlayan gönüllü bir şehirciliği istemekten başka birşey değildir.

2. Bölgelerarası Farklılıkların Giderilmesi

Bölgesel dengesizliği ortadan kaldırmak için kalkınmasına karar verilen bölge ile ülke kalkınması arasındaki ilişkilerin ölçüsü önemlidir. Acaba kalkınması düşünülen bölge veya bölgeler ülkenin bütününden ayrı olarak mı ele alınmalıdır, yoksa ulusal kalkınma politikasının içinde mi düşünülmelidir. Açıktır ki bölgesel kalkınma politikası ulusal kalkınma politikalarınınca saptanan amaçlara ulaşmayı planlamalıdır⁽²⁵⁾.

(23) Geniş bilgi için bkz. R. LIPSEY-POSTEINER- D.D. PURVIS, Çev. Ö. Faruk BATIREL ve Diğ. *İktisat - 2*, Bilim Teknik Yayınevi, Eskişehir, 1984, s. 339-341.

(24) DİNLER, s. 180.

(25) ERGUN, s. 6.

Bölgesel kalkınma politikasının amaçları ulusal yararı zarara uğratmayacak bir biçimde, ülkenin bütününün kalkınmasını esas almalıdır. Yalnız bölgesel kalkınma politikasının bu ikinci amacı bir ülkenin gelişmiş bölgelerinin mevcut kalkınma düzeylerinin azaltılması, yani ekonomik faaliyetlerin buralardan geri kalmış bölgelere nakli değil, azgelişmiş bölgelerin ekonomik kalkınma düzeylerinin yükseltilmesi anlamına gelmektedir. Dolayısıyla bu politika sonucunda, yalnız azgelişmiş bölgeler değil bütün ekonomi yarar sağlayacaktır.

İkinci sorun hangi dengesizliğin esas alınması gerektiğidir. Mutlak dengesizlik mi, yoksa nispi dengesizlik mi? Bölgeler arasındaki ekonomik ve sosyal gelişmişlik dereceleri arasındaki nispi farkın azaltılmasına yönelik bir politika uygulamak gerekir. Çünkü bazen bölgeler arasındaki mutlak gelişmişlik farkı o kadar büyük olabilir ki, kısa dönemde bunu ortadan kaldırmaya yönelik çabalar ulusal kalkınma hızının azalması sonucunu doğurabilir. Dolayısıyla ulusal kalkınma hızından fedakarlık etmeden bölgelerarası ekonomik ve sosyal dengesizliği azaltmaya yönelmek gerekir.

C. ARAÇLARI

Her ülke yapısındaki nispi azgelişmiş bölgelerin olanakları ve sorunları büyük farklılıklar göstermektedir. ABD'nin yapısındaki nispi azgelişmiş bir bölge ile Türkiye'nin yapısındaki nispi azgelişmiş bir bölgenin yapı sorun ve dolayısıyla uygulanacak bölgesel kalkınma politikasının aynı olmayacağı tartışmasız bir gerçektir. Bundan dolayıdır ki bir tane değil farklı araçlarla, farklı sonuçlara ulaşmayı saptayan birden fazla bölgesel kalkınma politikası vardır denilebilir.

ABD'nin Tennessee denemesi büyük birlik politikası örneğini oluşturmaktadır. ABD'deki bu deneme büyük devlet yatırımlarıyla geri kalmış olan bir ırmak vadisinin geliştirilmesine çalışılmıştır. Benzer denemeler Fransa'da Moselle-Saone-Rhone eksenini ve Brezilya'da San Francisco da rastlanmaktadır. İtalyanların Mezzogiorna'nun (Güney İtalya) kalkınması için güttükleri politika büyük birlik denemelerine oldukça benzemektedir. Doğu Anadolu ile büyük benzerlik bulabileceğimiz Mezzogiorna'da ana sorun ülkenin güneyi ile kuzeyi arasında ekonomik entegrasyonun sağlanmasıdır. İngiltere'de ise 1929 büyük ekonomik buhranından sonra depresyona giren bölgelerdeki büyük işsiz kitlelerini yeniden etkin hale getirebilmek için yeni endüstrilerin doğmasını amaçlayan bir kalkınma bölgeleri politikası uygulandığı görülmektedir⁽²⁶⁾. Rusya'da ekonomik ağırlığı ülkenin nispeten geri kalmış doğu bölgelerine taşıyabilmek için, özellikle Ural ve Aşağı Volga'da yeni bölgesel kalkınma kutupları oluşturmak için çalışıldığı görülmektedir.

Bölgesel kalkınma politikasının araçları üç grup içinde düşünülebilir.

- Ekonomik faaliyetlerin herşeyden önce bir takım özendirme önlemleriyle (mali ve vergi avantajları) belirli yörelere yönelmesini sağlamak,
- Bölgesel kalkınma için gerekli devlet yatırımlarının gerçekleştirilmesi.
- Yönetimsel örgütün bölgesel kalkınma sorunlarına adaptasyonunun sağlanması.

(26) DİNLER, s. 184.

1. Vergi ve Özendirici Tedbirler

Devlet, saptadığı bölgesel kalkınma politikası amaçlarını gerçekleştirebilmek için özel teşebbüsü az gelişmiş bölgelere cezbedecek bazı mali ve vergisel özendirme önlemleri öngörebilir. Yatırımların maliyetini düşürmeye yada kısaca karlılığı arttırmaya yönelik bu önlemler, yalnızca geri kalmış bölgelerin canlandırılması amacına değil, aynı zamanda birçok geri kalmış ülkelerde ekonomik gelişmeyi sağlamak için sanayi sektörünün geliştirilmesi amacına da yöneliktir.

Mali ve vergisel özendirme önlemlerinin başlıcaları.

- Geliştirme ve teşvik fonları
- Faizsiz yada düşük faizli krediler
- Devlet garantisi
- Devlet iştirakleri
- Gümrük muafiyetleri (tam yada kısmi)
- Gümrük vergi oranlarının düşük tutulması
- Gümrük vergi ve resimlerinin taksitlendirilmesi
- İhracatta vergi iadesi
- Özel ihraç fonu
- İhracata ilişkin işlemlerde ve ihracat kredilerinde vergi, resim ve harç istisnası
- Döviz tahsislerinde öncelik
- Katlı kambiyo kuru
- Yatırım indirimi
- Hızlandırılmış amortisman
- Endüstriyel hizmetlerde tarife farklılaştırılması

Bu yatırımları özendirme önlemlerinden hangi projelerin yararlanacağı konusunda iki yöntem uygulanmaktadır.

Birinci proje seçim yöntemi liste yöntemidir. Teşvik görmesi istenen branşların listesi yapılmakta ve genellikle teşviklerin uygulanacağı süre belirtilmektedir.

İkinci proje seçim yöntemi ölçüt yöntemidir. Ölçütlerin bazıları şöyle sıralanabilir⁽²⁷⁾.

- Sermaye hasıla oranı ölçütü (katma değer esasına göre yatırımın milli gelire yapacağı katkı)
- Sermaye istihdam oranı ölçütü (yatırımın istihdam yaratma kapasitesi)
- İhracat ve ithalat ikamesi ölçütü (yatırımların alış ödemeler dengesine yapacağı etki)
- Projenin sosyal karlılık ölçütü (yatırımın yaratacağı sosyal fayda.

Bu yöntem uygulandığında, proje bu ölçütten biri yada bir kaçını esas alınarak değerlendirilmekte ve teşvik görüp görmeyeceğine karar verilmektedir.

Bu yatırımları özendirme önlemleri aynı derecede etkin değildir. Uygulandıkları yörenin özelliklerine paralel olarak, etkinleri değişecektir. Ancak, sözkonusu önlemlerin etkinliği konusunda şu genel sonuçlara varmak mümkündür.

(27) Öztin AKGÜÇ, **Yatırım Projelerinin Milli Ekonomi Yönünden Değerlendirilmesi, Yatırım Projelerinin Hazırlanması ve Değerlendirilmesi**. Devlet Yatırım Bankası Yayını, Ankara 1970, s. 392-404.

- Bu mali ve vergisel avantajlardan yararlanmayı isteyen girişimcilerin başlatmak yada genişletmek istedikleri projeleri gelişme olanakları gösterir nitelikte olmalıdır.

- Önlemlerden yararlanmaya hazır ortamın sağlamış olması gerekir.

- Ekonomik ve sosyal altyapı yatırımlarının belirli bir düzeye eriştirilmiş olması gerekir.

- Özendirme önlemleri arasında önem durumunu gösteren bir sıralama yapmak mümkün değildir.

- Bölgenin ekonomik yapısının yeni teknik zorunluluklara uymasını kolaylaştırmaya yönelik olmaları, ilk hızı sağlayacak yardımlardan öte bir nitelik taşımamaktadır.

- Yatırımları özendirme önlemleri politikası izlenirken ekonomik amaçlara sosyal amaçların optimal bileşimini bulmak gerekir. Örneğin yalnızca sosyal amaçlı politika uygulanırsa büyüme hızı yavaşlayacak ve ekonomide kaynak israfı olabilecektir.

- Özendirme önlemleri seçici olmalıdır. Eğer genel olursa yani her faaliyeti özendirmeyi amaçlarsa, hiçbir faaliyeti özendirmemiş sayılır.

- Vergisel nitelikte olan önlemlerin etkin olabilmesi için vergi idaresinin kuvvetli, vergi kaçakçılığının az olması gerekir.

- Özendirme önlemlerinin etkinliğini azaltan diğer önemli iki etken ekonomik ve siyasal istikrarsızlıkla, önlemlerde istikrarsızlıktır,

Ekonomik ve siyasal istikrarın yanında özendirme önlemleride dikkatle saptanarak ilan edilince en az birkaç yıl değiştirilmemelidir.

2. Altyapı Yatırımları

Altyapı kavramı ikinci dünya savaşından sonra ekonomi diline girmiştir. Bu kavram çok dar anlamda bir bölgenin yalnızca ulaşım ve haberleşme sistemi olarak, geniş anlamda ise belirli bir ekonomik alanda üretim koşullarının yaratılması yada geliştirilmesini sağlayan, ekonomik, kurumsal ve sosyal düzenin tümünü ilgilendiren her çeşit yatırımı kapsamaktadır. Kısaca insan verimini arttıran tüm yatırımlar (eğitim, sağlık vb. gibi) altyapı yatırımlarını oluştururlar⁽²⁸⁾.

a. Altyapı Yatırımlarının Özellikleri

Birinci özellik altyapı yatırımlarının verimliliğini ölçülmesinde görülen güçlüktür.

İkinci özellik olarak, bu yatırımların ekonomik ısrarı önlemek, ekonomik etkinliği arttırmak ve halkı korumak amacıyla devletçe yapılması zorunluluğudur.

Üçüncü özellik, sağladığı hizmetlerin ithalinin güçlüğü ve yabancı sermayenin bu alana sokulmaması ilkesi gösterilebilir.

b. Altyapı Yatırımlarının Türleri

Ekonomik gelişmede rol oynayan etmenlere ve yatırımların alansal dağılımına göre iki grup altında toplamak mümkündür.

(28) DİNLER, s. 191.

b1. Ekonomik gelişmede rol oynayan etmenlere göre;

- Mesleki formasyonla ilgili altyapı yatırımları bölgenin sosyal ve potansiyel kalitesine göre işçi, yönetici ve girişimcileri de içine alan genel eğitimi kapsamaktadır.

- Sosyo-kültürel altyapı yatırımları, eğlence kültür hizmetleriyle sağlık personel ve tesislerini kapsar.

- Ekonomik altyapı yatırımları, haberleşme enerji ve taşıma şebekeleriyle ilgili yatırımları kapsar.

b2. Yatırımların alansal dağılımına göre altyapı yatırımları;

- İşletmeyi ilgilendiren altyapı yatırımları, belirli bir yöreye (örneğin organize sanayi bölgesi) sanayi işletmelerini çekmek için yapılması gerekli yatırımlardır.

- Kentsel altyapı yatırımları, kentte yaşayan halkın yararlandığı hizmetleri karşılamaya yönelik altyapı yatırımlarıdır.

Sanayi kullanımına yönelik yöresel altyapı yatırımları, belirli bir yöredeki sanayi faaliyetlerinde çalışanların sosyal, kültürel gereksinmelerini karşılamaya ve ayrıca mesleki formasyon vererek kalifiye işgücü yetiştirmeye yöneliktir.

- Genel kullanıma ait yerel altyapı yatırımları, genel eğitim, sağlık ve yerel taşıma ile ilgili yatırımlardır.

- Bölgesel altyapı yatırımları, genel olarak yüksek düzeyde eğitim ve öğrenimle, bölgesel ulaşımına ilişkin giderlerden oluşmaktadır.

3. Yönetim Düzenlemeleri

Bir ülkede bölgesel kalkınma politikasının uygulanmasına geçildiğinde, mevcut yönetsel örgütün, bu politikanın gereklerine cevap vermesi genellikle güçleşir.

Aktif bir bölgesel kalkınma politikasının yürütülmesinde çözümü gereken yönetsel örgüt sorunlarını şu şekilde sıralamak mümkündür.

- Mevcut yönetsel yapıyı saptanan plan bölgelerine göre yeniden örgütlemek,
- Plan bölgelerindeki yönetim kademelerinde yetki devri, yetki genişliği ve yerinden yönetim ilkelerini uygulamak,
- Yönetimin mali olanaklarını arttırmak ve yetenekli personele kavuşmasını sağlamak,
- Halkın yönetime katılmasını sağlamak,
- Yönetim kademeleri arasında gerekli koordinasyonu sağlamak,
- Bazı özel görevleri yerine getirebilmek için gerektiğinde geleneksel yönetim çerçevesi dışında özel kuruluşlar oluşturmak.

D. KALKINMA KUTUPLARI

François Perroux, ekonomik kalkınmanın, her yerde aynı anda değil, önce bazı kutuplarda farklı yoğunluklarda belirlemekte ve buradan çeşitli hızlarda farklı yollardan ekonominin tümüne yayılmakta olduğu görüşündedir⁽²⁹⁾. Sanayi devriminden bu yana batı ülkelerinde başlayan ve bütün dünyaya yayılan kalkınma çabaları

⁽²⁹⁾ FERROUX, F. *L'economie du xx'eme Siecle*, Paris, 1964, s. 143'den aktaran DİNLER, s. 279.

incelendiğinde, F. Perroux'un bu teşhisinin tarihsel yönden doğrulandığı görülmektedir. sanayileşmenin beşiği diyebileceğimiz İngiliz adalarında kömür havzaları ve liman bölgeleri (Liverpool, Glasgow, Londra gibi) ilk ekonomik kalkınma hareketlerinin başladığı noktalardır.

Yatırımların belirli sektörlerde yada en azından birbirleriyle sıkı ilişki içinde olan sektörlerde yoğunlaşması halinde bu yoğunlaşmanın alansal dağılımı gözönüne alındığında, bölgelerarası gelişmişlik farklarının ortaya çıkması sorunu şekline dönüşmektedir. Bu ise bölgesel kalkınma tartışmalarının hareket noktası olmaktadır. Gerek sektörel gerekse bölgesel anlamda olsun dengesizlik kaçınılmazdır ve gelir düzeyini yükseltmek çabasında olan her ülkenin yapısında, bir yada birden çok ekonomik olarak güçlü sektör yada bölge doğması kaçınılmazdır.

1. Dengeli veya Dengesiz Kalkınma

Birbirine karşıt olan bu iki kalkınma politikasının bilimsel tartışmasında az gelişmiş ekonomilerin kalkınmasını engelleyen derin çelişkilerden biridir.

Ekonomik analiz, ekonomi biliminin başlıca kavram ve araçlarını, halen gelişmiş olan toplumların gereksinmelerini karşılamak için geliştirmiştir. Aynı şekilde dışsal ekonomiler kavramı batılı devletlerin gelişme nedenlerinin açıklanması sırasında ortaya atılmış olup, bölgesel kalkınma sorunlarına çözüm arayan analiz aracı olması için bu kavramın ayrıca genişletilmesi gerekmiştir. Dengeli kalkınma veya dengesiz kalkınma tezleriyle onlara yöneltilen eleştirileri değerlendirmek için dışsal ekonomiler kavramının hatırlanması yararlı olacaktır.

a. Dışsal Ekonomiler

Dışsal ekonomi tanımı dengeli veya dengesiz kalkınma tezlerinin açıklanması açısından ele alındığında, sosyal faydanın maksimizasyonu sözkonusu olduğundan, makroekonomik analiz çerçevesinde ele alınacaktır. Dışsal ekonomi tanımı tam olarak açıklığa kavuşmamıştır. İlk kez, A. Marshall⁽³⁰⁾ ve Viner⁽³¹⁾ tarafından ödenmeyen üretim faktörü olarak ortaya atılan dışsal ekonomiler S.E. Meade⁽³²⁾ tarafından sistematik bir biçimde formüle edilmiştir.

Az gelişmiş ülkelerin kalkınma sorunlarında, tasarrufların alternatif yatırım olanakları arasında dağılımına ışık tutan parasal dışsal ekonomiler, arz ve talep koşullarındaki değişimlerden başka bir ifade ile fiyat değişimlerinden dolayı ortaya çıkmaktadır. Az gelişmiş ülke veya bölgelerin kalkınmaları sanayileşmeden ayrı düşünülmemeyeceğine göre parasal dışsal ekonomiler bunların sanayileşmesi ile ilgilidir⁽³³⁾.

Arz yönünden dışsal ekonomiler, işletme yada sanayiler arasındaki girdi-çıktı ilişkileri sonucu ortaya çıkmaktadır. Bir yatırım, bir ekonomik birimin ürettiği ara malının birim maliyeti ve dolayısıyla fiyatındaki bir düşüş bu ara malı kullanan öteki ekonomik birimler için

(30) MARSHALL, Alfred, **Principles of economics, an introductory**, Volume, 8th, London, Macmillan and C., 1961'den aktaran DİNLER, s. 281.

(31) VINER, Jacobs, **Cost curves and supply curves, zeitschrift tür national economic**, III. 1931'dan aktaran DİNLER, s. 282.

(32) MEADE, J.R., **External economies and diseconomies in a competitive situation**, Ekonomik Journal, No. 245, Mars 1952, s. 54-62'den aktaran DİNLER, s. 282.

(33) ÖZKAZANÇ, Önder, **İktisadi Analiz**, Ana.Üni. Yay. No. 40, AÖF Yay. No. 12, Ankara, 1984, s. 239.

dışsal ekonomi niteliği taşıyacaktır. Girdi-çıktı ilişkisi nedeniyle birinin ürün fiyatlarındaki değişiklik zincirleme olarak diğerlerini etkileyecektir.

Talep yönünden dışsal ekonomiler ise, işletme yada sanayideki gelişme sonucu, ekonomide gelir düzeyinin yükselmesinden sonra, piyasadaki bir kısım mallara olan talep artacaktır. ilave gelirin talebe dönüşmesi sonucu parasal dışsal ekonomiler sağlayacaklardır.

Bir sanayide ne kadar azalan maliyetlerle çalışılıyorsa ve üretim faktörlerinin arz esnekliği ne kadar yüksekse faydalanılan dışsal ekonomilerde o derece önemli olacaktır. Özellikle az gelişmiş ekonomilerde bölünememezlik özelliği gösteren altyapı yatırımlarından başka bir deyişle sosyal sabit sermaye hizmetlerinden yeterince faydalanılacak israfı minimize etmek için, sanayilerin optimal ölçekte yada bu ölçüğe yakın bir düzeyde üretimde bulunmayı gerçekleştirmeleri gerekir⁽³⁴⁾.

b. Dengeli Kalkınma

İlk kez Friedrich List tarafından rotaya atılan dengeli kalkınma modeli, Resenstien-Rodan, Nurkse, T. Scitovsky, G. Myrdal, A. Levis, O. Eckstein ve H. Chenery tarafından geliştirilmeye çalışılmıştır⁽³⁵⁻³⁶⁾.

Az gelişmiş ekonomilerde piyasa mekanizmasının kaynak dağılımını yeterince sağlayamadığı düşüncesi, dengeli kalkınma modelinin hareket

(34) DİNLER, s. 284.

(35) Daha geniş bilgi için bkz. MANİSALI, Erol, **Gelişme Ekonomisi**, İ.Ü. Yay. No. 2042, İk.Fak.Yay. No. 354, İstanbul 1975, s. 70-81.

(36) Vural F. SAVAŞ, **Kalkınma Ekonomisi**, İTİA Nihad Sayar Yayın Vakfı Yay. No. 315/547, İstanbul, 1979.

noktası olmaktadır. Bu gibi ekonomilerde oluşan piyasa fiyatları üretim faktörlerinin nisbi kıtlıklarını ve bunun sonucu olarak da sosyal maliyetleri yansıtamamaktadır. Piyasa koşulları altında erişilen maksimizasyonlarda özel fayda ile sosyal fayda arasında farklılıklar ortaya çıkmaktadır⁽³⁷⁾. Bu farklılığın ortadan kaldırılması için, piyasayı düzenleyici bir yatırım planlaması gerekmektedir. Dengeli kalkınma modeli, bu yatırım planlamasının esaslarını belirlemeye çalışmaktadır.

R. Nurkse tarafından ileri sürülen Model, V.N. Ratenstein Rodan'ın belirttiği talep yetersizliği varsayımı üzerine oturmaktadır. Rodan'a göre az gelişmiş ülkelerde bireylerin satın alma güçlerinin düşük olması nedeniyle piyasa oldukça sınırlıdır. Yeni yatırımlar sonucu gerçekleştirilen ek üretimin pazar bulma olanakları çok az olacaktır.

Dengeli kalkınma, dışsal ekonomiler ancak eksi dışsal ekonomileri ortadan kaldıracak kadar kuvvetli ise mümkün olacaktır. Bu ise kullanılabilir üretim faktörleri rezervlerinin ve iyi bir pazar örgütünün varlığı halinde mümkün olacaktır. Az gelişmiş ülkelerde vasıfsız işgücü hariç, diğer üretim faktörleri arzı oldukça sınırlıdır. Eğer bir ülke dengeli kalkınmayı gerçekleştirmek için gerekli üretim faktörlerini biraraya getirecek olanaklarasahipse, artık o ülke az gelişmiş bir ülke olmaktan çıkmış demektir. Dengeli kalkınma ancak gelişmiş ülkelerin koşullarına uygun düşmektedir.

(37) Rıdvan KARLUK, **Ekonomik Birleşmeler Teorisi Yönünden Türkiye'nin AET Üyeliği ve Sanayileşme sorunu**, EİTİA Yay. No. 162/104, ATE Yay. No. 13, Eskişehir, 1976, s. 50.

c. Dengesiz Kalkınma

Dengeli kalkınma azgelişmiş ekonomilerde durgunluğa yol açacak bu ise gelişme hızını düşürecektir. Azgelişmiş ülkelerin kalkınması için sıçramalara dalgalanmalara gereksinim vardır.

Yatırımlarda ekonominin bazı sektörlerine öncelik verilmesi şeklinde ifade edebileceğimiz dengesiz kalkınma kuramı dengeli kalkınmadan çok önce ortaya atılmıştır. Bu büyük ölçüde D. Ricardo, J.S. Mill ve A. Marshall'ın ilk temsilciliğini yaptıkları karşılaştırmalı üstünlükler teorisine dayandırılmaktadır. Bilindiği gibi bu teoriye göre her ülke uluslararası ticarete kendi ekonomileri içinde nihai olarak en verimli sektörlerde uzmanlaşmaları halinde yapılacak ticaretten tüm ülkeler yararlı çıkacaktır.

Hirschman'a göre⁽³⁸⁾ bir yandan iç piyasanın sınırlılığı, diğer yandan mali sınırlamalar, azgelişmiş ülkelerde çok sayıda sektörün birden gelişmesine olanak sağlayamayacaktır. Bazı sektörler ekonomi içinde daha fazla gelişme potansiyeline sahiptirler. Başlangıçta sürükleyici güce sahip olan sektörün gelişmesine öncelik verilirse, ekonomiye bir dinamizm gelecek ve tüm ekonomi hızla gelişecektir. Sorun dengesizlikleri ortadan kaldırmak değildir. Ancak ekonomik kalkınmanın bir koşulu olduğu için başlangıçta bazı sektörlerle öncelik vererek, onu yani dengesizliği yaratmaktır. Dengesiz kalkınmayı gerçekleştirmek için acaba hangi sektörlerle öncelik verilmelidir. A.O. Hirschman'a göre sözkonusu sektörü saptamak için sektörlerarası önsel ve gerisel bağılıklara bakmak gerekir. Toplam sektörlerarası bağıllık katsayısı en yüksek olan sektörler ağırlık verilmesi gereken sektörlerdir.

(38) HIRSCHMAN, A. *Strategie du Development, Coll Economie et Hurmanisme*, Les. Ed. Ouyiere, 1964, s. 210'dan aktaran DİNLER, s. 288.

Az gelişmiş ekonomiler son derece sınırlı olan faktörlerini üretime koşarken, ancak dengesiz kalkınma ile optimal dağılımı gerçekleştirebileceklerdir⁽³⁹⁾. Kıt olan üretim faktörleri önce belirli sektörlere yöneltilecek optimal üretim ölçeğinde faaliyette bulunan önsel ve gerisel bağıllık katsayısı yüksek olan sektörün, diğer sektörlerle ilişkileri sonucu tüm ekonomide canlanma olacaktır. Böylece sayısız dengesiz kalkınma girişimleri uzun süreli dengeli kalkınmanın gerçekleşmesi sonucunu verecektir. Başka bir ifade ile, dengesiz kalkınma, gelişmenin tüm sektörler yayılmasıyla dengeli kalkınmaya dönüşmüş olacaktır.

Bu açıklamaların ışığı altında çözümlenmesi gereken iki sorun vardır. Dengesiz kalkınma halinde bir, hangi sektörler ağırlık verilecektir. İki, öncelik verilecek sektör yada sektörler hangi yörede faaliyette bulunacaklardır.

Bu sorulardan birincinin cevabını daha önce Hirschman'ın görüşleri doğrultusunda yeni, önsel ve gerisel bağıllık katsayısı yüksek olan sektörler dengesiz kalkınmayı başlatmada öncelik verilmesi gerekiyordu. Fakat dengesiz kalkınmada ikinci soru yani öncelik verilmesi gereken sektörün hangi yerleşim yerinde faaliyetini sürdüreceği ve bu sektör yada sektörlerin diğer sektörler ve özellikle çevresi ile ilişkilerinin ne olacağının incelemesi yapılmamıştır. Sektörlerin faaliyette bulunduğu yöre analize girince, teknik alan analizinden, ekonomik alan analizine geçilmektedir. Öncelik verilen sektörün faaliyette bulunduğu yöre ve çevresiyle olan ilişkilerle ilgili konular kalkınma kutupları teorisi çerçevesinde ele alınması gerekmektedir.

(39) DİNLER, s. 292.

2. Sürükleyici Sektör (Birim) ve Kalkınma

Kalkınma kutuplarının ortaya çıkmasında hareket noktası sürükleyici yada motor denilen birimlerdir. Kutup ekonomik gelişmeyi başlatacak böyle bir birimin varlığı ile oluşabilir. Sürükleyici birim, basit bir birim, örneğin bir işletme yada sanayi olabileceği gibi, birçok birimin iç içe bir arada bulunmasıyla ortaya çıkan bir sanayi kompleksi olabilir⁽⁴⁰⁾.

a. Sürükleyici Sektör

Kalkınma kutuplarının oluşmasında hareket noktası yöredeki ekonomik faaliyetleri başlatacak bir sürükleyici hareketin varlığıdır. Bu hareket en basit şekilde bir işletme yada sanayi gerçekleştirebilir. Görüldüğü gibi, sürükleyici işletme, dengesiz kalkınmada öncü sektörle eş anlamlıdır.

Sürükleyici sanayiye saptamada alınan ölçüt, bir sanayinin girdilerini ve çıktılarını arttırdığı zaman başka bir yada birçok sanayinin de satışlarını (ve hizmet alışlarını) arttırmalarıdır. Buna göre birinciye sürükleyici sanayi, ikinciye de sürüklenen (bağlı) sanayiler denilmektedir.

Herşeyden önce sürükleyici sanayinin istihdam olanakları sağlayan genç bir sanayi olması gerekmektedir. Bu sanayinin aynı zamanda, kendisi gelişirken mümkün olduğu kadar çok sektörü beraberinde getirebilme özelliğine sahip olması gerekir. Bu ise, daha önce dengesiz kalkınmayı başlatacak öncü sanayilerin bir özelliği olarak sayılan, önsel

(40) DİNLER, s. 297.

ve gerisel bağılık katsayılarının yüksek olması ve bu sanayi çıktıklarına yönelen talebin gelir ve fiyat esnekliklerinin büyük olmasını ifade etmektedir. Örneğin demir-çelik, demir dışı metaller, kağıt ve ürünleri, petrol vb.

b. Sanayi Kompleksi

Sanayi kompleksi, sıkı bir ilişki içinde olan ticaret, üretim ve diğer önemli ilişkilerde bulunan, belirli bir yörede yerleşmiş faaliyetler olarak belirtmek mümkündür. Burada birden çok sürükleyici bir arada iç içe girmiş şekilde faaliyette bulunmaktadır. işte bu sürükleyici sanayiler arasında en yüksek gelişme hızına sahip olan sanayiye kilit sanayi denilmektedir. Hammadde, enerji, nakliye, vb. gibi tamamlayıcı mallar üreten bazı sanayiler, kilit sanayi haline gelebilme olanaklarına diğer sanayilere göre daha yakındırlar.

c. Sürükleyici Birimin Özellikleri

Sürükleyici işletme yada sanayi kompleksi olarak nitelendirdiğimiz sürükleyici birim, kutbun oluşması için ilk koşul olarak görülmektedir⁽⁴¹⁾.

Birinci nokta, bir sanayinin ancak belirli bir zaman için sürükleyici olacaktır. Sürükleyici etkiler sürekli olarak devam etmez, az yada çok hızlı fakat mutlaka azalacaktır.

İkinci nokta, sürükleyicilik özelliği gösteren birimin bu özelliğinin büyük ölçüde faaliyette bulunduğu yöre ile sıkı bir şekilde ilişkili

(41) DİNLER, s. 299.

olmasıdır. Bir sanayi bir bölgede sürükleyici iken, bir başka bölgede bu niteliğe sahip olmayabilir. Bir sanayinin sürükleyicilik özelliği büyük ölçüde faaliyette bulunduğu yörenin olanaklarına (doğal kaynaklar, insan gücü gibi) bağlıdır.

Üçüncü nokta, belirli bir yörede kurulan sanayi faaliyetinin otomatik olarak kutup oluşturacağı düşünülemez. Kutubun oluşabilmesi için, sürükleyici birimin faaliyette bulunduğu yöredeki tüm faaliyetlere egemen olabilecek bir üretim hacminde olması gerekir.

d. Kutup Yöresinin Özellikleri

- Gerilemekte olan küçük bölge, bir kaç dalın dış rekabete dayanamaması sonucu bazı güçlüklerin çıktığı bir bölge olabilir. Böyle bir durumda mevcut yatırımlardan yararlanarak yeni geliştirilen bir sürükleyici sanayi ile durgunluk ortadan kaldırılabılır.

- Gelişmiş durgun bölge, belirli bir emek dinamizmine sahip gelişmiş bir bölge ise, durgunluğu ortadan kaldırmak için bölgeye canlılık getirecek sürükleyici birimin faaliyete geçirilmesi gerekir.

- Azgelişmiş bölge, sadece gelir arttırmaya yönelik değil bölgede yapısal değişikliği gerçekleştirecek kalkınma kutupları yaratmak gerekir⁽⁴²⁾.

e. Kutubun Oluşmasını Engelleyici Etkiler

Sürükleyici birimin çevresi üzerindeki etkileri sonucu oluşacak ekonomik canlılığın ortaya çıkmasına karşın, ister gelişmiş ülkenin

(42) DİNLER, s. 302.

durgun bölgesinde olsun, ister geri kalmış bir ülkenin nisbeten daha geri kalmış bölgesinde olsun daima engellerle karşılaşılır.

Birinci engel davranış ve düşünce yapısından gelebilir. Ekonomik kalkınma bölgede canlılık, bölge örf ve adetlerine uymayan yenilikleri de beraberinde getireceğinden bölgede reaksiyon görür.

İkinci engel, hukuksal yapıdan gelebilir. Ticari ve sanayi sektörlerinde aile tipi işletmelerin egemenliği, kitle üretimini gerçekleştirecek yatırımlar için gerekli sermaye birikimine engel olacaktır.

Üçüncü ve en önemli engel ekonomik engellerdir. Sürükleyici birimi tamamlayıcı olan faaliyetlerin bölgede bulunmamasıdır. Eğer tamamlayıcı faaliyetler yeterince harekete geçmezse, sürükleyici birim kalkınma kutbunun oluşturmasını sağlayamayacak, fakat bölgede gelişme noktası oluşacaktır.

f. Kutuplaşmanın Bölge Üzerindeki Etkileri

Gelişmeyi durdurucu veya gelişmeyi sağlayıcı etkilerin birlikte işlemesi sonucu bir merkez çevresini daha da yoksullaştırarak yada çevresinde gelişmeyi sağlayarak kalkınırken, bölgede demografik, sosyal ve ekonomik alanda bir takım değişiklikler olacaktır.

f1. Demografik plandaki etkiler

Kutuplaşma ile birlikte, demografik planda ortaya çıkan etkiler rahatlıkla görülebilir. Kutbun oluşması sırasında çevresi üzerinde yaptığı

gelişmeyi durdurucu etkilerin en önemlilerinden birinin çevresindeki dinamik nüfusu kendisine çekmesidir⁽⁴³⁾.

Birinci etki, bu güç sonucunda kutuptaki yaş ortalamasının, kutup çevresine oranla daha düşmesi şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bunun sonucu, kutupta ölüm oranı çevresinden daha düşük olacağından bölge nüfusu gençleşecektir.

İkinci etki kentleşme olayı olarak ortaya çıkmaktadır. Göç alarak kalabalıklaşan kutup merkezi kent hüviyetini kazanacaktır. Sürükleyici birim ve bağlı sanayiler yaptıkları yatırımlar sonucu yeni istihdamlar sağlarlar.

f2. Sosyal plandaki etkiler

- Kutup merkezindeki halkın inancı, değer yargıları değişecek, geleneksel uygulamalara son verilecektir.

- Daha yüksek gelir düzeyine erişilmiş sosyal hareketliliği sağlayacak ve sınıfsal açıdan halk, kendi ana-babalarından daha yüksek bir sınıfla birleşme olanağı elde edecektir.

- Kurumların ekonomik davranışları ve özellikle tüketim alışkanlıkları değişecektir.

- Seçmenlerin politik tutumlarında da değişiklikler olacaktır.

(43) DİNLER, s. 306.

f3. Ekonomik Plandaki Değişiklikler

- Kutupta sürükleyici birimin faaliyetleri sonucu ortaya çıkan dışsal ekonomilerin varlığıyla bölgeye cezbedilmiş tamamlayıcı faaliyetlerin görülmesi sonucu sağlanan gelişmeler.

- Kutubun geliştirilmesi için gerçekleştirilen yatırımlar ve satın alınan girdiler için yapılan harcamalar bölgede satın alma gücünün artmasını sağlayacak, yani yatırımların doğmasını sağlayacaktır. Böylece her hareket yeni hareketleri uyacaktır. Dolayısıyla dağıtılan gelir, talep edilen üretim ve tüketim mallarını vermeye elverişli bölgelerde yeni yatırımları doğurarak, ekonomik canlılığın buralara kaymasını sağlayacaktır.

- Buluşların yayılması ve taklidi kanalıyla ortaya çıkan gelişmelerden söz edilebilir. Sonuçları ekonomik olan bu etkiler, sosyal etkilerle birlikte değerlendirilebilir.

Tüm bu etkiler ortaya çıktığı ölçüde bölge ekonomisi tam bir değişim içine girecektir. Buna karşın, eğer bu etkilerden bir kısmı bütünüyle ortadan kalkmış yada sınırlanmışsa, kutbun kalkınması tam olarak gerçekleşmeyecek, ancak yörede sektörel bir gelişme ortaya çıkacaktır. Bu da kalkınmadan oldukça uzak, nisbi bir canlılık ortaya çıkaracaktır⁽⁴⁴⁾.

(44) DİNLER, s. 308.

İkinci Bölüm

AVRUPA TOPLULUĞUNDA BÖLGESEL FARKLILIKLAR; POLİTİKA VE ARAÇLAR

I. AVRUPA TOPLULUĞUNDA BÖLGELERARASI EKONOMİK VE SOSYAL FARKLILIKLAR

A. AVRUPA TOPLULUĞUNDA BÖLGESEL FARKLILIKLAR

Ekonomik ve sosyal farklılıklara ilişkin en önemli göstergeler olarak GSMH, kişi başına GSYİH, istihdam seviyesi, temel altyapının kalitesi ve kalifiye işgücü ile araştırma-geliştirme alanında yenilikleri saymak mümkündür.

1970'li yılların ilk yarısında ortaya çıkan petrol krizi ile Avrupa Topluluğu'nda hammadde maliyetleri artmış, yatırımlar azalmış ve büyüme hızları göreceli olarak düşmüştür. Yüksek enflasyon ve işsizlik bunun sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Petrol krizinin yanısıra uluslararası piyasalara Tayvan, Kore, Hong-Kong gibi yeni üretici sanayi ülkelerinin çıkması, üretim ve ticarete bir sıçrama yaratmış ve

uluslararası ticaretin yayılmasına neden olmuştur. Bunun yanında tekstil, çelik, gemi yapımı, otomotiv sektörlerinde yaşanan kriz, bu sektörlerin gerilemesine ve işsizliğin artmasına neden olmuştur.

1973 yılından itibaren, Toplulukta üye ülke sayısının önce dokuzda sonra ona ve nihayet onikiye çıkması ile Toplulukta önemli değişiklikler olmuştur. Alan ve nüfus olarak genişlemenin yanısıra, Topluluk ekonomisinde canlanma olmuş, ancak gittikçe artan oranda heterojen bir yapıya erişilmiştir. Topluluğun alanı ikiye katlanmış, nüfusu %60 artmıştır. GSMH cinsinden ölçüldüğünde, ticaretin boyutları ise ABD'nin iki katı bir büyüklüğe, Japonya'ninkine ile aynı düzeye gelmiştir⁽⁴⁵⁾.

Topluluğa son katılan üç üye ülkeden (Yunanistan, Japonya ve Portekiz) hiçbiri Topluluğun kişi başına düşen GSMH ortalamasına ulaşamamıştır. Topluluğun 1973'deki ilk genişlemesinde en fakir üye ülke İrlanda iken, 1981'de Yunanistan, 1986'da Portekiz en fakir üye ülke olmuştur.

Diğer yandan, üye ülkelerin bölgeleri arasındada önemli farklılıklar mevcuttur. İstihdam ve üretim faktörleri açısından bakıldığında Almanya'nın en gelişmiş bölgesi ile en az gelişmiş bölgesi arasındaki fark 1-1.9 arasındadır. Bu gösterge Fransa için 1-1.8, İspanya için 1-1.7, İngiltere için 1-1.2, İtalya için 1-3.9, Yunanistan için 1-1.3'dür. Bu farklılık en bariz şekilde 1-4.7 ile Topluluk genelinde ortaya çıkmaktadır⁽⁴⁶⁾. Topluluğun en zengin bölgesi sayılan Graningen

(45) Commission of the European Communities, **Third Periodik Report from the Commission on the Social and Economic Situation and Development of the Regions of the Community**, Com (87) 230 F. Brussels, 1987, s. 8.

(46) European File, **European Regional Policy**, 14/87, Luksemburg, 1987, s. 3.

(Hollanda) ile en fakir bölgesi Basilicata (İtalya) arasındaki gelişmişlik farkı 1-5.1 arasındadır⁽⁴⁷⁾.

Avrupa Topluluğunda ekonomik ve sosyal bakımdan ciddi farklılıkların görüldüğü bölgeler genelde Topluluğun çevre bölgeleridir. Topluluğun doğu ve güneyinde yoğunlaşan az gelişmiş bölgeler Topluluk nüfusunun 1/6'sını oluşturan 50 milyonu aşkın kişiyi barındırmaktadır.

Geri kalmış bölgeler iki temel grupta incelenebilir⁽⁴⁸⁾.

a) Birinci grup bölgeler, ekonomisi tarıma dayalı kırsal bölgelerdir. Bu bölgelerde düşük gelir düzeyi, yüksek işsizlik oranları ve altyapı yetersizlikleri gözlenmektedir. Yunanistan, Portekiz, İtalya'da Mezzogiorno, Kuzey İrlanda, Fransa'da Korsika bu bölgelere örnek olarak gösterilebilir.

b) İkinci grup bölgeler, Topluluğun sanayileşmiş ancak eski teknolojileri kullanan sektörlerin yoğunlaştığı bölgelerdir. Bu bölgelerde rekabet gücünü kaybeden sektörler ileri teknolojiye sahip üretim sürecine geçerken bir duraklama ve fakirleşme dönemine girmektedirler. Bu yapıya yoğun işsizlik de eklenmektedir. Fransa'nın doğusu, Belçika ve İngiltere'nin bazı bölgeleri bu grup bölgelerdir (Kömür, çelik, gemi yapımı, tekstil gibi sanayiler).

Bölgeler arasındaki gelişmişlik farklılıklarını daha iyi anlamak için, yukarıda da belirtilen bazı göstergelere bakılması gereklidir. Bu

(47) Rıdvan KARLUK, **Avrupa Birliği ve Türkiye**, Birlik Matbaası, 2. Baskı, Eskişehir, 1994, s. 211.

(48) European File, **European Regional Policy**, 14/87, Luksemburg, 1987, s. 4.

göstergelerden birincisi kişi başına GSYİH'dır. GSYİH bakımından en az gelişmiş 10 bölge, (Calabria, Sardegna, Compania-İtalya, Andalucia, Extremadura, Kanarya Adaları, İspanya-Yunanistan-9. bölge, Kuzey İrlanda gibi) en çok gelişmiş (Grningen, Hamburg, Brüksel ile de France, Oberayern) 10 bölgenin 1/3'ü kadar gelire sahiptir. Avrupa Topluluğunda bölgeler arasındaki gelir farklılıkları, genel olarak ABD'nin en az iki katı kadardır⁽⁴⁹⁾.

İkinci gösterge, işsizlik oranlarına bağlı farklılıklardır. Toplulukta işsizlik alanındaki bölgesel farklılıklar, gelirden gözlenen farklılıklara oranla daha önemli olmuştur. 1970'li yıllar ve 80'li yılların ilk yarısında işsizlik oranında genel bir artış eğilimi ile birlikte buna paralel olarak bölgesel farklılıklarda artış gözlenmiştir. Toplulukta işsizlik oranı 1980 yılında 1970 yılındaki %2'lik düzeyi geçerek %6 oranında gerçekleşirken, 1985 ve 1986 yıllarında yaklaşık olarak %11 düzeyinde olmuştur. Bölgeler arasında işsizlik oranında gözlenen farklılıklar 1986 yılında maksimum düzeye ulaşmıştır (bu dönemde en az gelişmiş 25 bölgede işsizlik oranı, en çok gelişmiş 25 bölgenin 5 katına ulaşmıştır). İşsizlik alanında ilk olumlu işaretler ise 1987 yılında ortaya çıkmıştır. Bu alanda çeşitli nüfus grupları arasında da önemli farklılıklar bulunmaktadır. Genel aktif nüfus içinde gençlerde gözlenen işsizlik oranı çok yüksektir. Gençlerde işsizliğin %32.2'e (1990 Nisan itibarıyla) ulaştığı en az gelişmiş bölgeler ile bu oranın %11.3 düzeyinde olduğu gelişmiş bölgeler arasında önemli farklılıklar mevcuttur. 1980'li yılların ilk yarısında bölgelerarasında işsizlik oranları bakımından farklılıklar, özellikle imalat sanayinde az gelişmiş bölgeler aleyhine büyük ölçüde artmıştır.

⁽⁴⁹⁾ Rıdvan KARLUK, **Avrupa Birliği ve Türkiye**. 2. Baskı, Eskişehir, 1994, s. 211.

Üçüncü gösterge, bölgeler arasında rekabet gücü bakımından görülen farklılıklardır. Bölgelerin rekabet gücü bir dizi faktör tarafından belirlenir. Altyapı (özellikle ulaştırma ve haberleşmede) kaliteli eleman yetiştirilmesi ve eğitim imkanları; sermaye ve vergelendirme koşulları bu bölgelere yapılan yatırımları etkileyen başlıca etkenlerdir. Ekonomisi tarıma dayalı çevre bölgelerdeki kırsal alanlarda alt yapının iyileştirilmesi ve sermayenin maliyetinin düşürülmesi bu bölgelerin rekabet gücünü arttırma bakımından en etkili araçlardır. Eski teknolojinin kullanıldığı endüstrileşmiş bölgelerde ise, yeni yatırımlar sağlamak için alt yapının modernleştirilmesi, ucuz kredi sağlanması gerekmektedir.

Eleman yetiştirilmesi ve meslekiçi eğitim sorunu ise bütün bölgelerde görülmektedir ancak, bunun nedenleri ve çözüm bölgelere göre değişmektedir.

Bölgelerin rekabet güçlerini etkileyen bir başka etkende, bölgelerde firmaların üretiminde yenileme kapasiteleri ve araştırma-geliştirme çalışmaları arasındaki farklılıklardır. 1989 yılında araştırma-geliştirme faaliyetlerine yönelik harcamaların %75'i Federal Almanya, İngiltere ve Fransa'da yapılmıştır. Diğer ülkelerde ise bu harcamalar belli merkezlerde toplanmıştır.

B. BÖLGELERARASI EKONOMİK FARKLILIKLARIN NEDENLERİ

Bölgeler arasındaki gelir ve işsizlik bakımından farklılıkların bölgelerin rekabet gücü ve buna bağlı olarak verimliliklerdeki farklılıklardan kaynaklandığını söylemek mümkündür. Sorunlu bölgelerde düşük rekabet gücü ve verimlilik, düşük gelir ile düşük

düzeyde iş yaratılmasına neden olur. Bölgelerin rekabet gücünü belirleyen faktörler ise çok çeşitlidir ve bölgelere göre değişmektedir.

Sermayenin maliyeti, sorunlu bölgelerin rekabet gücünü etkileyen faktörlerin başında gelir homojen mali piyasaların bulunduğu İngiltere ve Almanya bir yana bırakılırsa, sermayenin maliyeti bölgeler arasında büyük farklılıklar göstermektedir. Örneğin İtalya'nın güney bölgelerinde faiz oranları orta ve kuzey bölgelerden iki puan daha yüksektir. Bu bölgelerde mali araçlara gereken esneklik kazandırılmamıştır. Orta ve uzun vadeli kredilerin sağlanmasında büyük güçlükler görülmektedir. Bölgeler arasında sermayenin akışına getirilen sınırlamalar ve bürokratik işlemlerde sermayenin maliyetini arttırmaktadır. Ayrıca çevre bölgelerde enformasyon ve danışma hizmetleri yetersizdir ve firma yöneticileri girişimci değildir.

Altyapıya ilişkin sorunlar, tüm bölgelerde rekabet gücünü etkileyen önemli bir faktördür. Hangi çeşit altyapının iyileştirilmesi gerektiği bölgelere göre değişmektedir. Ekonomisi tarıma dayalı az gelişmiş bölgelerden İrlanda, İtalyan adaları ve İspanya'nın bazı bölgelerinde ulaştırma ağı yetersiz kalırken, Portekiz ve Kuzey İrlanda da enerji temini yetersiz ve pahalıdır. Özellikle Yunanistan'da haberleşme sistemlerinin geliştirilmesi gerekmektedir. Altyapının iyileştirilmesi ve hizmetler sektörünün geliştirilmesi az gelişmiş bölgelerde yatırımı teşvik edecektir. Eski teknolojilerin kullanıldığı endüstrileşmiş bölgelerde ise, var olan altyapının iyileştirilmesi gerekmektedir.

Endüstriler, tüm sorunlu bölgelerde, ürünlerini ve üretim sürecini yenilemede güçlükler çekmektedirler. Üretim sürecinin yenilenmesi verimliliğin artırılması ve üretim maliyetinin düşürülmesi bakımından

önemlidir. Bu alanda yapılacak iyileştirmeler, yeni ürünlerin elde edilmesi ile, var olan üretimin talebe uydurulmasına yardım ederek, firma ve bölgelerin piyasadaki yerini güçlendirir. Firmaların bu amaçla yaptıkları araştırma ve geliştirme faaliyetleri yetersizdir ve destek görmemektedir. Sorunlu bölgelerde işgücünün çok küçük bir bölümü araştırma-geliştirme faaliyetlerine katıldığı gibi, bu bölgelerin araştırmaya ayırdıkları ödeneklerin GSYİH'ya oranı da Topluluğun diğer bölgelerine göre çok düşüktür. Ayrıca az gelişmiş bölgelerde araştırma-geliştirme faaliyetleri belli bölgelerde yoğunlaşmıştır. Bu farklılıkların giderilmesi için az gelişmiş bölgelerin araştırma-geliştirme faaliyetlerine Topluluğun diğer bölgelerine göre daha fazla ödenek ayrılması ve teknoloji transferi yapılmasına yardımcı olunmalıdır.

Üretim sürecinin yenilenmesi ve endüstrilerin yeniden yapılanması, yeni meslekiçi eğitim programlarını gerektirmektedir. Bu çeşit eğitim programları işgücüne esneklik kazandıracaktır.

Bölgeler arasında eğitim öğretim bakımından da büyük farklılıklar gözlenmektedir. Özellikle nüfusun hızla arttığı az gelişmiş bölgelerde eğitim ve öğretimin iyileştirilmesi genç nüfusun işsizlik sorununun çözümlenmesine katkıda bulunacaktır.

C. BÖLGELER ARASINDAKİ FARKLILIKLARIN TÜRLERİ

1. Gelire Bağlı Farklılıklar

Avrupa Topluluğu'nda bölgeler arasında farklılıklar, 1975 yılından bu yana izlenen Bölgesel Kalkınma politikası çerçevesinde çeşitli mali kaynaklardan yapılan büyük çaplı yardımlar, yürütülen çeşitli program

ve projelere rağmen çok büyüktür. Daha öncede belirttiğimiz gibi, 1988 yılı itibariyle Topluluğun en az gelişmiş 10 bölgesinin GSYİH'sı, en çok gelişmiş bölgesinin 1/3'ü kadardır. Bölgeler arasındaki farklılıkların giderilmesi için sorunlu bölgelerin diğer bölgelere göre daha büyük bir büyüme oranına ulaşmaları gerekmektedir.

Toplulukta, GSYİH bakımından bölgelerin durumu uzun vadede (1960'lardan 1980'lerin ilk yarısına kadar) iki aşamayı göstermektedir.

- Üye devletler ve bölgeler arasındaki farklılıklar 1960'lı yıllardan ekonomik durgunluğun başladığı 1970'li yılların ortalarına kadar azalmıştır.

- 1970'li yılların ortalarında petrol kriziyle birlikte Topluluk çapında ve üye ülkelerin çoğunda görülen ekonomik durgunluk ve düşük büyüme oranları bölgeler arasındaki ekonomik gelişmişlik farklarının artmasına yol açmıştır.

1980'li yıllarda, Topluluk'ta kişi başına gelir bakımından farklılıklar 1986 yılına kadar biraz artmış ancak, bu tarihten sonra hemen hemen aynı düzeyde kalmıştır. Bu eğilim, üye devletler ve bölgeleri bakımından büyük farklılıklar göstermiştir. Üye devletlere bakılırsa bazı ülkeler Topluluk ortalamasının üzerinde gelişme oranlarına ulaşmışlardır. İspanya, Portekiz ve İrlanda'da bölgeler 1986 yılından sonra gelir bakımından Topluluk ortalamasına yaklaşırken, Yunanistan'da 1980'li yıllarda bölgelerin tümü Topluluğun büyüme hızının gerisinde kalmıştır. Sorunlu bölgelerde, 1986 yılından sonra genel olarak üye ülkelerde olduğu gibi yavaş bir büyüme görülmüş ancak en az gelişmiş 10 bölgenin durumu değişmemiştir⁽⁵⁰⁾.

(50) KARLUK, *Avrupa Birliği ve Türkiye*, 2. Baskı, Eskişehir, 1994, s. 381.

Üye devletler arasında verimlilik bakımından farklılıklarda 1984 yılına kadar Portekiz ve İrlanda'daki olumlu gelişmelere paralel olarak biraz azalma görülmüş ancak bu eğilim 1987'den sonra devam etmiştir. Toplulukta en düşük kişi başına gelire ve en fazla işsizlik oranına sahip olan Yunanistan'da ise 1980'li yıllarda verimlilik artışı görülmemiştir.

Bölgeler arasındaki ekonomik ve sosyal gelişmişlik farklılıklarıyla ilgili son bilgiler, bu alandaki farklılıkların genelde yavaş bir hızla azaldığını göstermektedir. Sözkonusu farkların bugünkü hızla azalmaya devam edeceğini düşünürsek, farkların kapanması çok uzun bir zaman sürecini kapsayacaktır. Örneğin, GSYİH'sı Topluluk ortalamasının %70'ine eşit olan bir bölgenin Topluluk ortalamasının %90'ına ulaşması,

- Bölgenin GSYİH'nın Topluluk ortalamasını yılda %1.25 oranında aşacak şekilde büyümesi halinde 20 yıl,

- Bölgenin GSYİH'nın Topluluk ortalamasını yılda %1.75 oranında aşacak şekilde büyümesi halinde 15 yıl süreceği tahmin edilmektedir.

GSYİH'sı Topluluk ortalamasının yarısı kadar olan bir bölgenin Topluluk ortalamasının %70'ine ulaşması ise çok daha güçtür. Bunun 20 yıl sonra gerçekleşmesi için bölgenin Topluluk ortalamasını yılda %1.75 oranında aşacak şekilde büyümesi gerekmektedir. Topluluk ekonomisinin görece olarak canlandığı 1980'li yılların ikinci yarısında üye ülkelerin ekonomileri yılda ortalama %3 civarında bir hızla büyümüştür. Topluluğun bu hızda büyümeye devam etmesi halinde, bu bölgelerin 20 yıl sonra Topluluk ortalamasının %70'ine ulaşması için, GSYİH'sının yılda yaklaşık %5'lik bir hızla artması gerekmektedir.

Avrupa Topluluğu'nda az gelişmiş bölgelerin en yoğun olduğu İrlanda, İspanya, Portekiz ve Yunanistan'ın GSYİH ortalamaları Topluluk ortalamalarının %75'ine eşittir. Bu ülkelerin GSYİH'ları 1980-1985 yılları arasında %1.9 (Topluluk ortalamasıyla hemen hemen aynı), 1985-1990 yılları arasında %4.2 oranında (Topluluk ortalamasından %1.2 daha fazla büyümüştür). Bu ülkelerde büyüme hızlarının bugünkü düzeylerini sürdürmeleri halinde, Topluluk ortalamasının %90'ına ulaşmaları 20 yıldan fazla zaman alacaktır.

2. İşsizliğe Bağlı Farklılıklar

Avrupa Topluluğu'nda bölgeler arasında işsizlik oranları bakımından farklılıklar 1980'li yılların ikinci yarısında azalma eğilimine girmiş olmasına rağmen, farklılıklar önemli boyutlardadır. 1990 yılında işsizliğin en az görüldüğü 12 ülkenin ortalaması %3 iken, en fazla işsizlik görülen 19 bölgenin ortalaması %15'in üzerindedir. Topluluk'ta bugünkü eğilim, işsizlik oranlarının yılda ortalama %1.25 azalması yönündedir. Bu oranın korunması halinde, bir bölgede işsizliğin tümüyle giderilmesi 15 yıl sürecektir. Bu örnekten de anlaşılacağı gibi, işsizlikten en fazla etkilenen bölgelerin durumunun iyileştirilmesi, en iyi koşullarda bile uzun zaman alacaktır. Bu bölgelerde işsizlikle mücadele iş piyasasının yapısından da etkilenecektir.

II. AVRUPA TOPLULUĞUNDA BÖLGESEL FARKLILIKLARI GİDERİCİ POLİTİKALAR VE ARAÇLAR

A. AVRUPA TOPLULUĞU BÖLGESEL POLİTİKASININ VE YAPISAL FONLARIN YASAL DAYANAĞI

1. Kurucu Antlaşmalar

Bölgesel politikaların temeli AT'nu kuran Antlaşmalara dayanmaktadır.

a. Roma Antlaşması

Altı kurucu devlet (F.Almanya, Belçika, Fransa, Hollanda, İtalya, Lüksemburg) tarafından Roma'da 25 Mart 1957'de imzalanan ve 1 Ocak 1958'de yürürlüğe giren 2 önemli Avrupa Topluluğu olan AET ve EURATOM'u kuran Roma Antlaşması, en çok tanınan ve kullanılanıdır. 6 Bölüm, 13 Başlık ve 248 maddelik Ana Metin, 4 Ek, 13 Protokol, son senet, 10 Bildiri ve Niyet Bildirisinden oluşmuştur⁽⁵¹⁾.

Roma Antlaşmasının 2. maddesinde, Topluluk düzeyinde ekonomik faaliyetlerin uyumlu bir biçimde geliştirilmesi ve üye ülke vatandaşlarının hayat standartlarının yükseltilmesi öngörülmüştür.

Roma Antlaşmasının 92-94 ncü maddelerinde de üye ülkelere doğrudan veya Devlet kaynakları aracılığıyla yapılan ve rekabeti bozan her çeşit yardımın üye ülkeler arasındaki ticareti etkilediği ölçüde ortak

⁽⁵¹⁾ Geniş bilgi için bkz. DPT, **Avrupa Topluluklarını Kuran Temel Antlaşmalar (AKÇT, AET, AAE)**, Cilt 1, Ankara, 1993, s. 93-315.

pazar ile bağdaşamayacağı belirtilmiş ve bu yardımlar yasaklanmıştır. Ancak, 92 nci maddenin 2(b) ve 3 ncü bentlerinde yer alan bazı yardım çeşitlerinin ortak pazar ile bağdaştığı belirtilmiştir⁽⁵²⁾. Bu kapsamda yer alan yardımları şu şekilde sıralanabilir;

- Doğal afetlerin veya istisnai durumların neden olduğu zararların telafisi için yapılan yardımlar,
- Yaşam standartlarının aşırı düşük olduğu veya önemli işsizliğin bulunduğu bölgelerin ekonomik açıdan gelişmesini sağlamaya yönelik yardımlar,
- Avrupa'nın ortak çıkarına yönelik önemli projelerin gerçekleştirilmesi veya bir üye ülkenin ekonomisinde ciddi bir sorunun giderilmesi amacıyla gerçekleştirilen yardımlar,
- Ticaret şartlarını ortak çıkarların zararına olacak şekilde olumsuz bir biçimde etkilemeyen ve belirli bir ekonomik faaliyetleri veya ekonomik alanların gelişmesini kolaylaştırmak için yapılan yardımlar,
- Komisyonun önerisi ve Konseyin onayı ile alınan bir kararla tespit edilen diğer yardım türleri.

Roma Antlaşmasının 93. maddesinde, Komisyon'un üye ülkelerle işbirliği ile bu ülkelerde mevcut olan yardım düzenlemelerini takip etmesi ve bunun yöntemi belirlenmiş; Antlaşmanın 94. maddesinde ise 92 ve 93. maddelerin uygulanması için gerekli tüzüklerin düzenlenmesi öngörülmüştür. 130. maddede ise, ekonominin bütün sektörlerinde az gelişmiş bölgelerin kalkınmasını amaçlayan projelerin Avrupa Yatırım Bankası tarafından destekleneceği belirtilmiş ve Avrupa Yatırım Bankası'nın görevinin kar amacı gütmeksizin, her sektörde az gelişmiş

⁽⁵²⁾ Bayram KAÇAR, **Avrupadaki Ekonomik Bütünleşme Sürecinde AT, EFTA, Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri ile Türkiye'nin Yeri**, HDTM Yay, Ankara, Mart 1993, s. 24.

bölgelerin kalkınmasına yönelik olarak Ortak Pazar'ın kuruluşunun gerektirdiği ve işletmelerin modernleştirilmesi veya faaliyet konusunun değiştirilmesi şeklindeki projeler için kredi sağlamak olduğu ifade edilmiştir⁽⁵³⁾.

Roma Antlaşmasının 123-128. maddeleri arasında Avrupa Sosyal Fonu'nun kuruluşuna ilişkin düzenlemeler yapılmış, ayrıca, Avrupa Tarımsal Yönverme ve Garanti Fonu'nun da kurulması öngörülmüştür⁽⁵⁴⁾.

Avrupa Sosyal Fonu, Ortak Pazar içinde işçilerin istihdam olanaklarını iyileştirmek ve böylece yaşam standartlarının yükseltilmesine katkıda bulunmak amacıyla oluşturulmuştur. Ayrıca Fon, işçilerin istihdamını kolaylaştırmak ve Topluluk içinde işçilerin hareketliliğini arttırmakla da görevlidir. Bunların dışında Avrupa Sosyal Fonu mesleki eğitim vermek suretiyle işçilerin verimli bir şekilde istihdam edilmelerini temin etmektedir.

Roma Antlaşmasının 40. maddesinde bir veya daha fazla Tarımsal Yönverme ve Garanti Fonu oluşturabileceği esası getirilmiştir. Söz konusu fon, özellikle fiyatların düzenlenmesi, çeşitli ürünlerin üretim ve pazarlanması için gerekli olan desteğin temini depolama ile ilgili düzenlemelerin yapılması ve ithalat veya ihracata istikrar kazandırılması doğrultusunda ortak mekanizma ile ilgili hedeflere ulaşılmasına olanak sağlamak için kurulmuştur.

1970'lere gelindiğinde bölgesel politikayla ilgili olarak kurucu antlaşmalarda yer alan düzenlemelerin yetersiz kaldığı sonucuna

(53) KARLUK, *Avrupa Birliği ve Türkiye*, s. 218.

(54) DPT, *Avrupa Topluluklarını Kuran...*, s. 187-189.

varılmış ve 18 Mart 1975 tarihinde Komisyon çerçevesinde bölgesel sorunları inceleyerek, bunlara çözüm getirecek ve Topluluğun bölgesel politika çerçevesindeki hedeflerine ulaşmayı sağlayacak olan Bölgesel Politika Komitesi oluşturulmuştur. Ayrıca aynı tarihte Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu da kurulmuştur (1975 yılında Avrupa bölgesel Kalkınma Fonu'na ayrılan miktar Topluluk bütçesinin yaklaşık %4.8'ini kapsıyordu)⁽⁵⁵⁾.

b. Avrupa Tek Senedi

1980'lerde Topluğun genişlemesi⁽⁵⁶⁾, bölgesel farklılıkların giderilmesini amaçlayan politikaların etkinliğini azaltmıştır. Topluluğun ikinci ve üçüncü genişlemesi Topluluğun yapısında önemli değişiklikler getirmiş ve daha heterojen bir yapı ortaya çıkmıştır. Topluluğa yeni katılan ülkeler sosyo-ekonomik açıdan kurucu üyelere nazaran; büyük farklılıklar göstermekteydiler. Sonuçta Avrupa Birliği'ne ulaşma amacı gittikçe zorlaşmış ve bu doğrultudaki ilerlemeleri hızlandırmak üzere, bu amaca ulaşmayı kolaylaştıracağı düşünülen 17.2.1986'da imzalanan Avrupa Tek Senedi 1.7.1987 tarihinde yürürlüğe girmiştir⁽⁵⁷⁾.

Roma Antlaşmasında bazı değişiklikler ve ilaveler getiren ve tüm üye ülke parlamentoları tarafından da onaylandıktan sonra, 1 Temmuz 1987 tarihinde yürürlüğe giren Tek Avrupa Senedi'ni 130.A,B,C,D ve E

(55) İlhan TEKELİ-Selım İLKİN, **Türkiye ve Avrupa Topluluğu I, Ulus Devletini Aşma Çabasındaki Avrupa'ya Türkiye'nin Yaklaşımı**, Ümit Yayıncılık, Ankara, 1993, s.90.

(56) 1981 yılında Yunanistan'ın katılımıyla Avrupa Topluluğu üye sayısı 10'a, 1.1.1986 tarihinde İspanya ve Portekiz'in de katılımıyla 12'ye yükselmiştir.

(57) KAÇAR, age. s. 34 ve geniş bilgi için KARLUK, **Avrupa Birliği ve Türkiye**, s. 29.

maddelerince bölgelerarası farklılıkların giderilmesine ilişkin düzenlemeler yer almaktadır.

Tek Senet çerçevesinde bölgesel farklılıkların giderilmesine ilişkin düzenlemeleri şu şekilde sıralanabilir:

- Topluluk, Topluluğun genelinde uyumlu bir gelişmeyi sağlamak için ekonomik ve sosyal birliğini geliştirir ve özellikle çeşitli bölgeler arasında var olan farklılıkları azaltmayı ve en az gelişmiş bölgelerin geri kalmışlığını telafi etmeyi amaçlar (Madde 130 A).
- Topluluk, özellikle çeşitli bölgeler arasında mevcut olan farklılıkları ve diğerlerine göre daha az gelişmiş olan bölgelerin gelişme düzeylerini arttırmak amacıyla, Topluluk içinde uyumlu bir gelişmeyi sağlamak için ekonomik ve sosyal alanda birliğin güçlendirilmesini sağlayacak önlemleri geliştirir ve uygular.
- 130 B maddesine göre, üye ülkeler, kendi ekonomik politikalarını yürütürler ve madde 130 A'da yeralan amaçlara ulaşmak için koordinasyon sağlarlar. Yine aynı maddeye göre ortak politikaların ve iç pazarın uygulaması esnasında madde 130 A ve 130 C'de belirtilen amaçlar dikkate alınır ve bu amaçlara ulaşılması için yardımcı olunur. Topluluk sözkonusu amaçlara ulaşılmasını yapısal fonlar (Avrupa Tarımsal Garanti ve Yönlendirme Fonu'nun Yönlendirme Bölümü, Avrupa Sosyal Fonu, Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu) Avrupa Yatırım Bankası ve diğer mevcut mali araçları kullanarak sağlar⁽⁵⁸⁾.
- 130 C maddesine göre, Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu, Topluluk içinde mevcut temel bölgesel farklılıkların giderilmesinde, geri kalmış bölgelerin yapısal düzenlemeleri ve gelişmesi gerilemekte

⁽⁵⁸⁾ DPT, **Avrupa Topluluklarını Kuran Temel Antlaşmalar (AKÇT, AET, AAET)**, Cilt 1, Ankara, 1993, s. 191.

olan sanayi bölgelerinin iyileştirilmesinde kullanılır. Yine bu madde uyarınca, Avrupa Tek Senedi'nin yürürlüğe girmesinden başlayarak Komisyonun, mevcut yapısal fonların görevlerini ve yapısını 130 A ve 130 C maddelerinde ifade edilen amaçların gerçekleştirilmesine katkıda bulunmak amacıyla belirlemek, verimliliklerini arttırmak ile birbirleriyle ve mevcut diğer mali araçlar arasında koordinasyonu sağlamak için toplu bir öneriyi Konsey'e sunması öngörülmüştür. Böylece bu fonların etkinliği arttırılarak kendi aralarında ve diğer finansal araçlarla gerekli koordinasyon sağlanacaktır.

- Madde 130 D'ye göre, Konsey bu önerge üzerinde Avrupa Parlamentosu ile Ekonomik ve Sosyal Komite'nin görüşünü aldıktan sonra, bir yıl içinde öneri hakkında oy birliği ile karar alır.
- Madde 130 E'ye göre, Madde 130 D'de öngörülen kararın alınmasından sonra, Komisyon'un önerisi üzerinde ve Avrupa Parlamentosu ile işbirliği halinde Konsey Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu'na ilişkin uygulama kararlarını alır.

Tek senetle Roma Antlaşmasına eklenen 130 F-Q maddeleriyle Araştırma ve Teknolojik Gelişme, 130 R-T maddeleriyle çevre, Topluluk, Politikaları kapsamında ele alınmıştır.

Tek senetin başarıya ulaşabilmesi için ortaya konan Delors Planı kapsamında Komisyon tarafından beş öncelikli hedef tespit edilmiştir⁽⁵⁹⁾.

(59) HDTM, **Avrupa Topluluğu ve Türkiye**, 2. Baskı, Ankara, 1993, s. 59.

1. Hedef, Yapısal olarak geri kalmış bölge ekonomilerinin gelişme ve adaptasyonunu desteklemek suretiyle Topluluğa entegrasyonlarını temin etmek.

2. Hedef, Gerileme, hatta çökme tehlikesiyle karşı karşıya kalan sanayi bölgelerinin yeni faaliyetler geliştirmelerine yardımcı olarak yapısal dönüşümlerine katkıda bulunmak.

3. Hedef, Avrupa'da çok önemli bir sorun olan uzun süreli işsizlik sorunu ile mücadele.

4. Hedef, Gençlerin istihdamı ve iş olanağı sağlanması.

5. Hedef, Ortak Tarımsal politika reformu dikkate alınarak Avrupa Sosyal Alanına uygun kırsal kalkınmanın teşviki ve tarımsal üretim yapısının adaptasyonunun hızlandırılması esaslarından oluşmaktadır.

c. İkincil Mevzuat

AT Bölgesel Politikasının ikincil mevzuatı genellikle tüzük ve kararlardan oluşmaktadır⁽⁶⁰⁾.

Topluluğun bölgesel politikasına ilişkin ikincil mevzuatın temeli, 1969 Ekim ayında, Topluluğun bölgesel kalkınması için kullanılacak araçların organizasyonu hakkında komisyon tarafından teklifte bulunulmasına dayanmaktadır. Ancak, 1972 Ekim ayında gerçekleştirilen Paris Konferansına kadar, Toplulukta bir bölgesel

⁽⁶⁰⁾ CEC, **Main Texts Governing the Regional Policy of the European Communities**, Luxemburg, 1985.

politikaya ve konuyla doğrudan ilgili mali bir araca duyulan ihtiyacın önemi anlaşılammıştır. Bu konferansta Topluluğun bölgesel sorunlar üzerinde durması ve bir Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu'nun oluşturulması yönünde gerekli önerileri hazırlamak üzere komisyona çağrıda bulunulmuştur. Bu çerçevede kaydedilen en önemli gelişme, 18 Mart 1975 tarihinde Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu'nun oluşturulmasına ilişkin tüzüğün çıkartılmasıdır (724/75, 21.3.1975).

Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu'nun amacı, Topluluk içerisindeki temel bölgesel farklılıkların düzeltilmesidir. Fon ile aynı tarihte bir Konsey Kararı ile de Bölgesel Politika Komitesi kurulmuştur. 1979 yılında Komisyon, yardımlar için üye ülkelerce Komisyona yapılan başvuruların bölgesel programlar çerçevesinde gerçekleştirilmesini öngören bir öneri sunmuştur (OJL 143, 12.6.1979). Söz konusu bölgesel kalkınma programlarının (RDPS), üye ülkelerin yardım alacak bölgelerinin ekonomik ve sosyal durumlarını analiz edecek, kalkınma hedeflerini belirleyecek, bu hedeflere ulaşmada uygulanacak tedbirleri saptayacak, kullanılacak mali kaynakları ve uygulama araçlarını belirlemesi hedeflenmiştir. 6 Şubat 1979'da Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu'nda yapılan değişiklik ile bir kota-dışı bölüm oluşturulmuş ve fon kaynaklarının %5'lik kısmı bu bölüme aktarılmıştır. Bu kota dışı tedbirler, özellikle Topluluğun genişlemesinden etkilenen bölgelerin, çelik, gemi inşa, tekstil sanayilerinin zorluklarından etkilenen bölgeleri enerji tedariki sorunları olan bölgelerin kalkınmasına yardım sağlama gibi hususları içeren yedi adet tüzük ile düzenlenmiştir. 19.6.1984'de mevcut Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu ile ilgili tüzük yeniden düzenlenmiş ve 1.1.1985'de yürürlüğe girmiştir. Yapılan düzenleme ile kota, kota dışı bölümlerin yerini, Topluluk tarafından her üç yılda bir belirlenen kaynak dağıtımını alt ve üst sınır uygulamayı almış, bu şekilde

topluluk yapısal fonlarının daha etkin bir biçimde işlemesi sağlanmaya çalışılmıştır. Söz konusu tüzükte yeralan Topluluk programlarının oluşturulması hususuna dayanarak, 27 Ekim 1986 tarihinde 3300/86 sayılı az gelişmiş bölgelerin haberleşme sistemlerinin geliştirilmesine yönelik ve 3301/86 sayılı az gelişmiş bölgelerin yerel enerji potansiyellerinin geliştirilmesiyle ilgili Topluluk programları hakkında, yönetmelikler yolu ile düzenleme yapma yoluna gidilmiştir (STAR ve VALOREN). 2 Şubat 1988 tarihinde ise Çelik Sanayi bölgelerinin kalkınmasına yönelik 328/88 sayılı Topluluk programı (RESİDER) ile gemi inşa bölgelerinin kalkındırılmasını belirleyen 2506/88 sayılı Topluluk programı (REVENAL) hazırlanmıştır. Ayrıca ikincil mevzuat çerçevesinde önem taşıyan 23 Temmuz 1985 tarihli ve 2088/85 sayılı Entegre Akdeniz Programlarının çerçevesini çizen yönetmelik çıkartılmıştır.

AT Bölgesel Politikası çerçevesinde, tüzükler ve kararlar ile getirilen düzenlemeler şu şekilde sıralanabilir.

- Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu hakkındaki tüzükler,
- Kredi ve yardımların hesaplanmasına ilişkin tüzükler,
- Gerileyen sanayi bölgelerinin yeniden yapılanmaları için yapılan yardımları düzenleyen çerçeve tüzükler,
- Alternatif enerji kaynakları ve hidroelektrik enerjisi elde edilmesi için yeni tekniklerin geliştirilmesine yönelik tüzükler,
- Bazı geri kalmış bölgelerin ekonomik ve sosyal gelişmelerine yönelik özel yardımları belirleyen tüzükler,
- Topluluğun Balıkçılık Politikasının uygulamasından etkilenen belirli bölgelerde yeni ekonomik faaliyetlerin geliştirilmesine yönelik yardımları belirleyen tüzükler,
- Doğal afetlerden etkilenen belirli bölgelere yapılan yardımları

belirleyen tüzükler,

- Entegre Akdeniz pogramlarının çerçevesini belirleyen tüzük,

Bölgesel Politika kapsamındaki kararlar ise şu şekilde özetlenebilir;

- Bölgesel Politika Komitesinin kurulması ve işleyişi hakkındaki kararlar,
- Üye ülkelerde devlet yardımları hakkındaki kararlar,
- Gerileyen sanayi bölgelerinin yeniden yapılanmaları için üye ülkelere yapılan yardımları belirleyen kararlar,
- Doğal afetlerden etkilenen belirli bölgelere yapılan yardımları belirleyen kararlar,
- Entegre Akdeniz pogramları çerçevesinde ilgili üye ülkeler için geliştirilen programları belirleyen kararlar.

B. AVRUPA BÖLGESEL POLİTİKASI VE ARAÇLARI

Bölgesel Politika ve Araçların izahından önce bu politika ve araçların kaynağını teşkil eden Topluluk bütçesine değinmekte fayda var.

1. Topluluk Bütçesi

Avrupa Birliğini oluşturma yönünde çaba harcayan Avrupa Toplulukları, bu hedefini gerçekleştirmede Topluluk Bütçesini bir araç olarak kullanmaktadır.

Genel bütçe "Füzyun Anlaşması" (8 Nisan 1965) ile ihdas edilmiştir. 11 Ocak 1968'den itibaren daha önce mevcut olan Avrupa

Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT) yönetim bütçesi, AET bütçesi ve EURATOM'un cari işlemler bütçesinin yerini almış, EURATOM'un araştırma ve yatırım bütçesi 1971'den itibaren Luxembourg Anlaşması uyarınca genel bütçeye dahil edilmiştir⁽⁶¹⁾.

11 Haziran 1967 tarihinde yapılan üç topluluğun birleştirilmesine ilişkin Brüksel Anlaşması'nın 20'nci maddesinde Topluluk bütçesinin AKÇT işletme bütçesi, AET bütçesi ve EURATOM İşletme-Yatırım-Araştırma bütçelerinden oluşacağı belirtilmiştir.

a. Topluluk Bütçesinin Yapısı

1. Topluluk Bütçesinin Başlıca Gelir Kaynakları

a) Genel Kaynaklar

- Gümrük Vergileri
- Tarımsal Prelevmanlar
- Şeker Sektöründeki Ek Vergiler

b) KDV Payları

c) GSMH Bazlı Kaynaklar

d) Diğer Kaynaklar

2. Topluluk Bütçesinden Harcamalar⁽⁶²⁾

a) Ortak Tarım Politikasından Kaynaklanan Ödemeler

- Avrupa Tarımsal Yönverme ve Garanti Fonu-Garanti Bölümü

b) Bölgesel Kalkınma Politikasından Kaynaklanan Ödemeler;

- Avrupa Tarımsal Yönverme ve Garanti Fonu-Yönverme Bölümü
- Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu

⁽⁶¹⁾ HDTM, **Avrupa Topluluğu ve Türkiye**, 2. Baskı, Ankara, 1993, s. 55.

⁽⁶²⁾ HDTM, **Avrupa Topluluğu ve Türkiye**, 2. Baskı, Ankara, 1993, s. 57.

- Avrupa Sosyal Fonu
- c) Kalkınma için işbirliği programından kaynaklanan ödemeler
- d) Diğerleri
 - Araştırma, enerji, idari giderler, üye ülkelere geri ödemeler

Topluluk bütçesi 1968 yılında 1.561.3 milyon ECU iken, 1981'de 18.434.0 milyon ECU, 1986'da 35.174.1 milyon ECU ve 1992'de 62.827.6 milyon ECU'ye ulaşmıştır (Tablo 1).

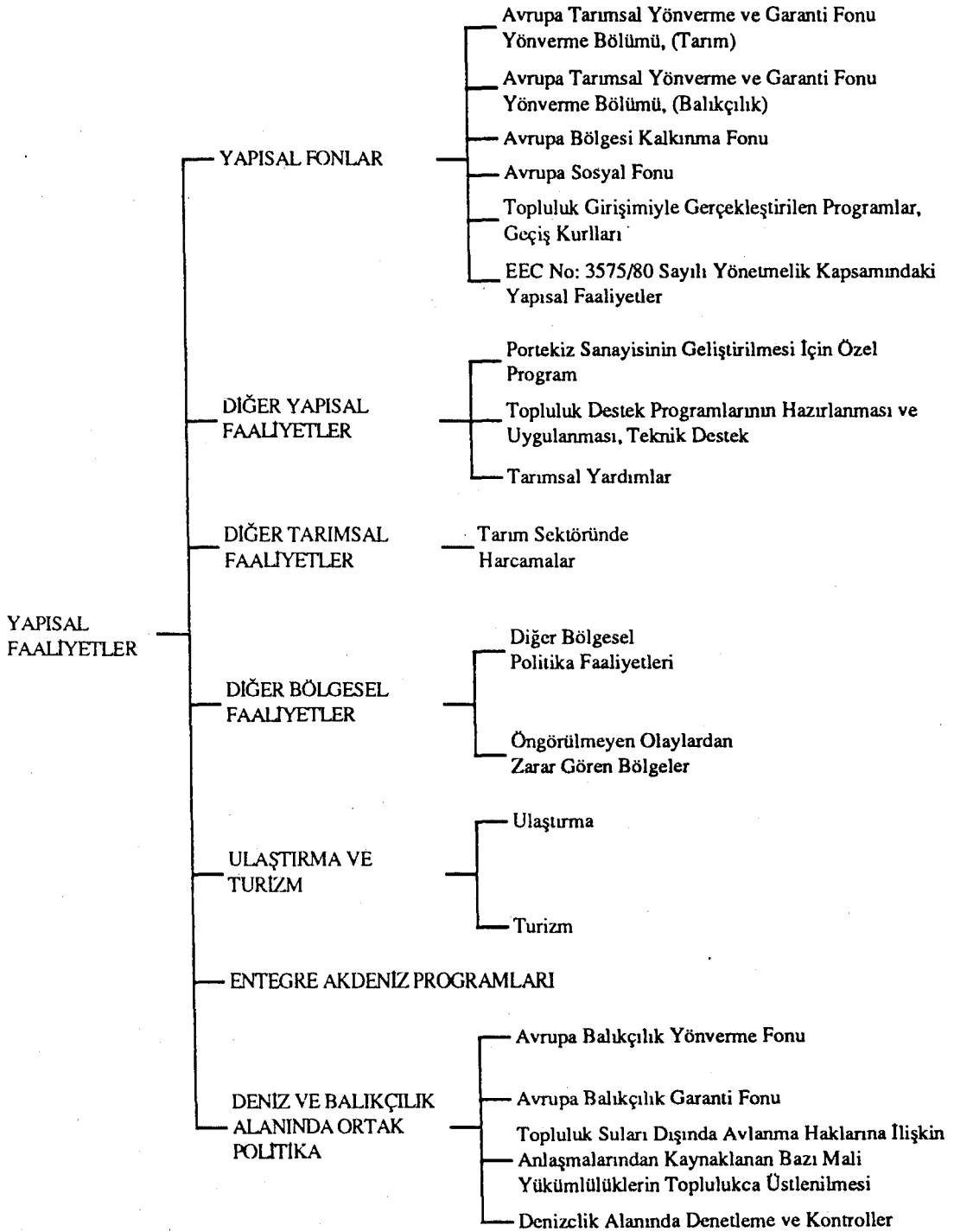
1992 yılı Topluluk Bütçesinde yapısal işlemler Şekil'de yer aldığı şekilde sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırma uyarınca, bu çerçevede yer alan kesimlerin 1992 bütçesinde yer alan 1990, 1991 ve 1992 yılı rakamları esas alınarak, hazırlanan tablolar sonraki başlık altında da kullanılacaktır.

Topluluk bütçesinden yapısal işlemlere ilişkin yapılan ödemeler Tablo 3'de görüldüğü gibi yıldan yıla büyük artışlar göstermektedir. Yapısal işlemlerin içinde en büyük payı ise %91-92 oranlarla yapısal fonlar almaktadır.

Yapısal Fonların içinde ise Tablo 4'de görüldüğü gibi %43 (1992) oranla Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu, %30 oranla Avrupa Sosyal Fonu en büyük payı oluşturmaktadırlar.

Topluluk bütçesinden yapılan ödemelerin Diğer Yapısal Faaliyetler bölümü Tablo 5'de, Diğer Tarımsal Faaliyetler bölümü Tablo 6'da, Ulaştırma ve Turizm bölümü Tablo 7'de, Deniz ve Balıkçılık Alanındaki Ortak Politika bölümü Tablo 8'de ve Diğer Bölgesel Faaliyetler bölümü

Tablo 9'da 1989'dan 1992'ye kadar gelişimi görülmektedir. Tüm bu tabloların ortak sorucu Topluluk genel bütçesinden (Tablo 2) bölgesel politikalar için her yıl daha fazla kaynak ayrıldığı görülmektedir.

Tablo 1: Yıllar İtibariyle Topluluk Bütçeleri

	1952	1958	1964	1968 (1)	1971	1973 (2)	1976	1981 (3)	1986 (4)	1987	1988	1989	1990	1991	1992
Topluluk Bütçesi	-	-	-	1.561.3	2.207.1	4.505.2	7.562.8	18.434.0	35.174.1	36.168.4	43.820.4	44.837.8	46.928.2	55.556.2	62.827.6

Kaynak: AT Yıllık Raporları

- (1) AET, EURATOM (Araştırma ve Yatırım Bütçeleri 1971'e Kadar Ayrı Kalmıştır) ve AKÇT (Haln Aynı Olan İşletme Bütçesi Hariç) Bütçelerinin Genel Bütçe İçinde Birleştirilmesi.
- (2) İngiltere, Danimarka ve İrlanda'nın Topluluğa Katılması.
- (3) Yunanistan'ın Topluluğa Katılması
- (4) İspanya ve Portekiz'in Topluluğa Katılması

Tablo 2: Başlıca Harcama Kalemleri İtibariyle Topluluk Genel Bütçesi

MECU

Yıllar	Genel Bütçe		Gerçekleşme (%)	Yapısal Fonlar			ATGYF Garanti Böl.	Diğer Harcamalar
	Taahhütler	Harcamalar		Sosyal Fon	Bölgesel Fon	ATGYF-Yönv. Böl		
1981	19.986.1	18.494.0	92.5	1.074.2	2.668.8	707.0	11.580.0	2.983.8
1982	23.260.1	21.984.4	94.5	1.357.2	3.625.5	780.7	12.671.3	2.867.5
1983	26.553.1	25.061.1	94.5	1.841.0	3.140.4	829.5	15.811.0	3.777.0
1984	29.264.5	27.061.1	92.5	2.059.9	2.267.4	810.1	18.333.0	4.771.5
1985	30.616.0	28.433.2	92.9	2.231.3	2.588.7	712.7	19.955.0	3.505.5
1986	36.052.2	35.174.1	97.6	2.417.4	3.466.0	876.4	22.112.0	5.916.2
1987	37.452.8	36.168.4	96.6	2.799.6	3.575.2	1.076.4	22.960.8	5.943.1
1988	43.344.2	43.820.4	96.6	3.109.0	4.022.7	1.217.7	27.500.0	8.399.3
1989	45.899.7	44.837.8	97.7	3.269.4	4.330.9	1.552.4	27.741.0	6.912.5
1990	-	46.928.3	-	3.211.9	12.801.1	-	27.501.0	4.759.9
1991	55.556.1	-	-	4.027.0	16.543.9	-	32.419.0	4.364.3
1992	62.827.6	-	-	4.689.8	-	-	36.024.0	-
Toplam	413.321.7	327.962.8	855.3	20.159.0	59.030.6	8.562.9	238.584.1	54.200.6

Kaynak: Topluluk Yıllık Bütçeleri ve Yıllık Raporlardan Yararlanılarak Hesaplanmıştır.

Tablo 3: Bütçeden Ödemeler - Yapısal İşlemler

MECU

Yapısal İşlemler	1989		1990		1991		1992		1989-1992	
	Taahhüt	Toplam İçin-deki Payı (%)	Taahhüt	Toplam İçin-deki Payı (%)	Taahhüt	Toplam İçin-deki Payı (%)	Taahhüt	Toplam İçin-deki Payı (%)	Taahhüt	Toplam İçin-deki Payı (%)
Yapısal Fonlar	9.606	92.84	10.706	91.54	14.367	90.24	17.585	91.12	52.264	91.27
Diğer Yapısal Faaliyetler	111	1.07	158	1.35	429	2.69	416	2.16	1.114	1.95
Diğer Tarımsal Faaliyetler	81	0.78	116	0.99	158	0.99	165	0.85	520	0.91
Diğer Bölgesel Faaliyetler	26	0.25	28	0.24	71	0.45	85	0.44	210	0.37
Ulaşım ve Turizm	70	0.68	70	0.60	130	0.82	157	0.81	427	0.75
Entegre Akdeniz Programları	112	1.08	225	1.92	333	2.09	466	2.41	1.136	1.98
Deniz ve Balıkçılık Alanında Ortak Politika	341	3.30	392	3.35	432	2.71	425	2.20	1.590	2.78
TOPLAM	10.347	100.00	11.695	100.00	15.920	100.00	19.299	100.00	57.261	100.00

Kaynak: EC Budget 1991, OJ L30, 4.2.1991.

EC Budget 1992, OJ L26, 3.2.1992.

Tablo 4: Bütçeden Ödemeler - Yapısal Fonlar

MECU

Yapısal Fonlar	1989		1990		1991		1992		1989-1992	
	Taahhüt	Toplam İçin- deki Payı (%)	Taahhüt	Toplam İçin- deki Payı (%)	Taahhüt	Toplam İçin- deki Payı (%)	Taahhüt	Toplam İçin- deki Payı (%)	Taahhüt	Toplam İçin- deki Payı (%)
Avrupa Tarımsal Yönverme ve Garanti Fonu, Yönverme Bölümü (Tarım)	1.462	15.22	1.666	14.90	2.183	15.19	2.631	14.96	7.942	15.06
Avrupa Tarımsal Yönverme ve Garanti Fonu, Yönverme Bölümü (Balıkçılık)	0	0.00	33	0.30	52	0.36	69	0.39	154	0.29
Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu	4.666	48.57	5.408	48.36	5.940	41.34	6.922	39.36	22.936	43.49
Avrupa Sosyal Fonu	3.478	36.21	4.075	36.44	4.027	28.03	4.690	26.67	16.270	30.85
Topluluk Girişimi ile Gerçekleştirilen Programlar, Geçiş Kuralları ve Yeni Projeler	-	0.00	-	0.00	1.265	8.80	2.227	12.66	3.492	6.62
EEC 3575/90 Sayılı Yönetmelik Kapsamındaki Yapısal Faaliyetler	-	0.00	-	0.00	900	6.26	1.046	5.95	1.946	3.69
TOPLAM	9.606	100.00	11.182	100.00	14.367	100.00	17.585	100.00	52.740	100.00

Kaynak: EC Budget 1991, OJ L30, 4.2.1991.

EC Budget 1992, OJ L26, 3.2.1992.

Tablo 5: Bütçeden Ödemeler - Diğer Yapısal Faaliyetler

MECU

Diğer Yapısal Faaliyetler	1989		1990		1991		1992		1989-1992	
	Taahhüt	Toplam İçin- deki Payı (%)	Taahhüt	Toplam İçin- deki Payı (%)	Taahhüt	Toplam İçin- deki Payı (%)	Taahhüt	Toplam İçin- deki Payı (%)	Taahhüt	Toplam İçin- deki Payı (%)
Portekiz Sanayisinin Geliştirilmesine İlişkin Özel Bir Program	104	93.69	109	68.99	120	27.97	128	30.77	461	41.38
Topluluk Destek Programlarının Hazırlanması ve Uygulanması, Teknik Yardım	7	6.31	7	4.43	9	2.10	8	1.92	31	2.78
Tarımsal Yardımlar	-	-	42	26.58	300	69.93	280	67.31	622	55.83
TOPLAM	111	100.00	158	100.00	429	100.00	416	100.00	1.114	100.00

Kaynak: EC Budget 1991, OJ L30, 4.2.1991.

EC Budget 1992, OJ L26, 3.2.1992.

Tablo 6: Bütçeden Ödemeler - Diğer Tarımsal Faaliyetler

MECU

Diğer Tarımsal Faaliyetler	1989		1990		1991		1989-1991	
	Taahhüt	Toplam İçindeki Payı (%)	Taahhüt	Toplam İçindeki Payı (%)	Taahhüt	Toplam İçindeki Payı (%)	Taahhüt	Toplam İçindeki Payı (%)
Tarımsal Yardımlar	6	7.41	225	64.47	300	65.50	531	59.80
Tarım Sektöründe Harcamalar	75	92.59	124	35.53	158	34.50	357	40.20
TOPLAM	81	100.00	349	100.00	458	100.00	888	100.00

Kaynak: EC Budget 1991, OJ L30, 4.2.1991.

EC Budget 1992, OJ L26, 3.2.1992.

Tablo 7: Bütçeden Ödemeler - Ulaştırma ve Turizm

MECU

Ulaştırma ve Turizm	1989		1990		1991		1992		1989-1992	
	Taahhüt	Toplam İçin- deki Payı (%)	Taahhüt	Toplam İçin- deki Payı (%)	Taahhüt	Toplam İçin- deki Payı (%)	Taahhüt	Toplam İçin- deki Payı (%)	Taahhüt	Toplam İçin- deki Payı (%)
Ulaştırma	67	95.71	67	94.37	126	96.92	151	96.18	411	96.03
Turizm	3	4.29	4	5.63	4	3.08	6	3.83	17	3.97
TOPLAM	70	100.00	71	100.00	130	100.00	157	100.00	428	100.00

Kaynak: EC Budget 1991, OJ L30, 4.2.1991.

EC Budget 1992, OJ L26, 3.2.1992.

Tablo 8: Bütçeden Ödemeler - Deniz ve Balıkçılık Alanında Ortak Politika

MECU

Deniz ve Balıkçılık Alanında Ortak Politika	1989		1990		1991		1992		1989-1992	
	Taahhüt	Toplam İçin-deki Payı (%)	Taahhüt	Toplam İçin-deki Payı (%)	Taahhüt	Toplam İçin-deki Payı (%)	Taahhüt	Toplam İçin-deki Payı (%)	Taahhüt	Toplam İçin-deki Payı (%)
Avrupa Balıkçılık Garanti Fonu	24	7.04	32	8.18	27	6.25	29	6.82	112	7.05
Avrupa Balıkçılık Yönerme Fonu	155	45.49	198	50.64	214	49.54	271	63.76	838	52.75
Topluluk Suları Dışında Avlanma Haklarına İlişkin Anlaşmalardan Kaynaklanan Bazı Mali Yükümlülüklerin Toplulukça Üstlenilmesi	161	47.26	160	40.92	168	38.89	101	23.76	590	37.14
Denizcilik Alanında Denetleme ve Kontroller	0.7	0.21	1	0.26	23	5.32	24	5.65	48.7	3.07
TOPLAM	340.7	100.00	391	100.00	432	100.00	425	100.00	1588.7	100.00

Kaynak: EC Budget 1991, OJ L30, 4.2.1991.

EC Budget 1992, OJ L26, 3.2.1992.

Tablo 9: Bütçeden Ödemeler - Diğer Bölgesel Faaliyetler

MECU

Diğer Bölgesel Faaliyetler	1989		1990		1991		1992		1989-1992	
	Taahhüt	Toplam İçin- deki Payı (%)	Taahhüt	Toplam İçin- deki Payı (%)	Taahhüt	Toplam İçin- deki Payı (%)	Taahhüt	Toplam İçin- deki Payı (%)	Taahhüt	Toplam İçin- deki Payı (%)
Diğer Bölgesel Politika Faaliyetleri	26	100.00	28	100.00	30	42.86	35	41.18	119	56.94
Öngörülmeeyen Olaylardan Zarar Gören Bölgeler	-	-	-	-	40	57.14	50	58.52	90	43.06
TOPLAM	26	100.00	28	100.00	70	100.00	85	100.00	209	100.00

Kaynak: EC Budget 1991, OJ L30, 4.2.1991.

EC Budget 1992, OJ L26, 3.2.1992.

2. Yapısal Fonlar

Tek Avrupa Senedi ile Roma Antlaşmasına 130 D maddesi ile eklenmiş ve bu madde çerçevesinde, Topluluğun bölgesel politikaları kapsamında kullanılan üç fon belirtilmiştir. Bunlar;

- Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu,
- Avrupa Sosyal Fonu,
- Avrupa Tarımsal Yönverme ve Garanti Fonu-Yönverme Bölümü

Bölgesel politika çerçevesinde en önemli fon Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu'dur.

a. Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu (FEDER)

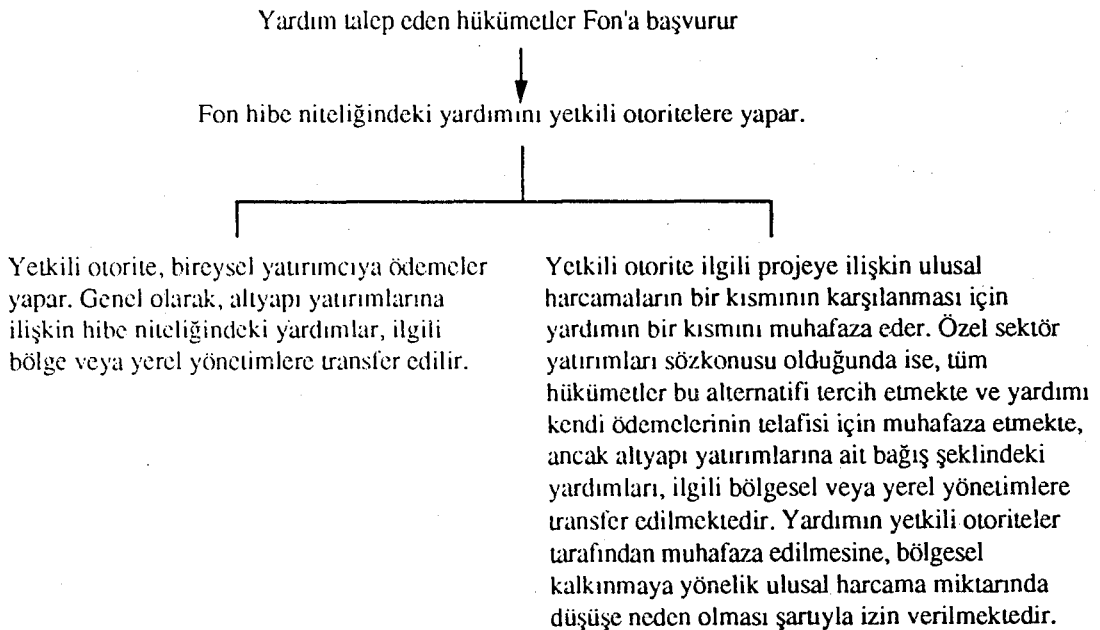
Roma Antlaşması çerçevesinde hiçbir düzenleme yapılmamasına rağmen, bu nitelikte bir fonun kurulma fikri 1966 yılında Avrupa Parlamentosu'nda, M. Bersani Raporu adlı belgede ortaya çıkmıştır. 1972 Paris zirvesinde 1979 yılı sonuna kadar bölgesel kalkınma amaçlı bir fonun kurulması doğrultusunda bir karara varılmıştır.

Bölgesel Politikaların uygulanmasında kullanılan temel araçlardan olan Avrupa Bölgesel Fonu Mart 1975 724/75 sayılı Konsey tüzüğü ile (OJ L243, 17.9.1975) ve 1975-1977 dönemini kapsayan 960 milyon ECU tutarındaki 3 yıllık bir bütçe ile oluşturulmuş ve üye ülkelere ayrılan kotalar çerçevesinde ilk yardımını 1975 Ekim ayında yapmıştır⁽⁶³⁾. Avrupa Tek Senedi ile Roma Antlaşması'nın 130 C maddesine getirilen

⁽⁶³⁾ CEC, **Main Texts Governing the Regional Policy of the European Communities**, Luxemburg, 1985.

değişiklik ile bu fonun adı ve görevleri açıkça belirtilmiş ve böylece Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu'na ilişkin yasal düzenleme sağlanmıştır. Bu Fon'da 1787/84 sayılı tüzük ile (OJ L169, 28.6.1984) önemli bir değişiklik gerçekleştirilmiştir. Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu, az gelişmiş bölgelerin kalkınması ve yapısal olarak iyileşmesi ile gerileyen sanayi bölgelerinin yeniden yapılanmasına katkıda bulunmak suretiyle temel bölgesel dengesizliklerin azaltılmasına yardım etmektedir. Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu, faaliyetine sanayi ve hizmetler sektöründe yeni iş alanları yaratıcı veya mevcut iş olanaklarını koruyucu yatırımlar veya yollar, sanayi kuruluşları gibi altyapı yatırımlarına hibe niteliğinde yardımda bulunmak şeklinde başlamıştır. Fondan yardım sağlanacak yatırımların yapıldığı bölgelerin yardım için istenen niteliklere sahip olan ve ulusal kamu fonlarından desteklenen bölgelerde yer alması koşulu getirilmiştir.

Fondan yararlanma süreci şu şekilde işler:

Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu'nun oluşturulduğu 1975 tarihli tüzükte fon kapsamında kota ve kota dışı bölümler bulunmaktaydı. Bu sistemde üye ülkelerin kendi programları açısından desteklenen alanlardaki yatırım projelerine sözkonusu ülkelerin talebi üzerine kota dahilinde, hibe niteliğinde yardım yapılması olanağı getirilmişti. 1975 yılı yönetmeliği ile getirilen bu sisteme göre tüm yardımların yapılabilmesi için üye ülkelerin bölgesel kalkınma programlarını hazırlayıp komisyona sunmaları ve yardım alacak projeninde bu program dahilinde yer alması gerekiyordu.

Bu programlar bölgenin sosyo-ekonomik yapısını, kalkınma hedeflerini ve hedefler çerçevesinde başvurulacak araçları kapsamalıydı. Mevcut kaynakların %95 üye ülkelere kota bölümü kapsamında, daha çok proje uygulamalarına yönelik olarak dağıtılmakta, kota dışı bölümde ise kalan %5'lik kaynaklar AT komisyonu tarafından özel programlar için kullanılmaktaydı.

1979 yılında AT'da bölgesel politikalar alanında önemli değişiklikler gerçekleştirilmiştir. 1979 yılı Şubat ayında alınan Konsey kararı ile Bölgesel politikanın sadece bir kaynak transferinden ibaret olmadığı, Topluluğun ekonomi politikalarının önemli bir bölümünü oluşturduğu kabul edilmiştir. Ayrıca, aynı karar ile Topluluk bölgelerinin sosyal, ekonomik ve kalkınma durumlarını belirten periyodik raporlar hazırlanması öngörülmüştür. Yine bu karar çerçevesinde bu alanda izlenecek politikaların sonuçlarının Bölgesel Etki Analizi ile değerlendirilmesi ve ülkelerin bölge politikalarının Bölgesel Kalkınma Programları ile koordinasyonunun sağlanması esası getirilmiştir. 1979 yılında gerçekleştirilen reform ile Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu harcamalarının %5'ini oluşturması öngörülen kota dışı yardımlar

başlatılmıştır. Kota dışı yardımların kota kapsamındakilerden farkı ise çok yıllık programlar halinde ele alınması, sadece fiziki yatırımlara değil aynı zamanda küçük ve orta büyüklükteki işletmelere yönelik yardımları da içerebilmesi ve Topluluk kriterleri çerçevesinde tespit edilen alanların ülkelerin önceliklerine uymasının gerekmesidir.

1979 yılında gerçekleştirilen reforma rağmen Topluluğa üye ülkeler arasında zengin olanlar Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu'ndan yine en önemli payı alıyorlardı, projeler genelde birbirinden bağımsız idi ve bu nedenle Topluluk yararı ön plana çıkarılamıyordu.

1983 yılı Haziran ayında Stuttgart'ta Avrupa Konseyi Zirvesi toplanmış ve bu zirvenin direktifi ile Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu tekrar gözden geçirilmiş, bazı sanayi bölgelerinde gözlenen gerileme ve bunun sonucu olarak ortaya çıkan yeniden yapılanma gereği de dikkate alınarak, EEC 1787/84 sayılı yönetmelik çıkarılmıştır. Söz konusu yönetmelik çerçevesinde yardım yapılacak bölgeler geri kalmış ve gerileyen sanayi bölgeleri olarak iki grupta toplanmıştır. Ayrıca, yönetmelik ile bölgesel politikaların uygulanmasında mali tedbirlerin dışında araçlar ve kota sistemi yerine belirleyici bir sistem de getirilmiş ve her üye ülke için alt ve üst sınırlar tespit edilmiştir.

Bu uygulama sonucunda karşılaşılan zorluklar nedeniyle 1984 yılında, 1975 yılında kabul edilen tüzükte bazı değişiklikler yapılmış ve kota, kota-dışı bölümlerin yerini, Topluluk tarafından her üç yılda bir belirlenen kaynak dağıtımında alt ve üst sınır uygulaması almıştır. Her üye ülkenin alt sınırı Fondan o üye ülkeye yapılabilecek yardımın alt sınırını belirlemekte ve en az o miktar kadar o ülkeye yardım sağlamaktadır. Ülkelerin paylarını gösteren alt ve üst sınırlar aşağıdaki gibidir⁽⁶⁴⁾.

(64) European File, **European Regional Policy**, s. 10.

<u>Üye Ülkeler</u>	<u>Alt Sınır %</u>	<u>Üst Sınır %</u>
Belçika	0.61	0.82
Danimarka	0.34	0.46
Almanya	2.55	3.40
Yunanistan	8.36	10.64
İspanya	17.97	23.93
Fransa	7.48	9.96
İrlanda	3.82	4.61
İtalya	21.62	28.79
Lüksemburg	0.04	0.06
Hollanda	0.68	0.91
Portekiz	10.66	14.20
İngiltere	14.60	19.31

Bu oranlar, bölgesel farklılıkların ölçüsüne göre, yani Topluluk geneli ile mukayese edildiğinde, üretim düzeyinin düşüklüğü ve işsizlik oranının yüksekliğine göre belirlenmiştir.

Fonun proje ve programlara katkısı kamu harcamalarının %50-55'i arasında değişmektedir. Bu sistemle ülkelerin üç yıllık bir süre dahilinde Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu'ndan sağlayabilecekleri en az ve en fazla yardım miktarları belirtilmiş, iki sınır arasında kalan miktarın dağıtımını ise, en çok gereksinimi olan ülke veya bölgeleri belirlemek üzere, Komisyona bırakılmıştır. Ayrıca, projelere Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu'ndan sağlanan katkı %30'dan %50'ye çıkarılmıştır.

Bütün bu düzenlemelere rağmen Topluluk içindeki bölgesel farklılıklarda önemli miktarda düşüş gözlenmemiştir. 1986 yılında İspanya ve Portekiz'in Topluluğa katılmaları sonrasında, Topluluğun en

fakir bölgelerinde yaşayan nüfus büyük ölçüde artmıştır. Bunun dışında, 1992 sonunda gerçekleştirilecek Tek pazarın üretim faktörlerinin Topluluk içinde en gelişmiş bölgelere kaymasına yol açabileceği görüşü sonucunda 1985 yılından itibaren Bölgesel Politika alanında önemli reformlar başlatılmıştır. Bu kapsamda Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu'na ilişkin yeni düzenlemeler getiren iki Topluluk Tüzüğü mevcuttur. Bunlardan ilki 1.1.1985 tarihinde yürürlüğe giren 19.6.1984 gün ve 1787/84 sayılı Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu hakkında Tüzük, diğeri ise 19.12.1988 gün ve 4254/88 sayılı Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu'na ilişkin 2052/88 sayılı Tüzük hükümlerinin uygulanmasına ilişkin tüzüktür.

a1. Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu'ndan finanse edilen proje ve programlar

1787/84 sayılı Tüzük ile Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu şu program ve projeleri finanse etmektedir.

Topluluk Programları

Bu kapsamda, üye ülkeler tarafından Komisyonla işbirliği içinde hazırlanan programlar yer almaktadır. Bu programlar bir veya daha fazla bölgedeki ciddi sosyal ve ekonomik zorlukları çözmek için yardımcı olmayı ve Topluluk politikalarının olumsuz etkilerinin hafifletilmesi veya giderilmesi ile sanayi bölgelerinin yeniden yapılanmasını güçlendirmeyi amaçlamaktadır. Söz konusu programların finansmanında Topluluğun payı en çok %55 düzeyinde gerçekleşmektedir⁽⁶⁵⁾. Bu

⁽⁶⁵⁾ Tülay KARAVEŞ, **Avrupa Topluluğundaki Bölgesel Sorunların Çözümünde, Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu (FEDER)in Rolü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1991, s. 75.

programlar Topluluk politikalarının uygulanmasına yönelik olan ve birden fazla yıla yayılmış birbirini tamamlayan proje gruplarını içermektedir.

Topluluğun ilk yardım programları STAR ve VALOREN 1987 yılında onaylanarak uygulanmaya başlanmış, bunları RESİDER ve RENEVAL programları izlemiştir. Topluluk yapısal fonların reformu çerçevesinde 1989-1993 dönemi için 12 yeni programın uygulanmasını kararlaştırmış ve toplam 5.5 milyar ECU'luk ödenek ayırmıştır. Bu miktarın 1.7 milyar ECU'luk kısmı Topluluğun eski programlarına ayrılırken, kalan 3.8 milyar ECU'luk miktar da yeni programlara ayrılmıştır. Bu programlar için yapılması planlanan harcamalar, 1989-1993 döneminde yapısal fonlar için ayrılan ödeneğin %9'una eşittir.

Özellikleri itibariyle Topluluk programlarını şu şekilde sıralamak mümkündür.

STAR (Gelişmiş Telekomünikasyon İletişim Hizmetleri) Programı (OJ L305, 31.10.1986)⁽⁶⁶⁾:

3300-86 ve 3301-86 sayılı Konsey Tüzükleriyle oluşturulan ilk Topluluk programıdır. Bu programın temel hedefi az gelişmiş bölgelerin ileri telekomünikasyon hizmetlerinin yaygınlaştırılması suretiyle kalkındırılmalarıdır. Topluluğun bu programa yönelik toplam katkısı 780 milyon ECU düzeyinde gerçekleşmiştir. Program kapsamına giren ülkeler, İspanya, Fransa, Yunanistan, İrlanda, İtalya, Portekiz ve İngiltere'dir.

⁽⁶⁶⁾ Huriye Gonca GÜNGÖR, **Avrupa Topluluğu Bölgesel Kalkınma Politikası**, İstanbul Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1991, s. 36.

VALOREN Programı (OJ L305, 31.10.1986)⁽⁶⁷⁾: Bu program ile amaçlanan az gelişmiş bölgelerin yerel enerji potansiyellerinden yararlanmak suretiyle kalkındırılmalarıdır. Topluluğun bu programa yönelik toplam katkısı 400 milyon ECU düzeyinde gerçekleşmiştir. Program kapsamına giren ülkeler, İspanya, Fransa, Yunanistan, İrlanda, İtalya, Portekiz ve İngiltere'dir.

RESİDER Programı (OJ L33, 5.2.1988): Bu programın hedefi çelik sanayinin yeniden yapılanması yoluyla bu sanayiye sahip bölgelerin kalkındırılmasıdır.

RENEVAL Programı (OJ L225, 15.8.1988): Bu programın amacı gemi imalat sanayinin yeniden yapılanması yoluyla buy sanayiye sahip bölgelerin kalkındırılmasıdır. Topluluğun sözkonusu programa toplam katkısı 200 milyon ECU düzeyinde olmuştur⁽⁶⁸⁾.

Ulusal Programlar : Bir veya birden fazla bölgeyi ilgilendiren bu programlar, üye ülkeler tarafından Komisyon'a önerilmektedir. Üye ülke hedeflerinin yanısıra Topluluğun politika hedeflerinin gerçekleştirilmesine de katkıda bulunan sözkonusu programlar kapsamında öncelik sanayi, küçük sanayi, hizmetler ve altyapı yatırımlarına verilmektedir⁽⁶⁹⁾. Sözkonusu programlar özellikle, bölgesel eşitsizlik ve dengesizliklerin azaltılması suretiyle üye ülke ekonomik düzeylerinin birbirlerine yaklaşmalarını sağlar. Bu programların finansmanı ise Toplulukla ortak olarak gerçekleştirilmektedir. Bu programların bir bölümü kendi içinde bağımsız, tek tek projeleri oluştururken, diğer bir

(67) H. GÜNGÖR, s. 36.

(68) H. GÜNGÖR, s. 38.

(69) A. Necla UĞURLU, **Avrupa Topluluğu Bölgesel Kalkınma Politikası**, Yapısal Fonlar, Yay. No: DPT 2295-ATGM: 29, Ankara, 1992, s. 21.

kısmı entegre kalkınma faaliyetlerinin veya Entegre Akdeniz Politikasının bir bölümünü oluşturmaktadır. Topluluk yararına, 1985 yılında 6, 1986 yılında 14, 1987 yılında 25 adet ulusal program kabul edilmiştir.

Projeler: Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu'nun büyük bölümü ulusal projelerin finansmanında yoğunlaşmaktadır. Bu kapsamda büyük ve küçük sanayi ve hizmetler sektörüne ilişkin projeler ile altyapı projelerine finansman sağlamaktadır. 1986 yılı itibariyle Komisyon, 4352 adet projeye toplam 3.066 milyon ECU tahsis etmiştir. Projeler üye ülke inisiyatifinde ele alınırlar. Maliyeti 15 milyon ECU'den fazla olan altyapı yatırımlarının %30-%50'si, sanayi, küçük sanayi ve hizmetler sektörü ile ilgili yatırımların ise %50'si Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu tarafından finanse edilmektedir.

Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu'ndan sanayi, küçük sanayi ve hizmetler sektörlerinde ve altyapıya ilişkin, herbiri 50 bin ECU'den fazla maliyetli yatırım projelerine finansman sağlanabilir. Ulusal öncelik tanınan bölgelere ilişkin yatırım projelerine Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu kapsamında da öncelik tanınmaktadır. ABKF'dan finanse edilecek yatırımlar, kamu kurumları veya yetkili bir teşkilat tarafından hazırlanmış ve yürütülecek olan projelerdir. ABKF Komitesine danışma ve öngörülen prosedüre uyma şartıyla, Fon yardımı için gerekli nitelikleri taşıyan bölgede yer almasa bile, bu çerçevedeki bölgeye bitişik bir bölge veya alanda yer alan ve altyapı açısından büyük önem taşıyan projelerin finansmanına destek sağlanabilir. Ancak bu tür yatırım projeleri için ayrılacak kaynaklar, toplam ABKF kaynaklarının %4'ünü geçemez.

Hizmetler sektöründe, Fondan finansman sağlamak için, ilgili faaliyetin turizme ilişkin olması ve sözkonusu faaliyetlerin ilgili bölgede turizmin gelişmesine katkıda bulunması gerekmektedir.

Yerel Potansiyellerin Geliştirilmesine Yönelik Tedbirler:

ABKF, bölgelerin mevcut yerel potansiyellerinin değerlendirilmesi için gerekli tedbirleri de tespit eder. Bu tedbirler küçük ve orta büyüklükteki işletmelerde, teknoloji transferi, sermaye piyasalarına giriş, işletme yönetimi ve bölgesel turizm potansiyellerinin değerlendirilmesi hususlarını kapsar. ABKF'dan bu projelere %50-55 oranında ve 100 bin ECU'yü aşmayacak biçimde yardımda bulunulur. ABKF üretime doğrudan katkısı bulunmayan altyapı yatırımlarını (eğitim tesisleri, hastane, kütüphane, konut yapımı gibi) finanse etmemektedir. Fon kapsamında 1975 yılından 1987 yılına kadar 25 bini altyapı projeleri ve 8559'u sanayi ve hizmetler sektöründe olmak üzere toplam 33 bin kişisel yatırım projesi finanse edilmiştir⁽⁷⁰⁾. 15 milyon ECU'den düşük yatırımlarda, üye ülkeler üç aylık dönemler halinde gruplaştırılmış başvurularını Komisyona sunarlar. bu başvurular bölge bölge düzenlenir ve sanayi, küçük sanayi ve hizmetler sektörü ile altyapı yatırımları olarak ayrılır. 1.5 milyon ECU'den fazla yatırımlarda ayrı ayrı başvuruda bulunulur.

1975-1986 yılları arasında Fon'dan en çok faydalanan ülkeler İtalya, İngiltere, Fransa, Yunanistan ve İrlanda olmuştur. Fon yardımlarının %87'si bu ülkeler tarafından kullanılmıştır.

(70) European File, **European Regional Policy**, s. 11.

a2. Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu'nun işleyişi

ABKF kaynaklarının tahsisi, Topluluk bütçesi içinde yapılmaktadır. ABKF Tüzüğünde özel hükümler bulunmadıkça Topluluk Genel Bütçesi için uygulanan Mali Tüzük, ABKF'nun yönetiminde de uygulanmaktadır. Bütçede ilgili yıl için ABKF başlığı altında Taahhüt Ödenekleri ve Harcama Ödenekleri olmak üzere iki bölüm yer almaktadır.

Taahhütler: ABKF hibe niteliğinde yardımlar sağlamaktadır. Proje düzeyinde, onaylanmış bağışlar ve tahhüde bağlanmış ödenekler terimleri aynı anlamda kullanılmaktadır. Ancak program düzeyinde onaylanmış bağışlarda program süresinin tamamına ait siyasi düzeyde saptanmış miktarlar anlaşılırken taahhüt edilmiş ödenekler bir mali yıla ilişkindir. Taahhüde bağlanan ve harcanan ödenekler farklı olabilmektedir. ABKF yıl içinde harcama taahhüdünde bulunabilmekte ve proje yürütüldüğü sürece ödemeler birden çok yıla yayılabilmektedir. Bazen avans ödemelerinde bulunabilmektedir.

Ödemeler: Yardım ödemeleri ilgili üye ülke tarafından başvuruda bulunulmasından sonra, karşılığı olan bütçe taahhütlerine dayanılarak yapılır. Ödemeler avans veya nihai ödeme şeklinde olabilir. Avans niteliğindeki ödeme faaliyetinin niteliğine göre taahhüt edilen miktarın %50'sine kadar çıkabilir. İkinci avans ödemesi sonunda toplam avanslar taahhüt miktarının %80'ini geçemez ve ilk avansın en az yarısının harcandığının ve faaliyetin sürdürüldüğünün ispatlanması gerekir.

Tablo 10: Ülkeler ve Hedefler İtibariyle Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu Taahhütleri (1990)

MECU

Üye Ülkeler	Toplam	Hedef 1	Hedef 2	Hedef 5B	Geçici Tedbirler
Belçika	66.8	-	59.6	-	7.2
Danimarka	18.4	-	9.6	1.9	6.9
Almanya	113.9	-	40.9	28.8	38.9
Yunanistan	561.7	561.7	-	-	-
İspanya	1.802.2	1.470.2	224.4	6.2	100.9
Fransa	442.7	72.5	245.5	53.9	66.0
İrlanda	292.0	289.7	-	-	-
İtalya	837.1	776.0	61.1	-	-
Lüksemburg	3.0	-	3.0	-	-
Hollanda	45.7	-	24.4	4.6	14.1
Portekiz	533.7	533.7	-	-	-
İngiltere	469.5	34.2	371.3	57.8	1.1
AT 12	5.186.7	3.738.0	1.039.8	153.2	235.1

Kaynak: European Commission, Annual Report on the Reform of the Structural Funds, 1990.

Hedefler: Avrupa Tek Senedindeki Hedefler olup,

Hedef 1: Yapısal olarak geri kalmış bölgelerin gelişme ve adaptasyonunu desteklemek suretiyle Topluluğa entegrasyonunu sağlamak,

Hedef 2: Gerileme, hatta çökme tehlikesi ile karşı karşıya kalan sanayi bölgelerinin yapısal dönüşümlerine katkıda bulunmak.

Hedef 5b: Ortak tarım politikası dikkate alınarak Avrupa Sosyal Alanına uygun kırsal kalkınmanın teşviki, tarımsal üretim yapısının adaptasyonunun hızlandırılmasıdır.

Avrupa Tek Senedinde belirlenen hedeflerin gerçekleştirilmesini teminen üye ülkelere ABKF'dan yapılan ödemeler Tablo 10'da görüldüğü üzere taahhütlerin büyük bölümünü Hedef 1'de sağlanan geri kalmış bölgelerin gelişmesini sağlamak için yapılan harcamalar kapsamaktadır.

ANADOLU ÜNİVERSİTESİ

Bu toplam taahhütler 5.186.7 milyon ECU içinde 3.738.0 milyon ECU ile %72'lik oran teşkil etmektedir.

a3. Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu faaliyetlerinin denetimi

ABKF kapsamında sürdürülen faaliyetlerin başarılı bir biçimde tamamlanması amacıyla üye ülkeler gerekli önlemleri alırlar. Ayrıca, bu önlemler Komisyona bildirilir. Faaliyetlerin planlandığı şekilde yürütülmediği veya öngörülen koşullara uyulmadığının tespit edilmesi durumunda, ABKF Komitesine danışıldıktan sonra Komisyon tarafından Fon çerçevesinde sağlanan yardım azaltılabilir veya iptal edilebilir.

Denetim Komiteleri ortaklık çerçeve yapısı ve üye ülke ile Komisyon arasında anlaşmaya göre oluşturulur. Roma Antlaşmasınının 206 ve 209 maddeleri gereği, sayıştaya ABKF giderlerini inceleme ve denetim yetkisi tanınmıştır.

a4. Özel topluluk önlemleri

1 Ocak 1986'dan önce oluşturulan Özel Topluluk Önlemleri'nin sürdürülmesini mümkün kılmaktadır.

Toplulukta, Özel Topluluk Önlemleri'ne ilk kez 1980 yılında başvurulmuştur. Bu önlemler, Topluluk politikalarının uygulanmasından etkilenen bölgelerde ortaya çıkan sorunların çözümü amacıyla Komisyonun girişimi ve katkısı ile kabul edilen önlemlerdir. Bu önlemler Komisyon tarafından onaylanan özel programlar şeklinde uygulanır ve 5 yıldan daha uzun sürelere yayılırlar.

Özel Topluluk Önlemleri'nin amaçları şu şekilde sıralanabilir.

- Fransa ve İtalya'nın belirli bölgeleri ile 1981 ve 1986 yıllarında Topluluğa katılan Yunanistan, İspanya ve Portekiz'in belirli bölgelerinin kalkınmasını temin etmek,
- Sektörel sorunlardan olumsuz yönde etkilenen bölgelerde yeni faaliyetlerin gerçekleştirilmesinde karşılaşılabilecek zorluklarla mücadele etmek,
- İrlanda ve Kuzey İrlanda'nın sınır bölgelerinin sosyo-ekonomik durumunu iyileştirmek.

b- Avrupa Sosyal Fonu (FSE/ESF) (ASF)

Avrupa Sosyal Fonu 1961 yılında Roma Antlaşması'nın 123. maddesine göre kurulmuştur. Amacı işçilerin istihdam imkanlarının arttırılarak hayat seviyelerinin yükseltilmesi ile onlara mesleki ve coğrafi hareketlilik kazandırmaktır⁽⁷¹⁾. Fon Komisyon tarafından yönetilir. Bu görevin gerçekleştirilmesinde, Komisyon'a hükümetler, sendikalar ve işveren kuruluşlarının temsilcilerinden oluşan bir komite yardımcı olur. ASF ekonomik ve sosyal birliğin desteklenmesine yardım etmekte ve Topluluk dahilinde tutarlı istihdam politikalarının oluşturulmasında oldukça önemli bir araç niteliği taşımaktadır. Başlangıçta Toplulukta bu çerçevedeki faaliyetler demir-çelik sektöründeki işçilerin yeni işlere yerleştirilmesi için uygulanmıştır. Ancak, bu uygulamanın belli bir sektör ile sınırlandırılmasının Topluluk çıkarları açısından yetersiz olduğu ve sözkonusu faaliyetlerin diğer alanlara da yaygınlaştırılması gereği ortaya çıkmıştır.

(71) KARLUK, *Avrupa Birliği ve Türkiye*, s. 218.

Tablo 11: Yıllar İtibariyle Avrupa Sosyal Fonu'ndan Yapılan Yardımlar (1980-1987)

MECU

Ülkeler	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1980-1987
Belçika	12.1	15.3	16.8	20.6	52.1	33.4	72.9	56.5	279.7
Danimarka	14.7	18.5	17.6	14.7	68.7	67.4	80.7	31.7	314
Almanya	80.5	72.3	89.9	81.5	63.8	70.9	134.6	131.6	725.1
Yunanistan	-	6.6	23.5	20.4	71.3	89.5	107.1	151.9	470.3
Fransa	195.8	155.3	119.3	140.0	225.7	243.9	328.4	406.1	1814.5
İrlanda	72.5	60.4	115.0	134.2	134.1	171.0	203.1	247.4	1137.7
İtalya	194.4	207.1	235.1	221.2	368.5	381.6	462.2	539.2	2609.3
Lüksemburg	0.4	0.6	1.1	0.3	0.5	1.4	1.4	1.7	7.4
Hollanda	5.1	14.3	9.0	12.6	14.1	16.2	50.6	52.1	174
İngiltere	159.7	195.4	278.3	244.9	610.2	334.7	596.2	595.1	3014.5
AT 10	735.2	745.8	905.6	890.4	1.609.0	1.410.0	2.037.2	2.213.3	10.546.5

Kaynak: İKV, Avrupa Topluluklarının Bölgesel Kalkınma Politikası

EUROSTAT, Review, 1977-1986.

Avrupa Sosyal Fonu'ndan ülkelere yapılan yardımlar Tablo 11'de görüldüğü üzere yıllar itibariyle artış göstermektedir. 10 Avrupa Topluluğu ülkesinin yer aldığı tabloda toplam itibariyle en fazla yardımı 3014.5 milyon ECU ile İngiltere, 2609.3 milyon ECU ile İtalya almıştır.

Tek Avrupa Senedi'nin başarılı olabilmesi için Delors Planı kapsamında belirlenen 5 hedefin amacına ulaşabilmesi için Avrupa Sosyal Fonu Taahhütleri ülkeler itibariyle Tablo 12'de gösterilmiştir. Tablodan da görüleceği üzere ASF kapsamında olan 3. ve 4. hedefler yani işsizlikle mücadele ve gençlere iş imkanı yaratılması için fon kaynaklarından en fazla yine 356.9 milyon ECU ile İngiltere, 283.7 milyon ECU ile Fransa ve 215.9 milyon ECU ile İspanya yararlandırılmıştır.

ASF'nun faaliyetleri bakımından, genç nüfus (Fon'un sahip olduğu kaynakların %75'i 25 yaşın altındakilerin eğitimi veya istihdamına yönelik olarak kullanılmıştır⁽⁷²⁾.) ve az gelişmiş bölgeler olmak üzere iki ana alanı hedeflemektedir. (Bu kapsamda Güney İtalya (Mezzogiorno), İrlanda, Portekiz, Kuzey İrlanda, Yunanistan ve Fransa'nın denizaşırı bağlantısı olduğu ülkelere yönelik yardımlar gerçekleştirilmiştir.) ASF genç nüfus dışında, işsizler ve uzun dönemli işsizler, işe dönmek isteyen kadınlar, özürllüer, Topluluk içinde çalışmak üzere aileleri ile yerleşmiş göçmen işçiler ile, küçük ve orta büyüklükteki firmalarda işletme alanındaki yenilikler ve yeni teknolojilerin piyasaya girişi ile yeniden eğitimine ihtiyaç duyulan işçileri de desteklemektedir. Bunların dışında, ASF İngiltere, Fransa ve İtalya'nın gerileyen sanayi bölgelerinin yeniden yapılanmasına da kaynak ayırmaktadır.

(72) UĞURLU, s. 27.

Konsey bu çerçevedeki, Komisyon'un önerisi üzerine, Ekonomik ve Sosyal Komite'ye danıştıktan sonra, hem ülke ekonomilerinin, hem de Ortak Pazar'ın uyumlu bir biçimde kalkınmasına katkıda bulunabilecek ortak bir mesleki eğitim politikasının uygulanması ile ilgili genel ilkeleri belirler.

Tablo 12: Ülkeler ve Hedefler İtibariyle Avrupa Sosyal Fonu Taahhütleri (1990)

MECU					
Üye Ülkeler	Toplam	Hedef 1	Hedef 2	Hedef 3 ve 4	Hedef 5B
Belçika	65.0	-	14.3	49.0	-
Danimarka	39.7	-	1.0	35.8	0.4
Almanya	211.4	-	40.4	169.3	1.7
Yunanistan	339.2	337.8	-	-	-
İspanya	722.2	444.0	62.4	215.9	-
Fransa	400.3	40.4	60.3	283.7	4.1
İrlanda	307.2	304.9	-	-	-
İtalya	508.8	284.4	31.3	183.5	-
Lüksemburg	2.2	-	-	2.2	-
Hollanda	86.2	-	13.6	72.6	-
Portekiz	284.1	284.1	-	-	-
İngiltere	537.8	65.2	115.1	356.9	-
AT 12	3.504.2	1.760.8	338.3	1.368.8	6.2

Kaynak: European Commission, Annual Report on the Reform of the Structural Funds, 1990.

Fon, bir üye devletin başvurusu üzerine mesleki yeniden eğitim ve yeniden yerleşme ödenekleri verilmesi suretiyle işçilerin verimli bir biçimde istihdam edilmelerinin temini ve ayrıca bir işletmenin farklı bir üretime yönelmesinin sonucunda işi tamamıyla veya kısmen azaltılan işçilerin yeniden tam istihdam edilmelerine kadar, aynı ücret seviyelerini koruyabilmeleri için yardım sağlar. Bu amaçla o üye devlet

tarafından tahakkuk ettirilen harcamaların %50'si karşılanır. Bu yardımlar doğrudan devlet harcamalarını kamu kuruluşları ve özel kuruluşların harcamalarını kapsar. Fon çerçevesinde yapılan ödemelerin %50'lik bölümü avans olarak verilirken geri kalan %50'lik bölümü ise anlaşmanın imzalanmasından sonra verilir. Fonun sağladığı kredilerin %75'i istihdam politikası çerçevesindeki faaliyetlere ayrılmıştır. Ayrıca istihdam alanında yenilikler getiren projelere %5 oranını geçmeyecek biçimde kredi verilir.

c. Avrupa Tarımsal Yönverme ve Garanti Fonu Yönverme Bölümü (FEOGA)

Roma Antlaşmasının 39. maddesinde, tarımsal bölgelerdeki yaşam standardının yükseltilmesinin amaçlandığı ekonomik ve sosyal birliğin desteklenmesi çerçevesinde ortak tarım politikasının uygulanmasında kırsal bölgeler arasında doğal ve yapısal farklılıkların dikkate alınmasının gerektiği belirtilmiştir. ATYGF tarımsal üretim ve dağıtım yapısının modernize edilmesine yönelik hibe şeklinde yardımda bulunmaktadır. Roma Antlaşmasının 40. maddesi ile bu amaca yönelik olarak, bir veya birden fazla Tarımsal Yönverme ve Garanti Fonu kurulabileceğine ilişkin düzenleme yapılmıştır. Bunun dışında Fon'un amaçları kapsamında şu hususlar sayılabilir.

Tarımsal üretim şeklinin geliştirilmesi ve çiftçiler için ek faaliyet alanlarının geliştirilmesine yardımda bulunmak. Çiftçiler için makul bir yaşam standardının güvence altına alınması, Ortak Tarım Politikası'nın tespit edilen esaslar doğrultusunda yürütülebilmesi için ATYGF kurulmuştur. AT Konseyi'nin Şubat 1964 17/64 sayılı yönetmeliği ile

yardım koşulları belirlenmiştir. En son düzenleme ise 729/70 sayılı yönetmelik ile yapılmıştır.

Fon, Tarımsal üretim ve dağıtım yapısının modernize edilmesine yönelik bağış şeklinde yardımda bulunmaktadır. Tarımsal yapıların düzeltilmesi ve özellikle ortak tarım politikasının reforma açısından, Fon konsey tarafından kabul edilen ortak önlemleri finanse edebilir. Bu kapsamda çiftçilikten emekliliğin teşvik edilmesi, üretim potansiyelinin düzeltilmesi, üretim çeşidinin değiştirilmesi, sulama çevre koruma, doğal afetler sonrası yardım gibi Fon'un mali yardımının ilişkilendirileceği kalemler 2052/88 sayılı Tüzük çerçevesinde belirlenmiştir.

Garanti ve Yönverme bölümleri olmak üzere iki bölümden oluşan ATYGF 1962 yılında kurulmuştur. Fon'un Garanti bölümü piyasanın işleyişi ve fiyat garantilerini sağlarken, 1964 yılında işlerlik kazandırılan Yönverme bölümü bölgesel politikalarla ilişkili olarak kullanılmakta ve tarım sektöründe sosyal ve yapısal tedbirleri hedeflemektedir.

ATYGF Yönverme bölümü çerçevesinde şu faaliyetler yürütülmektedir.

1- Üretim ve pazarlama şartlarının düzeltilmesi suretiyle tarımsal yapının iyileştirilmesine yönelik olarak, üretim düzeyinde toprakların yeniden değerlendirilmesi ve yeni sulama projelerinin gerçekleştirilmesi, pazarlama düzeyinde ise depolama, soğutma tesisleri, şarap depoları yatırımları, ürünlerin işlenmesi vb. yatırımlar gerçekleştirilmektedir. Burada izlenen yöntem özel yatırım projelerine %25-50 arasında değişen oranlarda katılır ve kamu harcamalarının %25'ini karşılama

şeklindedir. Bu çerçevede yararlanan bölgelere örnek olarak Mezzogiorno, Kuzey-Doğu İtalya, Bavyera, Batı Fransa, Orta İtalya ve Aşağı Saksonya verilebilir.

2- Tarım sektöründe işgücü fazlasının yok edilmesi çerçevesinde, 54 yaşını aşmış çiftçilerin faaliyetlerini terk etmesi amaçlanmaktadır. Bir bölgede tarımsal fazlanın varlığından sözedilebilmesi için sözkonusu bölgedeki çiftçi oranının Topluluğun ortalama çiftçi oranından yüksek olması ve buna paralel olarak kişi başına GSYİH'nin da Topluluk ortalamasından düşük olması gerekir. Bu çerçevedeki faaliyetlerden İtalya'nın Lombardia ve Liguria dışındaki tüm bölgeleri ve İrlanda öncelikle yararlanmaktadır.

3- Topluluğun dağlık, nüfusun gerilediği ve özel sorunu olan bölgelerinin belirli bir düzeyde ekonomik canlılığının korunmasına yönelik faaliyetleri desteklemektedir. Topluluk içinde daha zengin bölgelere kayan işgücü yeni işsizlik sorunu yaratmakta ve işgücünün ayrıldığı bölge daha da fakirleşmektedir. Bu nedenle Topluluğun az gelişmiş ve dağlık bölgelerinde ekonomik canlılığı korumak amacıyla bu Fondan yararlanılmaktadır. Bu çerçevedeki bölgelere örnek olarak Pireneler, Massif Central, Alpler, Korsika vb. verilebilir.

4- Ekonomisi tarıma dayalı Akdeniz bölgesinin kalkındırılmasına katkıda bulunmak üzere, ürünlerin pazarlanması ve bu bölgelerdeki altyapı yatırımlarına destek sağlamasıdır. Bu bölgelerde tarımda istihdam edilen işgücü, Topluluk ortalamasından yüksek iken, tarımsal üretkenlik Topluluk ortalamasından düşüktür. ATGYF Yönerge bölümünden, Akdeniz bölgelerinde tarım ürünlerinin değişimi ve pazarlamasına yönelik faaliyetlere %50'ye kadar finansman sağlamaktadır.

5- İtalya'nın dağlık yörelerinde ve Batı İrlanda da sığır ağırlıklı hayvancılık, Grönland'da hayvancılık gibi hususları içeren özel faaliyet programlarını desteklemesidir. Toplulukta bazı tarım bölgeleri özel durumları nedeniyle önemli derecede geri kalmışlardır. Bunlara rnek olarak Batı İrlanda ve İtalya'nın dağlık yöreleri gösterilebilir.

6- Entegre Kalkınma Programlarına destek sağlanmasıdır. Bu kapsamda, tarım dışında ancak el sanatları, tarım endüstrisi gibi faaliyetleri kapsayan tarımla ilgili diğer alanların geliştirilerek bölgeye ekonomik canlılık kazandırılmasına yönelik faaliyetlerin desteklenmesi hedeflenmektedir. Söz konusu programlara, ATGYF'nun yanısıra ABKF ve ASF'dan kaynak ayrılmaktadır. Entegre Kalkınma Programları kapsamında yer alan faaliyetler 3 bölgeyi kapsamaktadır. Bunlar İskoçya'nın Batı Adaları, Fransa'nın Lozer bölgesi, Belçika'nın Gneydođusudur.

7- Balıkçılık sektörünün modernizasyonu ve geliştirilmesine yönelik faaliyetler de gerçekleştirilmektedir. Fonun bu bölümünden, balıkçılık filolarının modernizasyonu, eski gemilerin imhası ve yaşlı balıkçıların emekliliğe sevk edilmesi gibi konularda mali katkılar sağlamasıdır.

Fon kapsamında 3 çeşit müdahale gerçekleştirilebilir.

1. nc ülkelere ihracat yapılırken ödenen iadeler,
2. Piyasa düzenlemelerine yönelik müdahale iřlemlerinin finansmanı,
3. Yapısal politika uyumlaştırma çalışmaları kapsamında Topluluğun yaptığı işlemler için gerekli finansman.

Tablo 13: Avrupa Tarımsal Garanti ve Yönerme Fonu-Yönerme Bölümü Ülkeler İtibariyle Yardım Dağılımı (1975 - 1990)

Milyon ECU

Ülkeler	1975	1976	1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	Toplam
Belçika	14.2	11.1	16.6	15.7	17.1	25.3	21.7	17.7	18.1	12.9	12.4	15.5	18.7	17.8	25.5	31.1	291.4
Danimarka	9.9	6.5	14.5	16.0	15.1	24.5	20.7	20.8	20.5	13.9	13.0	13.9	15.7	13.7	13.9	17.8	250.4
Almanya	57.9	49.9	69.7	125.1	118.5	142.2	134.1	107.1	107.7	89.3	81.0	105.1	128.3	131.5	123.2	181.5	1.752.1
Yunanistan	-	-	-	-	-	-	-	14.5	21.9	52.8	83.7	86.2	78.0	133.5	209.2	232.5	912.3
İspanya	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	21.2	90.5	165.5	274.8	552.0
Fransa	53.8	44.7	59.3	60.5	99.4	133.4	120.8	167.4	182.0	143.9	122.3	176.7	237.2	281.5	187.5	361.9	2.432.3
İrlanda	12.0	9.3	14.8	16.8	28.2	45.1	57.5	84.3	84.1	64.2	73.1	64.2	87.0	81.7	99.5	133.9	955.7
İtalya	66.1	37.9	34.3	31.3	35.1	97.5	78.5	125.0	103.0	127.8	175.3	167.0	146.3	199.6	280.3	237.9	1.942.9
Lüksemburg	1.0	0.4	2.2	1.4	0.6	1.0	2.3	1.6	0.6	3.9	1.8	2.3	4.5	2.3	3.7	5.5	35.1
Hollanda	16.2	14.9	19.9	16.3	25.3	26.4	21.9	32.2	32.2	24.8	18.1	17.1	17.2	5.4	18.0	5.7	311.5
Portekiz	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	28.3	100.2	150.5	245.6	524.6
İngiltere	27.8	43.5	65.4	40.5	28.2	105.9	108.9	67.6	149.6	113.3	109.4	79.1	80.9	84.5	72.2	96.1	1.272.9
TOPLAM	258.9	218.2	296.7	323.6	367.5	601.3	566.4	638.2	719.6	646.8	690.1	727.1	863.2	1.142.2	1.349.0	1.824.3	11.233.2

Kaynak: IKV, Avrupa Topluluklarının Bölgesel Kalkınma Politikası, s. 49.

A.Necla UĞURLU, Avrupa Topluluğu Bölgesel Politikası Yapısal Fonlar DPT 2295-ATOM: 29, Ankara, 1992, s. 32.

Tablo 14: Belli Başlı Yıllar İtibariyle Yapısal Fonlardan Yapılan Ödemeler ve Toplam AT Bütçesi İçindeki Payları

Yapısal Fonlar	1970		1975		1980		1985		1990	
	MECU	%	MECU	%	MECU	%	MECU	%	MECU	%
Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu	-	-	75.3	0.9	1.126.4	7.0	2.495.3	8.8	4.704.5	10.1
Avrupa Sosyal Fonu	64.0	1.2	157.9	1.9	1.014.2	6.3	2.188.5	7.8	3.321.9	7.1
Avrupa Tarımsal Yönverme ve Garanti Fonu-Yönverme Bölümü	-	-	258.9	1.9	601.3	3.9	690.1	3.0	1.824.3	3.1
TOPLAM	64.0	1.2	392.0	4.8	2.765.3	17.2	5.536.6	19.6	9.475.4	20.2
TOPLAM AT BÜTÇESİ	5.448.4	100.0	8.213.6	100.0	16.057.5	100.0	28.223.0	100.0	46.808.7	100.0

Kaynak: European Economy No: 42, Court of Auditors Annual Report

ATGYF'nun yönetimi AT Komisyonu'nun sorumluluğu altındadır. Finansman kararlarında, uygulama şekillerinin saptanmasında ve bunlarda gerçekleştirilecek değişikliklerde Komisyon'a Avrupa Tarımsal Yönverme ve Garanti Fonu Komitesi yardımcı olur.

ATGYF Yönverme Bölümünden Tablo 13'den de görüldüğü üzere Fransa ve İtalya'nın faydalandığı, Yunanistan, İspanya ve Portekiz'inde tam üye olduktan sonra fondan heryıl artan bir oranda faydalandıkları, 1990 yılında İspanya'nın 274.8 milyon ECU ile en büyük payı aldığı, bunu Portekiz 245.6 milyon ECU, Yunanistan 232.5 milyon ECU'luk yardımlarla takip ettikleri görülmektedir.

Avrupa Topluluğu Bütçesi içinde Yapısal Fonlar ve bunun içinde ATGYF Yönverme bölümünün payı Tablo 14'de görüleceği üzere yıllar itibariyle artan bir seyir izlemektedir. 1975 yılında Yapısal Fonlar bütçe içinde %4.8 pay alırken, 1980 yılında %17.2, 1985 yılında %19.6, 1990 yılında ise %20.2 pay almaktadır. ATGYF Yönverme bölümü Topluluk bütçesi içindeki payı ise 1975 yılında %19, 1980 yılında %3.9, 1985 yılında %3.0, 1990 yılında %3.1 pay teşkil etmektedir. Oran olarak büyük artış göstermiş, 1975 yılında 258.9 milyon ECU iken, 1990 yılında 1.824.3 milyon ECU'ye ulaşmıştır.

ATGYF Yönverme bölümünden yararlanan Topluluk üyesi ülkelere bakıldığında (Tablo 15) en fazla yardımı Fransa'nın toplam 2.432.3 milyon ECU ile aldığı, daha sonra toplam 1.942.9 milyon ECU ile İtalya, 1.752.1 milyon ECU ile Almanya'nın faydalandığı görülmektedir. Topluluğa sonradan katılan Yunanistan 1982-1990 yılları arası 912.3 milyon ECU gibi büyük oranda yardım almıştır. 1987'de Topluluğa katılan İspanya 552.0 milyon ECU, Portekiz ise 524.6 milyon ECU gibi

büyük oranlarda yardım almışlardır. Bu da topluluğa uyum konusunda yeni üyelere büyük yardımlar yapıldığını göstermektedir.

3. Diğer Mali Araçlar

Bölgesel politikalara yapısal fonlar dışında, diğer mali araçlar kapsamında Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu Kredileri ve yardımları, Avrupa Yatırım Bankası Kredileri, Yeni Topluluk Aracı ve Entegre Akdeniz Programlarıdır.

a. Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu Kredi ve Yardımları

Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (ECSC/CECA) mekanizmaları kapsamındaki yardımlar 18 Nisan 1951'de imzalanan Paris Antlaşması'nın⁽⁷³⁾ giriş bölümünde ve 2. maddesinde yer alan düzenlemeler Topluluğun Bölgesel Kalkınma Politikası kapsamına girmektedir. AKÇT kömür ve çelik sanayilerindeki üretken yatırımlara finansman sağlamaktadır.

AKÇT'yi kuran Paris Antlaşması'nın yatırım ve mali yardımları konu alan 3. bölümünde bulunan 54, 55 ve 56. maddeler, bu bölgelerde gerçekleştirilecek yatırım ve mali yardımları kapsamaktadır. AKÇT'nun readaptasyon yardımları, kredi, faiz sübvansiyonu ve garanti şeklinde yardımlarını AT'nun bölgesel politikası çerçevesinde incelemek mümkündür.

AKÇT tarafından gerçekleştirilen yardımlar, AT'nun kuruluşundan 70'li yıllara kadar ekonominin motor sanayileri olan ve daha sonra krize

(73) KARLUK, s. 7.

girmiş bulunan kömür ve çelik sanayilerinin modernize edilmesine, bu bölgelerin yeniden yapılanması yoluyla istihdam olanaklarının sağlanmasına ve işgücünün yeni iş sahalarına adaptasyonuna yöneliktir. AKÇT mekanizmaları kredi sahalarına adaptasyonuna yöneliktir. AKÇT mekanizmaları kredi (AKÇT Antlaşmasının 54. ve 56. maddelerinde düzenlenmiş) ve yardım (AKÇT Antlaşmasının 54, 55, 56, 45 ve 95. maddelerinde düzenlenmiş) olmak üzere iki şekildedir⁽⁷⁴⁾.

Yardımlar, kömür ve çelik sektöründe işsiz kalanlara iş buluncaya kadar yapılan yardımları, yeniden yerleştirmeyi, yani iş edindirmeyi, mesleki eğitimi, erken emeklilik için yapılan yardımları kapsar. Bu yardımlar kamu bütçesinden ayrılan yardımların %50'si düzeyindedir. Yardımlar kapsamında ayrıca Topluluk içi kok kömürünün sübvansiyonu ve kömür, çelik üretimi ile tüketimini arttırıcı araştırmaları da kapsar.

AKÇT kredileri ise ürün fiyatlarının düşürülmesi amacıyla sanayi kredilerini ve kömür-çelik sanayinde çalışan işçilere lojman yapımı için (20-25 yıl vadeli %1 faizli) verilen kredileri kapsar.

Bu çerçevede bölgesel kalkınma kapsamında yeralan AKÇT mekanizmalarını üç başlık altında incelenebilir.

Madencilik ve Demir-Çelik Sanayi Faaliyetleri: Kömür ve çelik, AT'nun kuruluşundan 1970'li yılların başına kadar en önemli sanayi konumundaydı. Ancak, kömür üretimindeki kriz nedeniyle bu alanda üretimde ve istihdamda büyük düşüşler ortaya çıkmıştı. Çelik üretiminde, kömür sektörünün aksi yönünde bir gelişme olmuş ve çelik

⁽⁷⁴⁾ Bu maddelerin detayı için bkz. DPT, **Avrupa Topluluklarını Kuran Temel Antlaşmalar (AKÇT, AET, AAET)**, Cilt 1, Ankara, 1993, s. 41-90.

üretimi büyük oranda artmıştı. Demir sanayinde de kömürdekine benzer sorunlarla karşılaşmıştı. Sözkonusu sorunlara çözüm getirme gereği ile Topluluk genilinde refahın istenen seviyede tutulabilmesini temin için yardım gerekiyordu.

Maden ve Demir-Çelik Endüstrisi Bölgeleri'nin Rekonversiyonu: Toplulukta bu alanda ortaya çıkan sorunlara çözüm getirebilmek amacıyla bu kapsamda yer alan bölgelerde yeni bir yapılanma gereği ortaya çıkmıştır.

İşgücünün Yeniden Adaptasyonu: Endüstriyel rekonversiyon ile birlikte işgücünün yeni alanlara adaptasyonu zorunlu hale gelmiş ve bunu gerçekleştirmek için gerekli olan finansman olanaklarını sağlama gereği ortaya çıkmıştır.

AKÇT Antlaşmasınının 54, 55, 56, 46 ve 95. maddeleri yardımlara ilişkin düzenlemeleri içerirken, 54 ve 56. maddeleri kredilere ilişkin hükümleri kapsamaktadır.

AKÇT yardım mekanizması kapsamında yeniden adaptasyon ve sosyal yardımlaşma başlığı altında, sektörde işsiz kalan kişilere yeni bir iş buluncaya kadar yapılan yardımlar, geçici işsizlik durumuna düşenlerin maaşlarının devamını sağlayacak yardımlar vb gerçekleştirilmektedir.

Bu yardımlardan yararlanabilmek için, işsiz veya geçici işsizlikle karşı karşıya kalan kişilere kamu bütçesinden ayrılan yardımın %50'si AKÇT mekanizması çerçevesinde karşılanır. Yeniden işe yerleştirme ve yeni iş olanaklarını yaratıcı eğitim faaliyetlerinde de bu oran %50 civarındadır.

Tablo 15: AKÇT Kredileri (1989-1990)

				AKÇT Antlaşmasının 56. Maddesi Kapsamındaki Ödünçler				Toplam AKÇT Ödünçleri (Madde 54&56)		
		Obj. 1 Bölgeleri	Obj. 2 Bölgeleri	Global	Doğrudan	Obj. 1 Bölgeleri	Obj. 2 Bölgeleri		Obj. 1 Bölgeleri	Obj. 2 Bölgeleri
Belçika	-	-	-	28.8	-	-	28.7	28.8	-	28.7
Danimarka	7.1	-	-	-	-	-	-	7.1	-	-
Almanya	5.8	-	3.0	333.0	2.2	-	210.8	341.0	-	213.8
İspanya	114.9	68.9	45.9	21.9	-	9.7	12.2	136.8	78.6	58.1
Fransa	118.6	-	89.9	74.8	9.1	-	74.4	202.5	-	164.3
İtalya	143.4	-	123.2	95.0	-	-	80.9	238.4	-	204.1
Lüksemburg	-	-	-	3.6	-	-	-	3.6	-	-
Hollanda	70.6	-	-	1.8	-	-	-	72.4	-	-
Portekiz	108.0	108.0	-	-	-	-	-	108.0	108.0	-
İngiltere	55.6	-	44.7	401.6	72.0	-	420.8	529.2	-	465.5
TOPLAM	624.0	176.9	306.7	960.5	83.3	9.7	827.8	1.667.8	186.6	1.134.5

Kaynak: Commission of the European Communities

AKÇT kredileri, endüstri kredileri, rekonversiyon ve AKÇT işçilerine lojman yapımı şeklinde üç başlık altında ele alınır. Endüstri kredileri daha çok yatırım programlarını kolaylaştıran ürün fiyatlarını düşüren projelere verilir. Rekonversiyon kredileri ise yeni faaliyetler yaratan işlerde proje bedelinin %50 oranına katılım şeklinde gerçekleşmektedir. AKÇT kapsamında özellikle kömür ve çelik üretimi ile tüketimini arttırıcı yöntemlere ilişkin araştırmalara da destek verilmektedir.

AKÇT yardım ve kredilerinden Tablo 15'de görüldüğü üzere sanayisinin büyük ağırlığı Kömür-Çelik sektörleri olan İngiltere faydalanmaktadır. 1990 yılında 529.2 milyon ECU'dür. Bunu yine sanayileri eski olan ülkeler Almanya, İtalya ve Fransa izlemektedir. Bu ülkeler 1990 yılı itibariyle sırasıyla 341.0 milyon ECU, 238.0 milyon ECU ve 202.5 milyon ECU'lük yardım sağlamışlardır.

b. Avrupa Yatırım Bankası

AET'nu kuran Roma Antlaşması'nda belirtilen amaçlara ulaşmak ve Topluluğun ekonomik gelişmesini desteklemek için kurulan bağımsız bir kamu kuruluşudur⁽⁷⁵⁾. AYS 1963 yılından bu yana, Topluluk dışı ülkelerin ekonomik ve sosyal kalkınmasına katkıda bulunacak projelere kredi vermektedir⁽⁷⁶⁾.

AYB Roma Antlaşması'nın 129 ve 130. maddeleri ile Antlaşmaya ekli bir protokol çerçevesinde düzenleme yapılmıştır. Banka'nın temel amacı, Topluluk çıkarları doğrultusunda Ortak Pazar ilkelerine

(75) İlker PARASIZ-Kemal YILDIRIM, Uluslararası Finansman, Ezgi Yay. Bursa, 1994, s.124.

(76) HDTM, **Ekonomik Kavramlar ve Göstergeler Kılavuzu-Ödemeler Dengesi**, Ankara, 1994, s. 88.

düşmeyecek şekilde kendi özkaynaklarını kullanarak ve sermaye piyasasına başvurarak, Topluluk içinde dengeli bir kalkınmayı sağlamaktır. Açtığı krediler ile ekonominin altyapı, enerji, sanayi, hizmet ve tarım sektöründeki projelerin finansmanına katılır. Roma Antlaşması'nın 130. maddesinde AYB tarafından az gelişmiş bölgelerin gelişmesi için oluşturulan projelere kredi sağlanması hükmü yer almaktadır. AYB üyeleri topluluk üyesi ülkelerdir. Banka kredi ve teminat vermek için kendi fonları ile dünya sermaye piyasalarından temin ettiği fonları kullanır. AYB Güvernerler Kurulu kredi politikasını tespit ederken Topluluğun başlıca amaçlarını dikkate almak durumundadır.

AYB, özellikle altyapı ve sanayi yatırımları için kamu ve özel sektöre kredi verir. Banka kredilerinin %65'lik kısmı Portekiz, Yunanistan, İrlanda, İtalya'nın Mezzogiorno bölgesi, İspanya'nın belirli bölgeleri ve Kuzey İrlanda'ya verilmiştir. Banka, ayrıca özellikle İngiltere ve Fransa'nın gerileyen sanayi bölgelerine yardım etmektedir.

AYB kar amacı gütmemektedir. banka ekonominin bütün sektörlerine yönelik olarak aşağıda belirtilen niteliklere sahip projelere krediler veya garantiler verir.

- Topluluğun daha az gelişmiş bölgelerinin kalkınmasına yönelik projeler,

- Ortak Pazar'ın oluşturulmasının gerektirdiği ve işletmelerin modernleştirilmesi veya yeni faaliyet alanlarının yaratılmasına yönelik olup nitelikleri ve kapsamı itibarıyla üye ülkelerin kendi finansman olanaklarıyla karşılanamayan projelerin finansmanı,

- Topluluk üyelerinin ortak çıkarlarına ve ortak kalkınmalarına dönük yatırımlar. Bu kapsamda altyapının güçlenmesi, ortak iletişim ağının oluşturulması ve teknik işbirliğinin geliştirilmesi hedeflenmektedir.

AYB tarafından sağlanacak finansman koşulları ise,

- 1- Projelerin asgari büyüklüğü 2 milyon ECU düzeyinde olması,
- 2- Projenin iyi bir fizibilitesinin olması,
- 3- Ekonomiye doğrudan katkısı olmayan hastane, okul, konut gibi sosyal altyapı projesi olmalıdır.

Tablo 16: Avrupa Yatırım Bankası Tarafından Sağlanan Finansman

Üye Ülkeler	Milyon ECU					
	1989	%	1990	%	1991	%
Belçika	91.1	0.8	206.3	1.6	115.6	0.8
Danimarka	548.8	4.7	564.7	4.5	538.6	3.7
Almanya	856.5	7.4	863.5	6.8	1.300.1	9.0
Yunanistan	271.4	2.3	176.3	1.4	366.9	2.5
İspanya	1.541.7	14.2	1.942.0	14.9	2.342.5	16.2
Fransa	1.512.8	13.0	1.684.6	13.3	1.924.4	13.3
İrlanda	186.8	1.6	217.7	1.7	236.9	1.6
İtalya	3.374.4	32.1	3.855.7	30.4	4.000.7	27.7
Lüksemburg	-	-	11.8	0.1	28.6	0.2
Hollanda	320.3	2.8	245.3	1.9	175.4	1.2
Portekiz	755.7	6.5	794.7	6.3	1.002.1	6.9
İngiltere	1.652.2	14.2	1.892.8	14.9	2.090.5	14.5
DİĞER (1)	165.5	1.4	225.1	1.8	300.4	2.1
AT 12	11.637.2	-	12.680.5	-	14.422.8	-

Kaynak: EIB Anunal Report

(1) Topluluk dışında yer alan alanlar olmasına rağmen, Toplulukla olan ilişkileri nedeniyle Topluluk toprakları dahilinde kabul edilen alanlar.

Banka kredilerinde geri ödeme süresi 7-12 yıl arasında değişirken, altyapı projelerinde bu süre 20 yıla kadar çıkabilmektedir. Banka, borç alanın tercihine göre tek bir para birimiyle kredi verebileceği gibi çeşitli para birimleri ile de kredi verebilir. Projenin tamamlanma sürelerine bağlı olarak anapara ve faiz ödemeleri, ödemesiz bir dönemi takiben eşit 2 yıllık veya yarı yıllık taksitler halinde yapılır. AYB'nın kar amacı gütmeksizin çalışması nedeniyle verdiği kredilerdeki faiz oranları, fonlarının çoğunu temin ettiği finansman piyasalarındaki faiz oranlarını yakından izler. Faiz oranları Banka Yönetim Kurulu tarafından kullanılan para birimine ve geri ödeme amacına göre belirlenir.

Avrupa Yatırım Bankası kaynaklarından Topluluk üyesi ülkelerden Tablo 16'da görüldüğü üzere İtalya, İngiltere, İspanya en çok yararlanan ülkelerdir. İtalya 1989'da toplam finansmanın %32'sini (3.734.4 milyon ECU), 1990'da %30.4'ünü (3.885.7 milyon ECU), 1991'de %27.7'sini (4.000.7 milyon ECU), İspanya 1989'da %14.2'sini (1.541.7 milyon ECU), 1990'da %14.9'unu (1.942.0 milyon ECU), 1991'de %16.2'sini (2.342.5 milyon ECU) alan ülkeler olmuşlardır.

c. Yeni Topluluk Aracı

Yeni topluluk aracı 1979'dan bu yana, üye ülkelerin ekonomik politikalarının uyum ve birbirlerine yaklaştırılması amacına yönelik projelerin finansmanına katılmaktadır. Fon, altyapının modernizasyonu, enerji kaynaklarının geliştirilmesi ve küçük ve orta büyüklükteki işletmelere yönelik, öncelikli projelere finansman sağlamakta kullanılmaktadır. Bu mali araçtan en çok yararlanan ülke İtalya'dır %50'den fazla.

Yeni Topluluk aracının yürürlüğe girmesiyle birlikte Topluluk, artan kaynakların kapsamının genişlemesi suretiyle borçlanma kapasitesini arttırmıştır. Borçlanmalar AT genel bütçesinden garanti edilmekte olup, Yeni Araç bu sayede Topluluk kredi işlemlerine daha geniş ve çeşitlendirilmiş garantiler verebilmektedir. Avrupa Yatırım Bankası, AT adına riskleri de yüklenerek Yeni Topluluk Aracı adı altında krediler vermekte ve yönetmektedir⁽⁷⁷⁾.

d. Entegre Akdeniz Programları

Çeşitli yapısal mali araçları ve üye ülkelerde ulusal ve yerel otoriteleri sınırlı bir bölge için birleştirir. Entegre Akdeniz Programlarının oluşturulmasının en önemli nedeni İspanya ve Portekiz'in Topluluğa katılmaları ile Yunanistan, Fransa ve İtalya'nın kendilerine yönelik özel programlar oluşturmasını talep etmeleridir. Diğer neden ise, bu ülkelerin Topluluk ticaret merkezlerinden uzak, ekonomik ve sosyal açıdan daha geri bir düzeyde olmaları, ekonomilerinde gelişmemiş bir tarımın önemli payının bulunması, yüksek işsizlik oranı, hizmet sektörünün yeterince gelişmemiş oluşu gibi bazı yapısal bozuklukların varlığıydı. Bu eksiklikleri kapatmak amacıyla, sözkonusu programların uygulanmasına 1986 yılında başlanmıştır. Bu programların herbiri 3 ile 7 yıl arasında bir sürede tamamlanacaktır. Bu programlar ile sözkonusu bölgelerin sosyo-ekonomik yapılarını geliştirmek hedeflenmiştir.

Bu programlar için seçilen bölgeler, ekonomik olarak Akdeniz tarım ürünlerine (zentinağı, şarap, meyva, sebze gibi) en fazla bağımlı olan ve

(77) Pars KUTAY, **Avrupa Topluluğunda Devlet Yardımları ve Yatırım Teşvikleri**, T.C. Başbakanlık Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı, Ankara, 1993, s. 33.

Topluluğun genişlemesiyle birlikte tarımın yeniden yapılanması, ekonominin çeşitlendirilmesi ve sanayi ile hizmet sektörlerinde istihdam yaratılması sorunları ile karşı karşıya kalan bölgelerdir. Bu programlardan yararlanan Avrupalı nüfus 50 milyon civarındadır. Program kapsamındaki bölgeler Yunanistan'ın tamamı, Fransa'nın Languedoc-Roussillon, Korsika, Provençe-Alpes-Cote d'Azur, Aquitaine ve Midi-Pyrénées bölgeleri, İtalya'nın Mezzogiorno, Liguria, Toskana, Umbria ve Marche bölgeleridir⁽⁷⁸⁾.

Bu programlar bölge özelliklerine uygun nitelikte olup, Topluluğun diğer finansman kaynakları ile kısmen karşılanan tedbirler çerçevesinde ek finansmanda sağlayabilmekte ve Topluluğun diğer faaliyetlerinin tamamlayıcı nitelikleri ile topluluk amaçlarının gerçekleştirilmesine büyük katkı sağlanmaktadır. Entegre Akdeniz Programları çerçevesinde yardım sağlanan alanlar, balıkçılık, tarım, enerji, sanayi ve el sanatları, inşaat ve bayındırlık faaliyetleri, turizm sektörleri ile benzeri kaynaklar olmak üzere 3 başlık altında toplamak mümkündür.

1- Tarım sektörüne yönelik yardımlar,

- Arz fazlası olmayan ürünlerin üretiminin modernizasyonu ve yoğunlaştırılması ile çevre koruması,
- Çiftçilerin gelirlerinin artırılması için sosyal ve yapısal tedbirlerin güçlendirilmesi,
- Tarımsal bilginin dağılımı ve aynı zamanda kırsal altyapının modernizasyonu,

2- Sanayi sektörüne yönelik yardımlar,

- Küçük ve orta büyüklükteki işletmelerin kurulması ve geliştirilmesi,
- Küçük sanayi kuruluşlarının oluşturulması ve geliştirilmesi

(78) UĞURLU, s. 36.

- Turistik altyapı ve turizmin teşviki,
 - Ekonominin her sektörü için teknik yardım ve araştırma için destek, özellikle ulaştırma ve enerji sektörlerinde olmak üzere ekonomik altyapının güçlendirilmesi.
- 3- Beşeri kaynaklar alanında yardımlar,
- Özellikle gençler ve kadınlar için olmak üzere mesleki eğitim faaliyetleri,
 - Entegre eğitim hizmetlerinin oluşturulması.

Bu yardımların dışında bazı Entegre Akdeniz Programları ile balıkçılık sektörü içinde destek sağlanmaktadır.

Her bölge için kabul edilen program, sözleşme ve eklerinde, programın amacı, tarafların katkıları, finansman şartı ve miktarları gibi konular açık bir biçimde belirtilir.

Entegre Akdeniz Programları çerçevesinde finansmanda başvurulabilecek kaynaklar, spesifik ek kaynaklar, Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu, Avrupa Sosyal Fonu ve Avrupa Tarımsal Yönerme ve Garanti Fonu-Yönerme Bölümü, Avrupa Yatırım Bankası ile Yeni Topluluk Aracı (NCI)'dan sağlanan kredilerdir. Her Entegre Akdeniz Programı için Komisyon ve ilgili üye ülkenin mutabakatı ile bir "Denetim Komitesi" oluşturulmakta ve bu komite üye ülke yetkililerine bölgesel veya diğer otoritelere Entegre Akdeniz Programı'nın uygulanmasında yardım etmektedir. Avrupa Yatırım Bankası'nın da bu Komitede bir temsilcisi bulunmaktadır. Bu program kapsamındaki faaliyetlerin finansmanında, Topluluk katkısının toplam maliyetin %70'ini geçemeyeceği öngörülmüştür. Ancak Yunanistan tarafından sunulan ve kısmen kredilerle finanse edilen altyapı projelerine istisnai

olarak, Topluluk yardımının tümünün oranı %70 geçebilir. Entegre Akdeniz Programı'nda komisyon denetimi yerinde spot denetim veya araştırma şeklindedir. 1987 yılından itibaren komisyon her yıl Entegre Akdeniz Programları yürütülmesine ilişkin detaylı rapor hazırlamakla yükümlüdür. Söz konusu rapor görüşü alınmak üzere Entegre Akdeniz Programı Danışma Komitesi'ne, daha sonra Komitenin görüş ile birlikte Avrupa Parlamentosu, Konsey ve Ekonomik ve Sosyal Komite'ye gönderilir.

C. AVRUPA TOPLULUĞUNDA BÖLGESEL FARKLILIKLARIN GİDERİLMESİNDE YAPISAL FONLARIN ROLÜ

1. Yapısal Fonların İşleyişinde Reform

Yapısal fonlardaki reformu düzenleyen mevzuat, "Yapısal Fonların Amaçları ve Etkinliği ile Fonların Faaliyetlerinin Birbirleri, AYB ve Diğer Mevcut Mali Araçlar Arasındaki Koordinasyon" başlıklı ve 2052/88 sayılı çerçeve tüzük ve bu tüzüğün Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu, Avrupa Sosyal Fonu ve Avrupa Tarımsal Yönverme ve Garanti Fonu-Yönverme Bölümü için uygulama esaslarını belirleyen uygulama tüzükleridir. Bunlar⁽⁷⁹⁾;

- 2052/88 sayılı ve 24.6.1988 tarihli çerçeve tüzük (OJ L185, 15.7.1988),
- 4253/88 sayılı ve 19.12.1988 tarihli tüzük (OJ L374, 31.12.1988) (Yapısal fonların faaliyetlerinin birbirleri ve AYB ile diğer mali araçlarla koordinasyonunun sağlanmasına ilişkin)
- 4254/88 sayılı ve 19.12.1988 tarihli tüzük (OJ L374, 31.12.1988)

⁽⁷⁹⁾ UÇURLU, s. 43.

(Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu ile ilgili)

- 4255/88 sayılı ve 19.12.1988 tarihli tüzük (OJ L374, 31.12.1988)
(ASF ile ilgili)
- 4256/88 sayılı ve 19.12.1988 tarihli tüzük (OJ L374, 31.12.1988)
(ATGY-Yön Böl.ilgili)

a. Reform Tüzük 2052/88

Topluluğun genişlemesi ve yeni katılan üyelerin nisbi olarak az gelişmiş ülkeler olması bölgelerarası dengesizliklerin giderilmesini zorlaştırmış ve bu alana aktarılması gereken kaynak miktarında artış gözlenmiştir. Yapısal Fonların reformu ve yeniden düzenlenmesi konusunda yapısal fonların görevleri, etkinliklerinin artırılması ve faaliyetlerinin birbirleriyle ve AYB ile diğer mali araçlarla koordinasyonuna ilişkin 2052/88 sayılı Tüzük kabul edilmiş ve 15.7.1988 L185 sayılı Avrupa Topluluğu Resmi Gazetesinde yayımlanarak 1.1.1989 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Roma Antlaşmasınının 130 D maddesinde açıklanan prosedür çerçevesinde Komisyondan gelecek öneri üzerine Konsey, yürürlük tarihinden sonraki beş yıl içinde tüzüğü yeniden inceleyecek ve gözden geçirecektir. Bu tüzük ile 5 hedef belirlenmiştir.

Birinci Hedef (Geri kalmış bölgelerin kalkınması ve yapısal değişimin teşviki) : Bu hedefin gerçekleştirilmesi için yararlanılacak yapısal fonlar, ABKF, ASF ve ATGYF'nun Yönverme bölümünden oluşmaktadır. Bu fonlar geri kalmış bölgelerin yapısal düzenlemesi ve gelişmelerin teşviki için kullanılacaktır.

Bu hedef çerçevesinde yardım alacak Topluluk bölgeleri; son üç yıl içinde satınalma gücü paritesine göre hesaplanan GSYİH'sı Topluluk

ortalamasının %75'inden düşük olan "NUTS II düzeyi" bölgeleridir (Toplulukta bölgelerin tanımı, bölgesel istatistikler için tek bir referans çerçeve sağlanması amacıyla üye ülkeler ve Eurostat arasında onaylanan "Nomenclature of Territorial Units for Statistics-NUTS-İstatistiksel amaçlar için Bölgesel Birimler Nomenklatörü" bazına oturtulmuştur). Bu şekilde üç düzeyde bölge ayrımı vardır.

NUTS I düzeyi : 64 AT bölgesi

NUTS II düzeyi : 167 temel idari bölge

NUTS III düzeyi : NUTS II düzeyi bölgelerinin 824 adet bölgeye ayrılması ile oluşan bölgelerdir.

Bu şekilde hesaplanan ve birinci hedef kapsamında olan bölgeler:

- Yunanistan, Portekiz ve İrlanda'nın tamamı,
- İtalya'nın Abruzzi, Basilicata, Calabria, Campania, Molise, Apulia, Sardunya, Sicilya bölgeleri,
- İspanya'nın Andalusia, Asturyas, Leon, Castilla-la-Mancha, Ceuta-Melilla, Valencia, Extremadura, Galicia, Kanarya Adaları, Murcia bölgeleri,
- Fransa'nın denizaşırı yöreleri ve Korsika,
- İngiltere'nin Kuzey İrlanda bölgesidir.

Bu liste beş yıl süreyle geçerlidir. Beş yıl sona ermeden Komisyon listeyi gözden geçirecek ve Komisyonun önerisi üzerine Konsey, Avrupa Paramentosuna danışarak çoğunlukla yeni bir liste oluşturacaktır. Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu'nun %80'i bu amaç kapsamında kullanılacaktır.

İkinci Hedef (Endüstriyel açıdan gerilemeden önemli ölçüde etkilenen istihdam bölgeleri ekonomik açıdan yeniden yapılandırılması): Bu hedefin gerçekleştirilmesi amacıyla yararlanılabilecek yapısal fonlar, ABKF ve ASF'dur ve sanayisi gerileyen bölgeler için kullanılacaktır.

Bu hedef kapsamındaki bölgelerin listesi, istihdam istatistiklerine dayandırılarak hazırlanacak ve NUTS III düzey bölgeleri olacaktır.

- Son üç yıl içinde ortalama işsizlik oranı, Topluluk ortalamasından %15 daha fazla,
- 1975 yılından itibaren herhangi bir referans yılında, toplam istihdam içinde sanayideki istihdamı, Topluluk ortalamasına eşit yada yüksek,
- Geçmiş yıllarla karşılaştırıldığında, sanayi alanındaki istihdamda belirgin bir düşüş olması gerekmektedir.

Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu'nun %15'lik bölümü bu amaç için sanayisi gerileyen bölgeler için kullanılacaktır.

İkinci Hedef kapsamındaki Topluluk yardımının şu özelliklere sahip bölgelere de verilmesi mümkündür.

- Yukarıda sıralanan özelliklere sahip bölgelere bitişik komşu alanlar,
- İşsizlik oranları, Topluluk ortalamasının en az %50 üzerinde olan ve sanayi alanında istihdam oranları önemli düşüşler gösteren bölgeler,
- Ekonomik kalkınmaları açısından büyük önem taşıyan sanayi sektörlerinde, son üç yıl içinde iş olanaklarında büyük düşüş

görülen veya böyle bir sorunla karşılaşma olasılığı bulunan alanlar.

Üçüncü ve Dördüncü Hedefler (Uzun dönemli işsizlik ile mücadele, genç nüfusa iş imkanları sağlamak): Bu hedefler için kullanılacak fon ise sadece Avrupa Sosyal Fonu'dur. Avrupa Sosyal Fonu'nudan üçüncü hedef kapsamında, uzun dönemli işsizlik ile mücadelede, dördüncü hedef için ise gençlerin mesleki entegrasyonunun sağlanmasında kullanılacaktır. Bu konularla ilgili planlar üye ülkelerce Komisyon'un inceleme ve değerlendirmesine sunulur. Üçüncü ve Dördüncü hedefler bölgesel politikalar kapsamında değildir.

Öngörülen prosedür çerçevesinde Komisyon, birkaç yılı kapsayan bir dönem için, bir Genel Başvuru Rehberi hazırlamakla yükümlüdür. Bu rehberde Hedef 3 ve 4 kapsamındaki amaçlara ulaşılmasını kolaylaştırmak için kıstaslar ve Topluluk tercihleri yer alacaktır.

Beşinci Hedef: Ortak Tarım Politikasının reformuyla ilgilidir ve ikiye ayrılmaktadır.

Hedef 5 (a): Avrupa Tarımsal Yönverme ve Ganati Fonu'nun Yönverme bölümü kapsamındadır ve tarımsal yapının iyileştirilmesinin hızlandırılması ile ilgilidir.

Hedef 5 (b): Avrupa Tarımsal Yönverme ve Garanti Fonu'nun Yönverme Bölümü, Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu ve Avrupa Sosyal Fonu'nu içermektedir ve kırsal alanların kalkınmasını teşviki ile ilgilidir. Bu bölüm bölgesel politikalar kapsamındadır. Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu'nun %2.5'lük kısmı, kırsal alanların gelişmesinin teşviki için kullanılacaktır.

Tablo 17: Hedef İle İlgili Temel Bilgiler

Hedefler	İlgili Ülke Veya Bölgeler	Hedef Bölgeler Kapsamında Yeralan Alanların Payı % (*)	Hedef Bölgelerin Kapsadığı Nüfus Payı %	Yapısal Fonlardan Toplam Yardım (**) (1989-1993) (MECU)
Hedef-1 (Az Gelişmiş Bölgelerin Kalkınması)	7 üye Ülke (***)	%40.66	%21.5	38.300
Hedef-2 (Sanayii Gerileyen Bölgelere Destek)	60 Bölge	-	%16.5	7.200
Hedef-3 (Uzun Süreli İşsizliğe Karşı)	9 Üye Ülke (Hedef 1 Kapsamı Dışında Kalan)	Tüm topluluk	-	7.450
Hedef 5a	9 Üye Ülke (Hedef 1 Kapsamı Dışında Kalan)	Tüm topluluk	-	3.415
Hedef 5b	50 Bölge	%17	%5	2.795

(*) : EUROSTAT 1989

(**) : Geçici tedbirler başlığı altında bu tutarlara 1.150 MECU düzeyinde ekleme yapılabilir.

(***): İspanya: 10 Bölge; Yunanistan, İrlanda, Portekiz: Tüm ülke; Fransa: DOM+Korsika; İngiltere: Kuzey İrlanda; İtalya: 8 Bölge.

Kaynak: Commission of the European Communities.

Beş hedefi özet olarak gösteren Tablo 17'de görüldüğü üzere, Hedef 1 kapsamındaki alanların payı %41, nüfusun payı ise %21.5'dir. Daha geniş kapsamlı olması nedeniyle Hedef 1 için yapısal fonlardan 1989-1993 yılları arasında toplam 38.300 milyon ECU'lük yardım yapılmıştır. Tablo 18'de Hedefler itibariyle yardım miktar ve payları görülmektedir. Hedef 1'in yardımlar içindeki payı %63.52, Hedef 2'nin %11.94, Hedef 3'ün %12.44, Hedef 5(a)'nın %5.64, Hedef 5(b)'nin %4.64'tür. Bu hedefler için 1989 yılında toplam 60.3 milyar ECU'luk kaynak aktırılmıştır. Hedefler içinde en büyük alan ve nüfusu kapsayan Hedef 1'den faydalanan ülkeler ve bölgeler Tablo 19'da görüldüğü üzere Yunanistan'ın toplam finansman gereği 12.995.0 milyon ECU olan hedef kapsamının yapısal fonlar bunun 7.193.0 milyon ECU'luk kısmını karşılamaktadır. Portekiz ve İspanya bu hedef kapsamında sırasıyla 7.368.0 ve 9.779.0 milyon ECU'luk finansman sağlamışlardır.

Tablo 18: Hedefler İtibariyle Yapısal Fonlar

Hedefler	Milyar ECU (1989 Fiyatlarıyla)	Toplam Yardımlar İçindeki Payları (%)	Hedefin Kapsamında Yeralan Nüfus Oranı (%)
Hedef 1	38.3	63.52	21.5
Hedef 2	7.2	11.94	16.0
Hedef 3+4	7.5	12.44	(*)
Hedef 5 (a) (**)	3.4	5.64	(*)
Hedef 5 (b)	2.8	4.64	5.0
Geçici Tedbirler	1.1	1.82	(*)
TOPLAM	60.3	100.00	42.5

Kaynak: Commission of the European Communities.

(*) Hedef 3+4 ve 5a ile geçici tedbirler, nüfus belli sektörlerine yönelik değildir.

(**) Hedef 5a kapsamındaki veriler Hedef 1 kapsamındaki bölgeleri içermektedir.

Tablo 19: Hedef 1 Kapsamındaki Bazı Bölgeler İçin Yapısal Fonların Önemi (1984-1993)

Üye Ülkeler	Toplam - Yapısal Fonlar + Ulusal Finansman Gereği		Yapısal Fonlar	
	Toplam MECU	Bölge-GSYİH'nin %'si	Toplam MECU	Bölge-GSYİH'nin %'si
Yunanistan	12.995.0	5.2	7.193.0	2.9
İrlanda	6.126.0	3.8	3.672.0	2.3
portekiz	14.026.0	6.6	7.368.0	3.5
İspanya	16.507.0	2.0	9.779.0	1.2
İtalya	14.062.0	1.5	7.580.0	0.8

Kaynak: European Economy Annual Economic Report 1990-91, No: 46, December 90.

b. Uygulama Tüzükleri

Söz konusu çerçeve tüzüğe dayanılarak çıkartılan uygulama tüzükleri, yapısal fonların uygulama ayrıntılarını belirlemektedirler. Bu tüzükler ile bölgesel planlar ve Topluluk Destek çerçeveleri, anahtar elemanlar haline gelmektedir. Bu tüzükler uyarınca üye ülkeler Topluluktan yardım alabilmek amacıyla bölgesel planlarla Komisyon'a başvuracaklar ve Komisyon bu planları temel alarak, her üye ülke için Topluluk Destek çerçevesini geliştirecektir.

Bölgesel planlar, ilgili milli, bölgesel veya ülke tarafından hazırlanarak Komisyona sunulacaktır. Hedef 1 ve 5(b) kapsamındaki planlar 5 yıllık, Hedef 2 kapsamındaki planlar 3 yıllık bir süreyi kapsayacaktır.

Topluluk Destek Çerçevesi, belirli bir bölge için dikkate alınacak amaçların gerçekleştirilmesine yönelik Topluluk yapısal yardımlarının

koordinasyonunun ne şekilde gerçekleştirileceğini gösterir. Komisyon'un Topluluk Destek Çerçevesine ilişkin kararı Topluluk Resmi Gazetesi'nde bir deklarasyon olarak yayımlanır.

1989-1992 yıllarını kapsayan ilk dönem Topluluk Destek çerçeveleri onaylanmış olup, hedef 1 için kabul edilen TDC'lerin öncelikli sektörleri ve sağlanan mali yardım, üye ülkelere göre dağılımı Tablo 20'de görülmektedir

Tablo 20: Topluluk Destek Çerçevesi

Ülkeler	Miktar (Milyon ECU)	Sektörler
İspanya	9779	Altyapı, sanayi, tarımın ve kırsal çevrenin geliştirilmesi, beşeri kaynakların geliştirilmesi.
Fransa	888	Altyapı, sanayi, turizm, tarımın ve kırsal çevrenin geliştirilmesi, beşeri kaynakların geliştirilmesi.
İrlanda	3672	Tarım, balıkçılık, ormancılık, turizm, kırsal çevrenin ve altyapı ile beşeri kaynakların geliştirilmesi.
İtalya	7443	Altyapı, sanayi, turizm, tarımın ve kırsal çevrenin geliştirilmesi, ekonomik faaliyetler için altyapı ile beşeri kaynakların geliştirilmesi.
Portekiz	6858	Kalkınmaya doğrudan etkisi olan ekonomik altyapı, verimli yatırımlar, beşeri kaynaklar ile tarımsal rekabetin geliştirilmesi ve kırsal kalkınma, yeniden yapılanma ile yerel potansiyelin geliştirilmesi.
İngiltere	793	Kuzey İrlanda için, sosyal ve fiziksel çevrenin geliştirilmesi, sanayinin çeşitlendirilmesi ve güçlendirilmesi, ticaret, tarım ve turizm ile beşeri kaynakların geliştirilmesi.

Kaynak: CEC, 23rd General Report on the Activities of EC, 1989. Luxemburg 1990, s.210.

Yunanistan 1989-1992 yılları arasında Hedef-1 kapsamında 6.667 milyon ECU'lük yardım sağlamıştır.

Hedef-2 için onaylanan Topluluk Destek çerçeveleri, 9 üye ülkeyi ve 60 bölgeyi kapsamaktadır. 1989-1992 döneminde üye ülkelerin sağladığı yardımlar şöyledir. Belçika 195 milyon ECU, Danimarka 30 milyon ECU, Almanya 335 milyon ECU, İspanya 735 milyon ECU, Fransa 700 milyon ECU, Hollanda 95 milyon ECU ve İngiltere 1.150 milyon ECU yardım sağlamışlardır.

2. Reform Tüzük ve Uygulama Tüzüklerle Getirilen Yenilikler

a. Yapısal Fonların İkiye Katlanması

1988 yılında yapısal fonların ikiye katlanması getirilen en önemli yeniliktir. 1988 yılında 7.7 milyar ECU olan fonların miktarı 1992 yılında 12.9 milyar ECU'ye, 1993'te 14.5 milyar ECU'ye yükselmiştir.

Fonların hedeflere ve yıllara göre dağılımı Tablo 21'de gösterilmiştir.

Tablo 21: Yapısal Fonların Hedeflere Göre Dağılımı (Milyar ECU)

Hedefler \ Yıllar	1989	1990	1991	1992	1993	1989-1993 Toplam
Hedef 1	5.4	6.4	7.3	8.2	9.2	36.5
Hedef 2	1.0	1.1	1.3	1.4	1.5	6.3
Hedef 3 ve 4	1.3	1.4	1.5	1.6	1.8	7.6
Hedef 5 (a)	0.7	0.7	0.7	0.7	0.7	3.5
Hedef 5 (b)	0.3	0.4	0.5	0.7	0.9	2.8
Toplam	8.7	10.0	11.3	12.6	14.1	56.7

Kaynak: Regional Policy. The Allocation of Community Funds, Agence Europe, No:5098, 27.9.1989, s. 11.

Hedef-1 bölgelerine 1989-1993 yılları arasında ayrılan 38.3 milyar ECU'nun üye ülkelere dağılımı Tablo 22'de görülmektedir.

Tablo 22: Yapısal Fonların Üye Ülkelere Göre Dağılımı (Milyon ECU)

Ülkeler	Miktar	%
İspanya (Çok geniş bir bölümü için)	9.779	32.6
İtalya (Mezzogiorno ve adalar için)	7.443	24.5
Portekiz (Tüm ülke için)	6.958	17.5
Yunanistan (Tüm ülke için)	6.667	16.2
İrlanda (Tüm ülke için)	3.672	5.4
Fransa (Korsika ve denizaşırı yöreler için)	888	2.1
İngiltere (Kuzey İrlanda için)	793	1.7

Kaynak: Regional Policy, ... s. 11.

b. Yapısal Fonların Belirli Bölgelerde Yoğunlaşması

Yapısal fon kaynaklarının önemli bir bölümü yardıma en çok ihtiyacı olan en az gelişmiş bölgelerde hedef-1 kapsamında yoğunlaşmaktadır. Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu'nun %80'i hedef-1'e tahsis edilmekte olup, bu oran ilk beş yıl için %85 olacaktır. Avrupa Sosyal Fonu ve Avrupa Tarımsal Yönverme ve Garanti Fonu'nun da bu bölgelere katkılarının %80 olması için büyük çabalar sarfedilmiş ancak, Avrupa Sosyal Fonu'ndan uzun dönemli işsizlik ve gençlerin mesleki eğitimi için Avrupa Tarımsal Yönverme ve Garanti Fonu'nun yönverme bölümünden de ortak tarım politikasındaki reform ve kırsal kalkınmanın teşviki için ayrılması gereken önemli paylar gözönüne alınarak, tüm yapısal fonların %60'nın az gelişmiş bölgeler için ayrılmasının uygun olacağı karara bağlanmıştır. Bu oran içinde Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu'nun %80'lik payı değişmemiştir.

Kaynakların ilk 5 yıl için %85'ini daha sonraki yıllar için %80'ini az gelişmiş bölgelere tahsis edecek olan Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu'nun üye ülkelere hedef-1, 2 ve 5(b) arasındaki beş yıllık kaynak dağılımı Tablo 23'de verilmiştir.

Tablo 23: ABKF'nun Üye Ülkeler ve Hedeflere Göre Dağılımı

Ülkeler	Hedef-1 Bölgeleri %80	Hedef-2 Bölgeleri %15	Hedef-5(b) Bölgeleri	Toplam
Belçika	-	4.3	1.2	0.7
Danimarka	-	0.4	0.7	0.1
Almanya	-	8.9	27.5	2.7
Yunanistan	16.2	-	-	13.0
İspanya	32.6	20.7	7.2	29.5
Fransa	2.1	18.3	37.2	6.3
İrlanda	5.4	-	-	4.3
İtalya	24.5	0.3	16.4	21.4
Lüksemburg	-	0.2	0.1	0.04
Hollanda	-	2.6	2.2	0.5
portekiz	17.5	-	-	14.0
İngiltere	1.7	38.3	7.5	7.5

Kaynak: Regional Policy, ... s. 12.

c. Projelerin Yerini Programlara Bırakması

Yapısal fonlardaki reformla getirilen diğer önemli bir değişiklik ise yardımların bundan böyle küçük projelere değil programlara ve büyük projelere yönelik olmasıdır. Son bir kaç yıl içinde proje bazında olan yardımlar, entegre program bazında olan yardımlar reform ile daha yaygınlaşacak ve yerleşecektir. Bunun en önemli nedenlerinden biri tek tek projelerin onbinler düzeyi gibi büyük rakamlara ulaşması ve proje detaylarının Komisyon'un büyük zamanını alması, diğeri ise tek tek

küçük projeler için fonlar arasında koordinasyonun sağlanmasında güçlük çekildiğinden programlara öncelik verilmesi amaçlanmıştır.

Programlara ağırlık verilmesi ile birlikte, üye ülkelerden düzenli olarak bölgelerin gelişimi ile ilgili genel planları hazırlamaları ve Komisyon'a göndermeleri istenmektedir. Komisyon da üye ülkeler için Topluluk Destek Çerçevesini hazırlayacaktır.

d. Yapısal Fonların Ortaklık Özelliği

Topluluk üye ülke ve üye ülke bölgesel ve yerel otoriteleri arasındaki ortaklığın önem kazanmasıdır. Sözkonusu tarafların her biri, birbirleri ile yakın işbirliği içinde ortaklaşa çalışacaklardır. Bu ortaklık, programların hazırlığı, finansmanı, kontrolü ve değerlendirilmesini kapsayacak şekilde olacaktır. Bu ortaklık demokratik katılımı ve verimliliği arttıracaktır. Bunun için üye ülkeler kendi yerel ve bölgesel gelişme planlamasına nasıl katılabileceklerini belirleyeceklerdir.

e. Yapısal Fonların Tamamlayıcılık Özelliği

Topluluk yardımlarının ulusal katkıları tamamlayıcı nitelikte olmasıdır. Topluluk tarafından sağlanacak parasal yardım, üye ülke hükümetinin bu iş için harcayacağı tutara bir katkı niteliğinde olacaktır.

Üçüncü Bölüm

TÜRKİYE'DE BÖLGESEL KALKINMA SORUNU ÇERÇEVESİNDE BÖLGESEL FARKLILIKLARI GİDERMEDE AT BÖLGESEL KALKINMA POLİTİKASI ARAÇLARI'NIN YERİ VE ÖNEMİ

I. TÜRKİYE'DE BÖLGESEL KALKINMA SORUNU

A. EKONOMİK YAPI VE AT İLE İLİŞKİLER

1980 yılında yürürlüğe konulan ekonomik politikalar, genel olarak serbest piyasa modeli çerçevesinde oluşturulmuştur. Aynı yıl uygulanmaya başlayan istikrar politikaları öncelikle ekonominin iç ve dış dengelerini kurmayı hedeflemiştir. Mal piyasasında, yurt içindeki fiyat kontrolleri kaldırılırken ithalat serbest bırakılmıştır. Para ve sermaye piyasalarındaki kontroller en aza indirilmiş, faizlerin kamu tarafından belirlenmesine son verilmiş, gerçekçi döviz kuru politikası izlenmeye başlanmış, kambiyo mevzuatı libaralleştirilmiştir. Özelleştirme programları hazırlanmaya başlanmıştır. Dış ticaretteki ithal ikameci politikalar yerine ihracata ağırlık verilerek Dış ticaret rejimi libaralleştirilmiş, miktar kısıtlamaları kaldırılmıştır. Dış açılma

politikaları sonucu artan ihracat ve turizm gelirleri ile ödemeler dengesi olumlu gelişmeler göstermiştir. İhracat yapı değiştirerek 1980 yılında %30'u oluşturan sanayi ürünlerinin payı, 1992 yılında %80'lere ulaşmıştır.

1984-1986 döneminde büyüme hızı istenilen düzeylerde gerçekleşmiş ve GSMH'da 1984 yılında reel olarak %7.8, 1985 yılında ise %4.5 büyüme (yeni seri) kaydedilmiştir⁽⁸⁰⁾. Bu dönemde sabit sermaye yatırımlarında da önemli reel artışlar sağlanmış ve kamu yatırımlarında, ilke olarak ekonomik ve sosyal altyapı yatırımlarına öncelik verilmiştir. Sermaye yoğun bu yatırımlarda yeni bir yaklaşım getirilerek "yap-işlet-devret modeli" devreye sokulmuştur.

Ekonomideki dengesizlikleri giderebilmek için 1988 yılında alınan bir dizi istikrar tedbiri ile artan işsizlik ve bütçe açığı ile fiyatlar kontrol altına alınmaya çalışılmıştır. Toptan eşya fiyatları 1989'da %68.2 oranında artarken reel GSMH büyüme hızı (yeni seri) %0.9 ile 1981'den sonra en düşük seviyede gerçekleşmiştir. 1990 yılında alınan tedbirler sonuçlarını vermeye başlamış ve reel GSMH büyüme hızı (yeni seri) %9.7 gibi çok yüksek oranda gerçekleşmiştir. 1990 yılında başlayan Körfez krizinin olumsuz etkileri sonucu dış ticaret açığı büyümüş, petrol boru hattının kapatılması nedeniyle buradan sağlanan navlun gelirlerinden mahrum kalınmıştır. 1990 sonrasında özelleştirme çalışmaları hızlandırılmış, Gümrük birliği arefesindeki Türkiye'nin ekonomik uyumluluğu sağlaması ve Avrupa Birliği'ne tam üyelik hakkının kazandırılmasında önemli gelişmeler göstermesi, enflasyon, işsizlik vb. büyük sorunların kontrol altına alınması, Avrupa Topluluğu

⁽⁸⁰⁾ Feyyaz YEMİŞÇİ-Alev KÖSETORUN-Gülin TAŞKIN, 1923-1993 Döneminde Türkiye Ekonomisine Genel Bakış, **HDTM Dergisi**, 70 Yıl Özel Sayısı, Ankara, 1994, s. 11.

imkanlarından daha fazla faydalanmak için ekonomik ve politik düzenlemelerin ivedilikle yapılması gerekmektedir.

1. Ekonomik Yapı ve Gelişme Göstergeleri

1960'lı yılların başındaki ekonomik gelişmenin sağlıklı ve istikrarlı yapıya kavuşturmak amacıyla beş yıllık kalkınma planları yapılarak GSMH'da (büyüme) artış hedefleri yüksek tutulmuş ve bütün planlarda bu hedeflere ulaşılmaya çalışılmıştır.

1960 ve 1961 yıllarında reel GSMH hızı %3.4 ve %2 düzeylerine kadar düşmüştür. 1962 yılında bir yıllık deneme planı hazırlanarak uygulanmış ve bu sayede %6.2 artış gerçekleştirilmiştir. Birinci beş yıllık kalkınma planı döneminde (1963-1967) GSMH büyüme hızı %7 hedeflemiş fakat %6.6 olarak gerçekleşmiştir.

İkinci beş yıllık kalkınma planı döneminde (1967-1972) GSMH büyüme hızı yine %7 olarak hedeflenmiş, bu dönemde hedef aşılarak %7.1'lik büyüme hızı gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde ithal ikameci üretime ve ihracat teşviklerine ağırlık verilmiştir.

Üçüncü beş yıllık Kalkınma planı döneminde (1973-1977) GSMH'deki büyüme hızı %7 hedeflenmesine rağmen %6.5 olarak gerçekleşmiştir. 1973-1974 yıllarında yaşanan petrol krizi ithal ikameci politikalar ülke ekonomisinin ihtiyaçlarını karşılayamamış bu nedenle büyüme istenilen düzeyde olmamıştır.

1978 ve 1979 yıllarındaki siyasi bunalımlar ekonomiye de yansımış ve reel GSMH büyüme hızı düşerek, 1979 yılında -%0.4 olarak gerçekleşmiştir. Üretimdeki yavaşlamanın yanısıra, dış ödemeler

dengesindeki büyük açık, döviz darlığı, yüksek dış borçlanma gibi nedenlerle ekonomi istikrarsız bir yapı içindeydi. Bu koşullarda ekonomiyi istikrara kavuşturmak için 24 Ocak 1980 yılında büyük bir istikrar tedbirleri paketi açıklanmıştır. 1980'li yıllarda uygulanan bu tedbirler sayesinde ekonomide enflasyonun istenilen seviyelere indirilmesi ve yeterli büyüme sağlanması gerçekleştirilebilmiştir. İhracata büyük teşviklerin sağlanması, ithal ikameci politikalardan uzaklaşarak ihracatı arttırıcı politikalara yönelinmesini sağlamıştır. 1979 yılı sonunda 2.3 milyar dolar olan ihracatımız, 1984 yılı sonunda 7.4 milyar dolara ulaşırken, ihracat içinde sanayi mallarının payının artması yönünde yapısal değişim olmuştur. 1979 yılı sonunda %107'ye ulaşan enflasyon 1980 sonunda %36.8'e düşmüştür. 1981-1987 yılları arasında toptan eşya fiyatları ortalama %35.6 olmuştur. Dış ödemeler dengesi probleminin büyük ölçüde çözümlendiği ve döviz sıkıntısının kalmadığı bu dönemde alt yapı yatırımlarına ağırlık verilmiş ve büyük projelerden otoyolların, barajların yapımları hızlandırılmıştır. Böyle bir ortamda 1980 yılında -%1.1 olan GSMH reel büyüme hızı 1981 yılında %4.2 olmuş 1986 yılında da 80'lerin en yüksek oranı %8.1'e yükselmiştir.

1980'lerin ikinci yarısında tüm dünyada yaşanan durgunlukla beraber Türkiye ekonomisi de durgunluğa girmiş, reel GSMH büyüme hızı 1987 yılında %7.5 olurken 1989 yılında %1.9 düzeyine inmiştir. 1990 yılında tarımsal gelirdeki artışlarla büyüme hızında yükselerek %9.2 gibi oldukça yüksek bir orana ulaşmıştır. Körfez krizinin oluşmasıyla başlayan ekonomik bunalım sonucu 1991 yılında yatırımlarda ve üretimde azalma olmuş ve reel GSMH büyüme hızı %0.5 gibi çok düşük seviyede kalmıştır. Aynı yıl toptan eşya fiyatları %57 düzeyinde gerçekleşirken, 1992 yılında artmış ve %62.1 olmuştur. 1992

yılı ise krizin etkilerinin azaldığı ve ekonominin toparlanma yılı olmuş ve büyüme hızı tekrar yükselerek %5.9 oranında gerçekleşmiştir. 1993 yılında da 1992'deki trend devam etmiş ve büyüme hızı %6.8 olmuştur (Tablo 24).

Tablo 24: Kişi Başına GSMH'nın Gelişimi (1980-1995)

Yıllar	Yıl Ortası Nüfusu (1) (Bin kişi)	Cari Fiyatlarıyla			1993 Fiyatlarıyla			Büyüme Hızı (%)
		GSMH (Milyon TL)	Kişi Başına GSMH		GSMH (Milyon TL)	Kişi Başına GSMH		
			TL	Dolar		TL	Dolar	
1980	44.438	5.303	119.335	1.570	1.009.508	22.717.229	2.068	-1.1
1981	45.540	8.023	176.169	1.598	1.058.067	23.233.803	2.115	4.1
1982	46.688	10.612	222.293	1.412	1.090.739	23.362.306	2.127	4.5
1983	47.864	13.933	191.096	1.299	1.136.696	23.748.451	2.162	3.3
1984	49.070	22.168	451.757	1.238	1.217.481	24.811.107	2.258	5.9
1985	50.306	35.350	702.706	1.356	1.269.857	25.242.656	2.298	5.1
1986	51.433	51.185	995.174	1.487	1.355.702	26.358.597	2.399	8.1
1987	52.561	75.019	1.427.282	1.668	1.488.752	28.324.271	2.578	7.5
1988	53.715	129.175	2.404.824	1.693	1.510.358	28.117.997	2.559	3.6
1989	54.893	230.370	4.196.709	1.979	1.534.949	27.962.569	2.545	1.9
1990	56.098	397.178	7.080.066	2.715	1.678.714	29.924.666	2.724	9.2
1991	57.326	634.431	11.067.074	2.654	1.684.692	29.387.750	2.675	0.5
1992	58.584	1.103.843	18.824.063	2.736	1.792.876	30.603.506	2.786	5.9
1993	59.869	1.929.250	32.224.523	2.933	1.929.250	32.224.523	2.933	6.8
1994	61.183	4.008.827 (2)	65.521.911	2.202	1.855.939 (2)	30.334.227	2.761	
1995	52.526	5.993.229 (2)	95.851.785	2.267	1.937.600 (2)	30.988.705	2.821	

(1) DİE yıl ortası nüfus tahminidir.

(2) DPT tahminidir.

Kaynak: DPT, **1995 Yılı Geçiş Programı**, s. 28 (RG: 30.10.1994).

DPT, **Temel Ekonomik Büyüklükler**, Ankara 1993, s. 2.

Tarım sektörü 1980'den sonra büyük yapısal değişimlere uğrayarak, içe dönük, müdahaleci politikalardan piyasa koşullarının belirleyici olduğu bir ortama geçişe başlamıştır. Dördüncü beş yıllık kalkınma

plan dönemini kapsayan 1979-1983 döneminde toplam tarım üretimi içerisinde hayvancılığın payında artışlar olmuş, GSMH içinde tarımın payı %21'ler düzeyinde, 1989 yılında ise %17.4, 1994 yılında da %13.2'ye düşmüştür (Tablo 25).

Tablo 25: GSMH'nin Sektörel Dağılımı ve Payları (x)

Yıllar	Tarım		Sanayi		Hizmetler	
	Payı	Büyüme Hızı	Payı	Büyüme Hızı	Payı	Büyüme Hızı
1980	22.3	1.7	23.3	-3.1	54.4	-1.3
1981	21.4	0.1	24.4	9.3	54.1	3.6
1982	21.8	6.3	24.9	6.5	53.3	3.0
1983	21.1	-0.1	25.7	6.5	53.3	3.2
1984	20.6	3.5	26.4	8.9	53.0	5.5
1985	20.1	2.7	26.8	6.6	53.1	5.3
1986	20.0	7.7	27.6	11.3	52.4	6.6
1987	19.0	2.1	28.2	9.8	52.8	8.3
1988	19.8	7.9	27.7	2.0	52.5	3.0
1989	17.4	-10.7	28.3	4.2	54.3	5.4
1990	17.7	11.4	28.3	9.1	53.9	8.5
1991	15.8	-1.2	27.1	2.7	57.1	0.9
1992	15.9	3.7	26.4	5.8	57.7	5.9
1993	14.6	0.1	27.1	8.1	58.3	7.8
1994	13.2 (1)	3.0	26.5 (1)	5.4	60.3 (1)	4.8

Kaynak: DPT, **Temel Ekonomik Büyüklükler**, DPT, **1995 Yılı Geçiş Programı**, s. 27.

DPT, **Türkiye İstatistik Yıllığı**, 1993, s. 676.

(x) 1987 Sabit Fiyatlarla

(1) Gerçekleşme Tahmini.

Türkiye'de en büyük projelerin başında gelen ve sanayide olduğu kadar tarım sektörüne büyük katkıları olması beklenen Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP), aynı zamanda en büyük bölgesel politika uygulamasıdır. Projeye Adıyaman, Diyarbakır, Gaziantep, Mardin, Siirt

ve Şanlıurfa illerini kapsamakta olup Dicle ve Fırat nehirleri üzerinde barajlar, hidroelektrik santralleri, sulama tesislerinden Atatürk barajı, Urfa tüneli gibi bazıları tamamlanmış, projenin tamamının 2001 yılında tamamlanması öngörülmektedir.

24 Ocak 1980 kararları ile ithal ikamesine dayalı sanayileşme terkedilerek, liberal ekonomik tedbirlerle rekabete dayalı sanayileşmeye yönelinmiştir. 1980 yılında %-3.1 büyüme kaydeden sanayi, 1981'de %9.8, 1983'de ise %6.5'luk büyüme görülmüştür. Aynı şekilde sanayinin GSMH içindeki payıda giderek artış göstermiş 1980'de %23.3 iken, 1985'de %26.8'e, 1990'da %28.3'e, 1993'de ise %47.7 gibi oldukça önemli paya sahip olmuştur. 1990 yılındaki körfez krizi sanayi sektörünü de etkilemiş 1990 yılında %9.1 olan büyüme hızı 1991 yılında %3.2'ye düşmüştür. 1992 ve 1993 yıllarında tekrar istikrarlı bir büyümeye kavuşarak sırasıyla %6.6 ve %6 oranında artış görülmüştür.

Hizmetler sektöründe 1980 sonrası önemli gelişmeler kaydetmiş özellikle mali piyasada bankalar ve istanbul Menkul Kıymetler Borsası'nın kurulmasının büyük katkısı olmuştur. aynı şekilde medya ve turizm alanlarında yaşanan gelişmeler toplum yapısında ve ekonomik gelişmede etkili olmuştur.

2. Dış Ticaret

Dış ticaret 24 Ocak 1980 kararlarının içerisinde geniş bir yer kapsamaktadır. Dış ticaretin liberalizasyonunu, ihracatı teşvik tedbirleri ile dış ticaret hacminin artması ve ihracatın ithalatı karşılama oranının arttırılarak dünya ile ekonomik ilişkilerinin arttırılması hedeflenmiştir.

İhracatı teşvik tedbirlerindeki etkisiyle ihracat genel artış eğilimi göstermektedir (Tablo 26). 1980 yılında 2.9 milyar dolar olan ihracatımız, 1981'de 4.7 milyar dolara, 1985'de 7.9 milyar dolara, 1990'da 12.9 milyar dolara, 1991'de 13.5 milyar dolara, 1992'de 14.7 milyar dolara, 1993'de 15.2 milyar dolara, 1994'de 17.2 milyar dolara ulaşmıştır.

Tablo 26: Dış Ticaretteki Gelişmeler

Yıllar	Dış Ticaret	Değişim	İhracat	Değişim	İthalat	Değişim	İhr./İth. Karş. Oranı
1980	10.819	47.6	2.910	28.7	4.599	56.0	36.8
1981	13.636	26.0	4.702	61.6	8.933	94.2	52.6
1982	14.588	7.0	5.745	22.2	8.842	-1.0	65.0
1983	14.962	2.6	5.727	-0.3	9.235	4.4	62.0
1984	17.890	19.6	7.133	24.5	10.756	16.5	66.3
1985	19.301	7.9	7.958	1.6	11.343	5.5	70.2
1986	18.561	-3.8	7.456	-6.3	11.104	-2.1	67.1
1987	24.347	31.2	10.190	36.7	14.157	27.5	72.0
1988	25.997	6.8	11.662	14.4	14.335	1.3	81.4
1989	27.417	5.5	11.624	-0.3	15.792	10.1	73.6
1990	35.261	28.6	12.959	11.5	22.302	41.2	58.1
1991	34.640	-1.8	13.593	4.9	21.047	-5.6	64.6
1992	37.589	8.5	14.719	8.3	22.870	8.7	64.4
1993	43.700	16.2	15.200	3.3	28.500	24.6	53.3
1994	47.500	8.7	17.200	13.1	30.300	6.3	56.7

Kaynak: DPT, **Ekonomik ve Sosyal Büyüklükler**, Ankara, 1993 ile,

DİE, Dış Ticaret İstatistiklerinden çıkarılarak düzenlenmiştir.

1980 yılına kadar yerli üretimin korunması amaçlanarak, yüksek gümrük duvarlarına, ithalat ve kambiyo rejimlerinin kontrolüne dayanan ithal ikamesine yönelik sanayileşme stratejisi izlenmiştir. 1984 yılı İthalat Rejimi Kararında yer alan esaslar, daha önceleri yürürlüğe konulan liberal ithalat politiklarından farklı olarak yapısal değişikliği beraberinde getirmiştir. Dış ticaretin liberalleştirilmesini sağlamak amacıyla daha önce yasak ve müsadeye tabi maddeler listesinde bulunan birçok madde, ithal edilebilir hale getirilmiş, gümrük vergi ve oranları tedrici olarak indirilmiş, sanayiye hammadde ithalatı için gümrük muhafiyeti getirilmiş ve formaliteler azaltılmıştır.

1980-1990 döneminde 1982 ve 1986 yılları dışında ithalat devamlı olarak artmıştır. 1986 yılında ise ithalat, petrol fiyatlarında meydana gelen düşmeden dolayı azalmıştır. Nitekim ham petrolün toplam ithalat içindeki payı 1985 yılında %29.3 iken, 1986 yılında %16.3'e düşmüştür. Sanayi ürünleri ithalatı toplam ithalat içindeki payı devamlı artış göstermiştir. 1985 yılında toplam ithalat içinde %64.7 payı olan sanayi ürünleri ithalatı 1990'da %76.2'ye, 1993'de %80'lere yükselmiştir. 1985-1990 döneminde ithalatın yapısı ülke grupları itibariyle incelendiğinde OECD ülkeleri ile bu grupta yer alan Avrupa Topluluğu ülkelerinin en büyük paya sahip olduğu görülmektedir. AT'den yapılan ithalat bu dönem içerisinde %139.5 oranında artmıştır. 1992 yılında OECD ülkelerinin toplam ithalat içindeki payı %67, AT ülkelerinin payı ise %44 artmıştır.

a. Avrupa Topluluğu İle Dış Ticaret

Avrupa Topluluğu Türkiye'nin dış ticaretinde en önemli yeri işgal etmektedir. Avrupa Topluluğu ile ticaretin 1967-1993 yılları arasındaki gelişme seyri Tablo 27'nin incelenmesinden görüleceği üzere,

Türkiye'nin AT'na ihracatı sürekli artmaktadır. Özellikle son yıllardaki artış belirgin bir hal almıştır. 1980'de 1.3 milyar dolar olan ihracatımız, 1990'da 6.9 milyar dolara, 1993'de de 7.3 milyar dolara yükselmiştir. İthalat ise 1980 yılında 2.4 milyar dolarken, 1990'da 9.3 milyar dolara, 1993'de ise 13.0 milyar dolara yükseldiği görülmektedir. Toplam dış ticaretimiz içinde AT'nun payı ise ortalama %40'lar civarındadır. 1971-1973 yıllarında görülen artış bir ölçüde Katma protokol'ün ticari hükümlerinin yürürlüğe girmesi ile açıklanabilir⁽⁸¹⁾. 1975'den sonra belirgin bir düşme eğilimine giren AT'nun dış ticaretimizdeki payı 1982'de %29.9'a düşmüş, bu düşüşün nedeni de, bir ölçüde o dönemde ihracatımızın yeni pazarlara yönelmesine bağlanabilir. 1982'den sonra AT'nun ihracatımız içindeki payı tekrar artmaya başlamış 1990'da %46'ya, 1993'de %44.6'ya yükselmiştir. Bu oranlar toplam ticaretimizdeki artıştan daha yüksektir.

Avrupa Topluluğu ile ticaretimizin ülke bazında incelendiğinde en büyük payın %40 ile Almanya olduğu görülmektedir. Bunu sırasıyla İtalya, İngiltere ve Fransa izlemektedir. Söz konusu ülkelerin Topluluk içindeki konumları düşünüldüğünde bu durumun doğal olduğu söylenebilir (Tablo 28).

(81) F. YEMİŞÇİ ve diğerleri. ... s. 62.

Tablo 27: Türkiye - AT Dış Ticareti (1967-1993)

Yıllar	AT'na İhracat (Milyon \$)	Toplam İhracattaki Payı (%)	AT'na İthalat (Milyon \$)	Toplam İthalattaki Payı (%)	Ticaret Hacmi (Milyon \$)	Toplam Ticaretteki Payı (%)
1967	234.1	44.82	333.7	48.74	567.8	47.05
1968	225.5	45.44	392.9	51.46	618.5	49.09
1969	266.7	49.69	393.0	49.05	659.7	49.31
1970 (1)	294.4	50.04	426.9	45.06	721.4	46.97
1971 (2)	329.4	48.96	581.5	49.67	910.9	49.31
1972	428.0	48.37	851.0	54.47	1.279.1	52.26
1973 (3)	652.1	49.51	1.160.9	55.65	1.813.1	53.27
1974	761.0	49.67	1.747.6	46.26	2.508.6	47.25
1975	644.6	46.01	2.377.9	50.18	3.022.5	49.23
1976	1.016.5	51.86	2.411.4	47.02	3.428.0	48.36
1977	896.5	51.15	2.558.9	44.15	3.455.4	45.77
1978	1.127.2	49.26	1.930.7	41.98	3.057.9	44.40
1979	1.131.5	50.04	1.941.8	38.30	3.073.3	41.93
1980 (4)	1.299.7	44.66	2.360.3	29.84	3.660.0	33.83
1981 (5)	1.564.0	33.26	2.632.4	29.47	4.196.5	30.78
1982	1.801.6	31.35	2.565.8	29.02	4.367.4	29.94
1983	2.066.3	36.07	2.775.4	30.05	4.841.7	32.36
1984	2.780.4	38.98	3.314.3	30.81	6.094.8	34.07
1985	3.204.0	40.26	3.895.1	34.34	7.099.1	36.78
1986 (6)	3.263.1	43.76	4.564.9	41.11	7.828.1	42.17
1987	4.867.7	47.77	5.665.8	40.02	10.533.6	43.26
1988	5.098.3	43.72	5.895.1	41.12	10.993.4	42.29
1989	5.407.8	46.52	6.055.2	38.34	11.463.0	41.81
1990	6.892.8	53.19	9.328.3	41.82	16.221.1	46.00
1991	7.042.0	51.08	9.221.4	43.80	16.263.4	46.96
1992	7.602.7	51.70	10.049.6	43.90	17.652.3	32.70
1993	7.288.4	47.50	12.949.5	44.00	20.237.9	44.60

Kaynak: HDTM.

(1) Katma Protokol imzalandı.

(2) Katma Protokol'un ticari hükümleri "Geçici Anlaşma" ile yürürlüğe kondu.

(3) Katma Protokol yürürlüğe girdi. İngiltere, İrlanda ve Danimarka Topluluğa katıldı.

(4) 24 Ocak Kararları yürürlüğü kondu.

(5) Yunanistan Topluluğa katıldı.

(6) İspanya ve Portekiz Topluluğa katıldı.

Tablo 28: Türkiye-AT Dış Ticaretinin Üye Ülkeler İtibariyle Dağılımı

Yıllar Ülkeler	1990				1991				1992			
	İhracat	%	İthalat	%	İhracat	%	İthalat	%	İhracat	%	İthalat	%
Almanya	3.063.6	44.4	3.499.7	37.5	3.413.0	49.2	3.231.7	35	2.630.5	47.9	2.633.3	36.8
Belçika/Lüksemburg	311.7	4.5	522.7	5.6	287.5	4.1	557.2	6.0	207.5	3.8	395.0	5.5
Danimarka	86.6	1.3	101.9	1.1	86.2	1.2	95.3	1.0	65.2	1.2	78.6	1.1
Fransa	736.8	10.7	1.340.6	14.4	689.2	9.9	1.226.7	13.3	570.6	10.4	965.8	13.5
Hollanda	433.6	6.3	572.9	6.1	474.9	6.8	641.6	7.0	359.5	6.5	490.7	6.9
İngiltere	744.8	10.8	1.013.7	10.9	676.0	9.7	1.165.5	12.6	585.8	10.7	868.3	12.1
İrlanda	24.9	0.4	61.4	0.7	19.2	0.3	42.6	0.5	18.3	0.3	34.1	0.5
İtalya	1.106.3	16.1	1.727.3	18.5	971.6	14.0	1.845.3	20.0	695.9	12.7	1.374.6	19.2
Yunanistan	139.4	2.0	128.6	1.4	143.8	2.1	77.2	0.8	102.3	1.9	63.5	0.9
İspanya	199.3	2.9	345.3	3.7	238.1	3.4	319.9	3.5	228.3	4.2	239.7	3.3
Portekiz	44.6	0.6	17.5	0.2	42.5	0.6	18.5	0.2	26.5	0.5	14.9	0.2
AT 12 Toplam	6.892.7	53.2	9.328.3	41.8	7.042.0	51.8	9.221.5	43.8	5.400.1	52.0	7.158.5	44.0
Genel Toplam	12.959.3		22.302.1		13.588.2		21.046.8		10.554.4		16.283.3	

Kaynak: T.C. Başbakanlık, Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı, Avrupa Topluluğu ve Türkiye, 2. Baskı, Ankara, 1993, s. 228-229.

Not: 1992 yılı rakamları Ocak-Eylül dönemini içermektedir.

AT ile ticaretimize mal grupları itibariyle bakıldığında, ihracatımızda ilk on sırayı başta dokumacılık mamülleri olmak üzere, büyük ölçüde sanayi ürünleri olduğu görülmektedir. Sanayi ürünlerinin ihracatımız içindeki payı sürekli artarken, tarım ürünleri ihracatımızın payı düşmektedir. AT'dan ihracatımızda ise, ilk sıraları makine, kimya ve demir çelik sanayi mamülleri almaktadır.

1993 yılı ithalat rejimi kararında tebliğ aksamında 5 yaşından yukarı mal ithalatında CIF bedelinin %25'i oranında fon tihsilatının yapıldığı, 5 yaşından yukarı mallar için ithalatta herhangi bir yaş sınırı bulunmazken yeni Rejim Kararında (1994) sınırsız olan bu süre 10 yıla indirilmiş 5 yaş ile 10 yaş arasındaki mallar için de CIF bedelinin %50'si oranında konut fonu konulmuştur. Bu rejimle 2600 malda Toplu Konut Fonu tamamen kaldırılırken, diğer mallar üzerindeki fon kademeli olarak %3-94 arasındaki oranlarda indirim tabi tutulmuştur. 1994 yılı İthalat Rejiminde özellikle 12 ve 22 yıllık listelerde gümrük vergisi indirim ve ortak gümrük tarifesi uyum yükümlülüklerini dikkate almış, bu çerçevede 22 ve 12 yıllık listelerde %10'luk gümrük vergisi indirimi ve %20'lik ortak gümrük tarifesi uyumunun sağlanmasına çalışılmış, 1995 yılı Gümrük Birliği hedefleri doğrultusunda ithalattaki liberalizasyon politikalarına devam edilmiştir⁽⁸²⁾.

3. Sosyal Yapı

Eğitim, sağlık, gelir dağılımı, çalışma hayatı vb. kalkınmanın sosyal boyutunu oluşturduğundan gelişmişlik göstergelerinin en

(82) Ruşen DEMİRCİ, **Cumhuriyetin Kuruluşundan Günümüze Kadar İthalat Politikamızdaki Gelişmeler (1923-1993)**, HDTM Dergisi, 70. Yıl Özel Sayısı, Ankara, 1993, s. 131.

önemlilerini ifade etmektedirler⁽⁸³⁾. Mevcut kalkınma hedefleri ile uyumlu olarak, kentsel ve kırsal hizmetlerle beşeri sermaye yönelik hizmetlerde nitelik ve niceliğin artırılarak kalkınmanın hızlandırılması, toplumsal refah çerçevesinde işgücü ve mal piyasalarında işlerliğin sağlanması, özelleştirme çabalarının yoğunlaştığı son yıllarda bu durumlara ayrıca dikkat edilmesi gerekmektedir.

a. Nüfus Yapısı ve İstihdam

Nüfusun yapısı hızlanan demografik değişimlerin etkisi altında bulunmaktadır. Türkiye nüfus artışı özellikle AT ülkelerinden daha yüksek bir nüfus artışına sahip olmasının yanısıra genç bir nüfus yapısına sahiptir. Nüfus artışının yüksekliği GSMH'daki artışının dolayısıyla ekonomik büyümenin etkilerinin yeterince görülememesine neden olmaktadır. Nüfusun hızlı artması eğitim, sağlık, konut vb. sosyal ihtiyaçları arttırdığından nüfus artışı hızı üzerinde önemle durulmayı gerektirmektedir. Bu nedenle 1970'li yıllarda uygulanmaya başlayan doğum kontrolü ve aile planlaması 1980'li ve 1990'lı yıllarda daha da titizlikle uygulanmaya devam edilmesini gerektirmiştir. Demografik göstergelerde bölgelerarası farklılıklar hala önemini korumaktadır. Ülkemiz son yıllarda göç alan bir niteliğe kavuşmuştur. Gelen kişilerin demografik, sosyal ve ekonomik niteliklerini belirleyen istatistiklerin olmayışı, bu tür nüfus hareketlerinin demografik yapımıza etkilerini, istihdam, barınma ve diğer hizmetlere olan talebin sağlıklı olarak tahmin edilmesini güçleştirmektedir.

(83) DPT, **Ekonomik ve Sosyal Sektörlerdeki Gelişmeler**, Ankara, 1994, s. 173.

Tablo 29: Temel Sosyal Göstergeler

Göstergeler	Birim	1990	1991	1992	1993	1994 (T)
Toplam Nüfus	Bin Kişi	56.473	57.705	58.961	60.239	61.110
Nüfus Artış Hızı	Yüzde	219	2.18	2.18	1.82	1.79
Bağımlılık Oranı	Binde	667	660	651	606	593
Bebek Ölüm Oranı	Binde	593	57.0	53.9	49.3	46.8
Doğuşta Hayat Ümidi	Yıl	66.4	66.8	67.2	69.8	70.0
Kişi Başına GSMH (Cari Fiyatları)	Bin TL	5.120	7.896	30.604	32.225	30.334
Kişi Başına Birincil Enerji Tüketimi	Kg	969	972	1.022	1.070	-
Kişi Başına Top. Tük. (Cari Fiyat.)	Bin TL	3.812	16.669	23.959	25.160	23.857
Şehir Nüfusu	Yüzde	51.0	53.0	54.0	55.8	59.3 (1)
Şehirleşme Hızı	Yüzde	4.5	5.5	4.9	4.7	4.4 (1)
<u>Eğitim</u>						
Okullaşma Oranı	Yüzde	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
İlköğretim	Yüzde	57.5	58.2	58.9	62.2	64.9
Ortaokullar	Yüzde	20.3	21.0	23.0	25.0	29.2
Genel Liseler	Yüzde	15.6	17.2	17.7	19.0	20.2
Mesleki Teknik Lise	Yüzde					
Yüksek Öğretim						
Açık Öğretim Dahil	Yüzde	14.5	15.3	16.4	18.0	21.5
Açık Öğretim Hariç	Yüzde	9.1	9.7	6.3	6.9	9.5
<u>İstihdam (2)</u>						
Sivil İstihdam	Bin Kişi	18.364	18.420	18.600	18.702	18.285
İşgücüne Katılma Oranı	Yüzde	56.7	56.2	55.5	54.2	53.2
İşsizlik Oranı	Yüzde	8.0	7.8	7.9	7.6	10.5
Eksik İstihdam Oranı	Yüzde	6.4	6.9	7.6	6.9	9.3
İşsizlik + Eksik İstihdam Nedeniyle Atıl İşgücü Oranı	Yüzde	14.4	14.7	15.5	14.4	19.8
<u>İstihdamın Sektörel Yapısı (2)</u>						
Tarım	Yüzde	47.5	47.3	43.9	44.9	44.7
Sanayi	Yüzde	15.1	15.4	16.3	15.6	15.8
Hizmetler	Yüzde	37.3	37.2	39.7	39.5	39.6
<u>Çalışma Durumu ve Sos. Güvenlik</u>						
İstih. Kap. Aktif Sigortalıların Top.						
Sivil İstihdama Oranı	Yüzde	42.2	44.6	45.7	47.1	50.2 (2)
İst.Kap.Ak.Sig.Top. İşgücüne Oranı	Yüzde	39.1	40.9	42.1	43.6	44.9 (2)
Toplu İş Sözleşmelerinin Kapsadığı İşçi Sayısı	Kişi	483.852	1.089.549	450.906	1.068.289	163.513 (3)
<u>Sağlık (4)</u>						
Doktor Başına Nüfus	Kişi	1.115	1.080	1.034	983	954
<u>Konut</u>						
İnşaat Ruhsatı Alan	Daire	381.408	392.943	467.024	532.557	580.000 (2)
Yapı Kullanma İzni Alan	Daire	232.018	227.471	268.804	268.437	320.000 (2)
<u>Köye Götürelen Hizmetler (5)</u>						
Köy Yolu	Km	308.597	315.097	322.132	326.521	327.253
Köy İçme Suyu	Ünite	58.604	63.604	67.401	78.098	77.496
Köy Elektrifikasyonu	Köy Adedi	35.191	35.202	36.158	36.212	36.276
Köy Telefon İrtibatı (6)	Köy Adedi	39.245	39.340	42.898	43.896	43.916
Sağlık Ocağı	Adet	3.454	3.507	3.901	4.226	4.431
Sağlık Evi	Adet	11.075	11.226	11.490	11.630	11.838

Kaynak: DPT, Ekonomik ve Sosyal Sektörlerdeki Gelişmeler, Ankara, 1994, s. 178-179.

DPT, Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994) 1994 Yılı Programı, Ankara, 1993, s. 102-103.

(1) DPT (20 bin + nüfuslu yerler) (2) DPT Tahmini (3) DPT (1994 Ağustos Sonu İtibariyle)

(4) DPT, Sağlık Bakanlığı (5) Kümülatif Değerlerdir (6) Kiyaltı Birimler Dahildir (T) Tahmin

Türkiye nüfusu ilk nüfus sayımı yapıldığı 1927 yılında 13.6 milyon olan nüfus, son nüfus sayımı 1990 sayımında 56.4 milyona yükselmiştir. Beş yıllık kalkınma planlarının kapsadığı 1963-1992 yılları arasında nüfus artışı yıllık %2.4 olarak gerçekleşmiştir. 1980 yılına kadar nüfus artış hızında %20.65'lik gerileme görülmüş, ancak göçler ve yurtdışına giden işçilerimizin geri dönmesiyle 1980-1985 döneminde nüfus artış hızı tekrar yükselmiştir. 1990 sonrasında nüfus artış hızı azalarak seyretmiş, 1991 ve 1992'de %2.18, 1993'de %1.82 olarak gerçekleşmiştir. Toplam nüfus ise 1991'de 57.7 milyon, 1992'de 58.9 milyon, 1993'de 60.0 milyon ve 1994'de ise 61.1 milyona ulaşmıştır. Tablo 30'da görüldüğü üzere nüfusun yarısına yakını hala kırsal alan denilen (nüfusu 20.000'den az olan yerler) yerleşim yerlerinde yaşamaktadır. 1990 yılında nüfusun %51.1'i, 1993 yılında %55.8'i şehirlerde yaşamaya başlamıştır. Şehirleşme hızı yaklaşık nüfus artış hızının iki katı düzeyindedir. Bu da şehirleşmenin getirdiği konut, eğitim, sağlık, altyapı vb. sorunları bu oranda arttırmaktadır.

Tablo 30: Yıllar İtibariyle Türkiye Nüfusu (Milyon Kişi)

	1980	%	1985	%	1990	%	1992	%	1993	%
Toplam Nüfus	44.7		50.6		56.4		58.9		60.2	
Kır Nüfusu	26.7	59.3	27.4	46.0	27.5	48.6	26.8	45.5	26.6	44.2
Kent Nüfusu	17.9	40.2	23.3	54.0	29.0	51.4	32.1	54.5	33.6	55.8

Kaynak: DPT, **Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-1992)**, Ankara, 1993, s. 87-88.

1990 yılı nüfus sayımı sonuçlarına göre illerin nüfus büyüklüğüne göre sıralandığında İstanbul, Ankara, İzmir, Adana, Konya ve Bursa şeklinde sıralanmaktadır. Bu illerden İstanbul, İzmir ve Bursa'nın yıllık nüfus artış hızları göçler nedeniyle Türkiye ortalamasının çok üzerinde gerçekleşmektedir.

Tablo 31'de görüldüğü üzere nüfusun yaş grupları itibariyle bakıldığında ekonomik olarak faal nüfus kabul edilen 15-64 yaş grubu toplam nüfusun 1992'de %60.6'sı, 1993'de %62.3'ü, 1994'de %62.8'ini oluşturmaktadır. Buna karşılık 0-14 yaş grubu nüfusun hala %30'ların üzerinde oran teşkil ettiğinden çok genç bir nüfusa sahip ülke olduğumuzu ortaya koymaktadır. 65 üzeri yaş grubu ise %4.5 civarlarındadır ki, bu oran AT'da %13'ler civarında olduğundan Türkiye'de ortalama yaşam süresinin AT'na göre oldukça kısa ve sosyal gelişmelerin yetersizliğini ifade etmektedir.

Tablo 31: Nüfusun Yaş Grupları İtibariyle Dağılımı (Bin Kişi)

	AT 12 (1) (%)	1992	%	1993	%	1994	%
0 - 14	19.8	20.722	35.1	20.925	34.2	21.151	34.4
15 - 65	66.8	35.705	60.6	36.675	60.9	37.622	61.1
65 +	13.4	2.534	4.3	2.640	4.4	2.770	4.5

Kaynak: DPT, **Ekonomik ve Sosyal Sektörlerdeki Gelişmeler**, Ankara, 1994, s. 182.

DPT, **Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994) 1994 Yılı Programı**, Ankara, 1993, s. 104.

(1) AT yüzde rakamları 1989 yılına ait olup, UĞURLU, s. 65'den alınmıştır.

İstihdam konusunda Türkiye büyük problemleri olmuş ülke konumundadır. Bunda başta yukarıda belirtildiği gibi hızlı nüfus artışı gelmektedir. Nüfus artışının yanısıra bölgesel dengesizlikler, göçler de

Tablo 32: İşgücü Piyasasındaki Gelişmeler

	1980	%	1985	%	1990	%	1991	%	1992	%	1993	%	1994	%
İşgücü	17.615		18.530		20.163		19.789		20.196		20.232		20.424	
İşsiz	1.390		1.303		1.590		1.547		1.595		1.530		2.139	
İşsizlik Oranı (%)	7.9		7.0		8.0		7.8		7.9		7.6		10.5	
İstihdam (Sivil)	16.225		17.227		18.364		18.421		18.600		18.702		18.285	
Tarım	8.924	55.0	8.802	50.8	8.731	47.5	8.714	47.3	8.169	44.0	8.397	44.9	8.166	44.6
Sanayi	2.288	14.1	2.616	15.6	2.773	15.1	2.837	15.4	3.047	16.4	2.916	15.6	2.880	15.8
Hizmetler	5.013	30.9	5.809	33.5	6.860	37.4	6.870	37.3	7.385	39.6	7.389	39.5	7.239	39.6

Kaynak: DPT, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-1992), Ankara, 1993, s. 92.

DPT, Ekonomik ve Sosyal Sektörlerdeki Gelişmeler, Ankara, 1994, s. 213-214.

bunda önemli oranda etkili olmuştur. Türkiye’de işsizlik oranı AT ortalamasından yüksek düzeydedir. 1980’e kadar istihdam artışı ortalama %1.7 olmuştur. 1980’li yıllarda ise, gerek toplam istihdam, gerekse imalat sanayiindeki istihdam artışları 1980 öncesinin gerisinde kalarak toplam istihdamda %1.1, imalat sanayiinde %2.9 olmuştur. İstihdamın yapısında tarım hala ağırlığını korumaktadır. Sanayideki istihdam AT ve öncesi Gümrük Birliği’ne girme aşamasında rekabet edebilir yapıya kavuşmak amacıyla daha çok makine gücüne dayalı üretim yapısına yöneldiğinden işçi çıkarmaları artmaktadır. Bunun bertaraf edilebilmesi için hizmetler sektöründe istihdam artışı sağlanmaya çalışılmaktadır. ancak, gerek yüksek nüfus artışı gerekse göçler nedeniyle istihdam yaratmada ihtiyaç karşılanamamaktadır. Ayrıca istihdamın bölgesel farklılıkları da büyük boyutta olduğundan bu sorun diğer sosyal sorunların nedenini teşkil etmektedir. Özelleştirme çalışmalarının hızlanması ve 5 Nisan 1994 Ekonomik önlemleri istihdamı olumsuz yönde etkilemiş ve 1993 yılında %7.6 olan işsizlik oranının 1994’de %10.5 olacağı tahmin edilmektedir (Tablo 32). Tarımdaki mevsimsel gizli işsizlik dahil edildiğinde bu oran daha yükselecektir.

4. Türkiye AT İlişkileri

Türkiye, Toplulukla ilişkileri zaman zaman kesintiye uğramış olmasına rağmen, 14 Nisan 1987’de tam üyelik için başvuruda bulunmuş, ancak Konsey’in 1989 tarihli görüş bildirgesinde talebimiz kabul edilmemiş, askıya alınmıştır. Türkiye, Ankara antlaşması ve Katma Protokol gereğince 1 Ocak 1995 tarihi itibarıyla Topluluk Gümrük Birliği’ne katılması gerekirken, müzakereler sonucunda 1995 yılı içinde gerçekleştirileceği konusunda mutabakata varılmıştır.

Türkiye Topluluğa karşı yükümlülüklerini büyük ölçüde yerine getirmiştir. Türkiye, indirimlere baz teşkil ettirilen kanuni vergileri, 1973 yılında başlattığı Topluluk lehine gümrük vergisi indirimlerini 1978 yılından itibaren Katma Protokol'ün koruma maddesi (60. madde) hükümü gereği ertelemiş, ancak 1987 yılındaki tam üyelik başvurusunu takiben hızlandırılmış bir takvim çerçevesinde yeniden başlamıştır. Ocak 1994 itibariyle, 1.1.1985 tarihinde muafiyete ulaşması gereken 12 yıllık listedeki kümülatif indirim oranı %90'a, 22 yıllık listede ise %80'e ulaşmıştır. Toplulukta Ocak 1993 yılı itibariyle Tek Vergi Sistemine geçilmesi ile Türkiye Toplu Konut Fonu dışındaki tüm eş etkili vergileri kaldırmıştır. Ortak Gümrük Tarifesinin (OGT) 12 yıllık listede %80 ve 22 yıllık listede %70 oranında gerçekleştirilen uyum 1995'te %100'e ulaştırılmış olacaktır⁽⁸⁴⁾.

Toplulukla bugüne kadar imzalanan üç mali protokol, bir tamamlayıcı protokol ile Özel İşbirliği Fonu çerçevesinde Türkiye'ye sağlanan krediler toplam 827 milyon ECU olmuştur. Ancak 1981 yılında paraflanmış ve Kasım 1981'de dondurulmuş olan 600 milyon ECU tutarındaki 4. Mali Protokol halen Konsey tarafından onaylanmamıştır.

Türkiye herhangi bir mali yardım almaksızın Gümrük Birliğine giren ilk ülke olmaktadır. Diğer bütün üyeler Topluluğa önce tam üye olmakta, gümrük birliği ise sonradan gerçekleştirilmektedir. Bu aşamada Türkiye'nin altyapı eksikleri ve bölgesel farklılıkların giderilmesine yönelik çalışmalarında Topluluk kaynaklarına ihtiyaç bulunmaktadır.

(84) DPT, **Türkiye ve Avrupa Entegrasyonu**, DPT Yay. No. 2377-ÖİK: 441, Ankara, 1995, s. 95.

AT üyesi 12 ülke ile Türkiye ekonomileri temel ekonomik göstergeleri Tablo 33-36'da görüleceği üzere Türkiye'nin pekçok olumsuzluklarına rağmen büyüme hızının yüksekliği nüfusun aktif nüfus 15-64 yaş grubunun ilk diliminde bulunması, dış ticaret hacminin AT'na oranla hızla artması, Türkiye'nin olumlu göstergeleridir. Buna karşılık Türkiye'nin ihracatı ithalatı karşılama oranı, Topluluk üyelerine oranla oldukça düşüktür. Enflasyon oranı ile tarım sektöründe çalışanların oranları topluluk ortalamaları ve Topluluğa son giren ülkeler Yunanistan, İspanya ve Portekiz'den de oldukça yüksektir.

Tablo 33: AT ve Türkiye GSYİH'daki Artışlar (%)

	1970-75	1975-80	1980-85	1986	1987	1988	1989	1990
AT 12 (1)	3.0	2.6	1.4	2.6	2.8	3.8	3.4	3.1
Yunanistan	5.0	5.1	0.9	1.3	-0.6	3.9	3.5	2.7
İspanya	5.2	2.1	1.4	3.5	5.5	5.0	4.7	4.0
Portekiz	4.1	4.1	1.1	4.3	4.7	3.9	4.6	4.4
Türkiye	7.3	3.3	4.4	7.3	6.5	4.7	0.6	8.2

Kaynak: CEC, **The Turkish Economy: Structure and Developments**, Sec (89), Brussel, 1989, s. 84.

DPT, **Temel Ekonomik Göstergeler**, Mayıs 1990, s. 3.

(1) AT 1980'e kadar 9, 1981'de 10 ve 1986'da 12 üyeye ulaşmıştır.

Kişi başına GSYİH AT ortalamasının yaklaşık 5/1 kadar, Topluluğun en zayıf ülkeleri Yunanistan'ın 2/1'i, Portekiz ve İspanya'nın ise yaklaşık 3/1 kadardır.

Tablo 34: Başlıca Sosyal Göstergelerin AT ve Bazı Topluluk Üyesi Ülkelerle Karşılaştırılması

	Türkiye	AT	Yunanistan	Portekiz	İspanya
Nüfus (milyon) 1994	61.1	344.9	10.3	9.9	38.9
Nüfus artış hızı (%) (1994) (T)	1.8	0.1	1.3	0.1	1.3
Nüfusun yaş gruplarına göre dağılımı (%) (1994)					
0-14 yaş Erkek	19.3	9.4	10.2	10.7	10.2
Kadın	1.2	8.9	9.6	10.2	9.8
15-64 yaş Erkek	29.5	33.7	33.0	32.2	32.9
Kadın	2.7	33.6	33.6	33.8	33.0
65 ve üstü Erkek	2.0	5.6	6.0	5.4	5.5
Kadın	2.3	8.8	7.7	7.8	7.9
Bebek ölüm oranı (bin) (1994)	48.9	8.2	10.0	11.0	7.6
Doğuşta yaşam ümidi (yıl) (1994)	67.9	-	K: 80 K: 75	K: 78 E: 71	K: 80 E: 74
Sivil istihdam (milyon) (1994)	18.3	130.2	3.7	4.4	12.3
İstihdamın sektörel yapısı (%) (1994)					
Tarım	44.6	7.0	25.3	18.9	13.0
Sanayi	15.8	32.5	27.5	35.3	32.9
Hizmetler	39.6	60.6	47.1	45.7	54.0
İşsizlik oranı (%) (1994)	10.5	8.9	7.0	3.8	15.9
Bin kişi başına doktor sayısı (1994)	0.9	-	3.3	2.9	3.7
Kişi başına GSYİH (Dolar) (1991)			(1989)		(1989)
Cari fiyatlarla	2.695	19.059	6.757	6.909	13.359
Satın alma paritesine göre	3.911	18.446	8.687	10.358	13.909

Kaynak: Eurostat, **Basic Statistics of the EC**, (29th Ed.).

OECD, **Main Economic Indicators**, June 1993.

OECD, **Economic Surveys**, 1993.

DPT, **1994 Yılı Programı**.

(T) DPT Tahmini.

Sosyal göstergelerle yapılan karşılaştırmalarda da aynı farklar görülmektedir. Eğitim, Sağlık harcamalarında olduğu gibi Kitap, Gazete, Televizyon ve Radyo yönünden kişi başına düşen en düşük

oranlar Türkiye'de, en yakın ülkeler ise Topluluğa son katılan Yunanistan, İspanya ve Portekiz'dir.

GSYİH'da artış oranı AT geneli ve en geri ülkelerden Yunanistan, İspanya ve Portekiz'den genelde yüksektir. Özellikle AT'na son katılan bu ülkelerin topluluk yardımlarından faydalandıkları da dikkate alınırsa Türkiye'deki artış oranı daha anlamlı olmaktadır. Ancak bu artış hızına rağmen hala büyük farklar devam etmektedir.

Tablo 35: AT Ülkelerinin 1988 Yılı İtibariyle Bütçe Giderlerinden Eğitim, Sağlık, Sosyal Güvenlik ve Refah Harcamalarının Aldıkları Paylar

Ülkeler	Eğitim (%)	Sağlık (%)	Sosyal Güvenlik ve Refah (%)
Belçika	12.31	1.74	42.30
Danimarka	9.34	1.10	37.40
Fransa	6.77	15.25	45.03
Almanya	0.59	19.28	47.90
İrlanda	11.35	12.15	25.29
İtalya	8.30	11.34	38.03
Lüksemburg	8.70	2.21	47.64
Hollanda	10.39	10.86	35.24
Portekiz	10.02	-	-
İspanya	5.62	12.79	37.03
İngiltere	2.86	14.37	32.02
Türkiye	12.73	2.38	1.24

Kaynak: IMF, **Government Finance Statistics Yearbook**, 1991.

Tablo 36: 1989 Yılı İtibariyle Bazı Kültürel Göstergeler

Ülkeler	Basılan Kitap Adedi	1000 Kişi Başına TV Adedi	1000 Kişi Başına Radyo Adedi	1000 Kişi Başına Okunan Gazete Adedi
Belçika	6.822	447.1	776	219
Danimarka	10.762	528.2	1.012	359
Fransa	40.115	400.2	895	-
Almanya	65.980	506.4	949	331
İtalya	22.647	422.9	794	105
Hollanda	15.392	484.8	902	311
Lüksemburg	520	252	623	395
Portekiz	-	176.2	216	-
Yunanistan	-	194.5	419	-
İspanya	38.353	388.7	304	82
İrlanda	-	271	583	205
İngiltere	-	434.4	-	394
Türkiye	5.870	173.6	161	55

Kaynak: UNESCO, **Statistics Yearbook**, 1991.

B. BÖLGESEL YAPI VE POLİTİKALAR

Bölgesel yapı incelenirken istatistiki bilgilerde dikkate alınarak coğrafi bölge ve il bazında değerlendirilmesi uygun olacaktır.

1. Bölge ve İllerin Gelişmişlik Seviyeleri

Türkiye'nin başta Doğu ve Güneydoğu Anadolu olmak üzere az gelişmiş bölgeleri, ülkenin diğer bölgeleri ile karşılaştırıldığında önemli ekonomik ve sosyal farklılıkların olduğu görülmektedir.

Ekonomik farklılığın en önemli göstergesi olan GSYİH 1979-1986 yılları arasında bölgeler itibariyle marmara ve Ege bölgeleri %22.5'lük

artışla en yüksek artışı sağlamışlardır. Tablo 37'de görüleceği üzere İç Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri %3.9'luk artışlar gerçekleştirebilmişlerdir⁽⁸⁵⁾.

Tablo 37: Bölgelerin Kişi Başına GSYİH ve Artış Hızı

Bölgeler	GSYİH	Artış Hızı % (1)
Ege	840.105	22.9
Marmara	1.095.180	22.9
Akdeniz	661.375	9.2
Karadeniz	469.467	3.4
İç Anadolu	556.569	18.6
Güneydoğu Anadolu	327.952	3.9
Doğu Anadolu	294.188	3.9

Kaynak: ISO, Türkiye GSYİH İller İtibariyle Dağılımı (1979-1986), İstanbul, 1988, s.341-345'deki il düzeyinde hesaplanan GSYİH'lardan hareketle bölge bazında hesaplama yoluna gidilmiştir.

(1) Artış hızı 1979-1986 yılları arasında kapsamakta olup sabit fiyatlarla artışı ifade etmektedir.

Tablo 37'den de görüldüğü üzere kişi başına GSYİH en yüksek Marmara bölgesindedir. Bunun nedeninde sanayi bölgesi olması nedeniyle gelir düzeyinin yükseldiğinden kaynaklanmaktadır. Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri ise gerek sanayi gerekse tarımın gelişmemiş olması, hızlı nüfus artışı bölgedeki kişi başına GSYİH'yi düşük tutmaktadır.

(85) DİE ve DPT'de bugüne kadar iller ve bölge bazında GSYİH çalışma en son 1984 yılında yapılmıştır. Ancak DİE'de halen bitmeyen ve sonuçları alınmayan il bazında GSYİH çalışmalar devam ettiği ve 1987'den bu güne kadar olacağı bilgisi alınmıştır.

Bölgelerin Genel Bütçe içindeki konumlarına bakıldığında (Tablo 38) en gelişmiş bölge Marmara bölgesinin gider/gelir oranı 0.31, bunu sırasıyla İç Anadolu bölgesi 0.67, Ege bölgesi 0.68, Akdeniz 0.73 oranlarıyla gelirlerinden daha az gidere sahiptirler. Karadeniz 1.17, Güneydoğu Anadolu 2.43, Doğu Anadolu ise 3.56 gibi büyük oranlarla genel bütçeye katkılarından çok daha fazlasını giderlerine harcanmaktadır.

Tablo 38: Genel Bütçe Giderlerinin Gelirlere Oranı (1) (1993 Fiyatları İle Milyon TL)

Bölgeler	Gider (1986-1990)	Gelir (1986-1990)	Gider/Gelir
Ege Bölgesi	60.848.644	89.480.022	0.68
Marmara Bölgesi	127.486.670	407.719.041	0.31
Akdeniz Bölgesi	43.342.160	59.577.344	0.73
Karadeniz Bölgesi	51.020.936	43.655.149	1.17
İç Anadolu Bölgesi	108.631.904	160.999.847	0.67
Güneydoğu Anadolu Bölgesi	32.086.670	13.203.874	2.43
Doğu Anadolu Bölgesi	46.055.076	12.952.990	3.56

Kaynak: DPT, iller İtibariyle Çeşitli Göstergeler, Ankara, Haziran 1993, s. 1.

(1) KİT'ler, Fonlar ve Döner Sermaye dahil değildir.

Ekonomik gelişmişlik düzeyi için GSYİH açısından il bazında bakıldığında, gelişmişlik batıdan doğuya doğru düşüş göstermektedir. Karadeniz ve Akdeniz bölgesinin illeri ise orta düzeyde bir gelişmişlik seviyesindedir. Doğu ve Güneydoğu bölgelerinin illeri ise en geri illerdir.

Tablo 39'da görüldüğü üzere 1983-1992 yılları kamu yatırım harcamaları genelde azalma eğilimindedir. 1983 yılında toplam 102.8 trilyon olan kamu yatırım harcaması 1984'de 107.8 trilyon, 1985'de 123.8 trilyon, 1986'da 126.8 trilyona yükseldikten sonra 1987'den

Tablo 39: 1983-1992 Yılları Kamu Yatırım Harcamaları (Coğrafi Bölgelere Göre Sıralama)

(1993 yılı fiyatlarıyla milyon TL)

	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992 (1)	1983-92 Toplam Yat.	Kişi Başı Harcama (2)
Akdeniz	10.481.447	13.265.243	11.630.991	7.385.461	7.542.421	2.846.688	1.397.346	3.747.049	2.849.685	5.001.054	66.147.385	9.4
Doğu Anadolu	2.637.028	2.662.755	3.431.219	4.093.498	3.675.170	2.724.074	1.031.958	3.211.723	2.875.165	2.887.649	29.230.239	5.5
Ege	13.401.394	14.413.001	18.306.501	17.162.621	15.655.190	7.896.039	3.706.779	8.504.759	6.689.486	6.431.118	112.166.889	14.8
Güneydoğu Anadolu	4.289.587	5.796.124	7.968.882	9.761.441	6.584.489	4.271.646	2.611.536	5.132.313	3.432.716	2.945.236	52.793.970	10.2
İç Anadolu	10.502.306	12.567.049	13.788.460	15.577.265	13.828.101	7.102.078	3.181.907	8.365.723	6.002.783	6.125.347	97.041.020	9.8
Karadeniz	4.914.341	5.651.533	6.964.216	7.258.108	6.602.741	5.074.689	1.896.861	3.952.924	3.067.801	2.841.568	48.224.782	5.9
Marmara	5.773.740	7.550.722	15.750.611	17.011.178	15.191.888	17.372.771	5.839.638	8.838.453	7.117.905	5.528.904	105.975.811	8.0
Toplam Muh. Hariç	51.999.843	61.906.427	77.840.881	78.249.572	69.080.001	47.287.985	19.666.025	41.752.943	32.035.541	31.760.878	511.580.095	9.1
Muhtelif iller (3)	50.821.512	45.990.340	45.979.693	50.403.697	51.310.819	35.914.7608	20.513.392	56.579.129	69.837.848	62.433.595	489.784.786	8.7
Toplam Muh. Dahil	102.821355	107.896.767	123.820.575	128.653.269	120.390.820	3.202.745	40.179.417	98.332.073	101.873.389	94.194.473	1.001.364.881	17.7

Not: 1- 1992 yılı harcamaları yıl sonu geçici sonuçlarına göre dir.

2- Kişi başına harcama 1983-92 toplam harcama/1990 nüfusu'dur.

3- Muhtelif illeri kapsayan; Karayolları, iletim hatları gibi şebeke yatırımları ile ödeneği toplu olarak verilen yatırımlar ve mahalli idarelerin yatırımları Türkiye toplamına dahil edilmekle beraber illere dağıtılamamıştır.

Kaynak: DPT, İller İtibariyle Çeşitli Göstergeler, Ankara, Haziran 1993, s. 6.

itibaren düşmeye başlamıştır. Özellikle 1989 yılındaki ekonomik darboğaz sonucu kamu yatırım harcamaları 40.1 trilyona kadar düşmüştür. Daha sonra yükselmeye başlamış 1989'da 98.3 trilyon, 1991'de 101.8 trilyon, 1992'de 94.2 trilyon olarak gerçekleşmiştir.

Kişi başına Kamu Yatırım harcaması Ege bölgesinde 14.8 milyonla en yüksek harcama olmuş bunu, Güneydoğu Anadolu bölgesi 10.2 milyonla takip etmiş, Doğu Anadolu bölgesinde 5.5 milyon, Akdeniz bölgesinde 9.4 milyon, İç Anadolu bölgesi 9.8 milyon, Marmara bölgesinde 8.0 milyon kamu yatırım harcaması yapılmıştır. Bu rakamlara muhtelif illeri kapsayan yatırımların ayırıştırması yapılamadığından bölge ve illere dağıtımı olmamış buda ayrı bir kalem olarak gösterilmiştir. aynı dönemde il bazında kişi başına en yüksek kamu yatırım harcaması 45.2 milyon ile Muğla'ya yapılmış, bunu Kırşehir 34.2 milyon, Kahramanmaraş 30.9 milyon, Urfa 26.0 milyon ile izlemiştir. Tablo 42'de görüldüğü üzere batı bölgelerinde kişi başına kamu yatırımı yüksek olan iller turizmin yoğun olduğu illerdir. Doğu ve Güneydoğu da altyapı yatırımları yetersizliği nedeniyle kamu yatırımları daha çok altyapı yatırımlarına gitmiştir.

Birinci derece Kalkınmada Öncelikli Yörelere dahil iller, Adıyaman, Ardahan, Artvin, Ağrı, Bartın, Batman, Bayburt, Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Erzincan, Gümüşhane, Hakkari, Iğdır, Kars, Mardin, Muş, Siirt, Şanlıurfa, Şırnak, Tunceli, Van ve Zonguldak (Eğreli hariç).

İkinci derece Kalkınmada Öncelikli Yörelere dahil iller ise, Amasya, Çankırı, Çorum, Elazığ, Erzurum, Kahramanmaraş, Kastamonu, Malatya, Sinop, Sivas, Tokat, Yozgat ve Zonguldak (Eğreli İlçesi) bulunmaktadır (Tablo 40).

Tablo 40: Kalkınmada Öncelikli Yörelere Kamu Yatırımları (1)

	Cari Fiyatlarla Milyat TL					
	1992	%	1993	%	1994 (2)	%
Birinci Derece K.Ö.Y.	3.459	5.2	10.897	10.6	18.477	10.1
İkinci Derece K.Ö.Y.	4.729	7.2	7.413	7.2	10.313	5.6
GAP Bölgesi	3.770	5.7	7.820	7.6	11.535	6.3
Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi	5.314	8.0	13.098	12.7	21.177	11.6
K.Ö.Y. Toplamı	8.188	12.4	18.310	17.8	28.790	15.8
Toplam Kamu Yatırımları (3)	61.330	100.0	103.154	100.0	182.703	100.0

Kaynak: DPT, 1994 Yılı Programı, Ankara, 1993, s. 124.

- (1) Muhtelif iller kapsamındaki kamu yatırımları toplama dahil edilmiş olup, yöresel dağılımlara dahil edilmemiştir.
- (2) Geçici olup, toplu ödeneklerin ilgili kuruluşlara projelere dağıtılmasından sonra kesinleşecektir.
- (3) Mahalli idare yatırımları hariçtir.

Kalkınmada öncelikli illerin çoğunluğu Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerindeki illerdir. Tablo 41'den de görüleceği üzere Kamu yatırımları içerisinde yaklaşık 1/5'ini Kalkınmada Öncelikli Yörelere yapılan yatırımlar oluşturmaktadır. GAP projesi ayrı bir başlık altında değerlendirilmiştir. Kalkınmada Öncelikli Yörelere uygulaması ile bölgelerarasındaki farklılıklar giderilmeye çalışılmaktadır.

Tablo 41: 1983-1992 Yılları Kamu Yatırım Harcamaları

(1993 yılı fiyatlarıyla milyon TL)

İller	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992 (1)	1983-92 Toplam Yat.	Kişi Başı Harcama (2)
Adana	1.185.909	2.055.304	1.202.192	1.235.212	2.976.385	453.021	384.009	936.363	603.501	660.352	11.692.248	6.0
Adıyaman	108.553	199.714	178.354	193.470	156.126	84.701	33.568	129.884	85.208	150.615	1.320.191	2.6
Afyon	102.167	109.635	139.597	315.741	210.033	174.945	86.343	183.065	184.803	88.542	1.594.871	2.2
Ağrı	424.080	371.284	230.553	169.330	223.209	136.205	49.161	146.102	67.068	53.604	1.900.597	4.3
Aksaray	0	0	0	0	0	0	0	90.655	54.800	55.618	201.072	0.6
Amasya	221.363	250.681	217.372	194.791	160.902	291.177	52.066	132.664	87.564	81.742	1.690.323	4.7
Ankara	4.671.778	5.456.140	6.810.202	7.604.641	6.854.474	3.750.979	1.549.012	3.838.681	2.423.112	2.996.620	45.955.639	14.2
Antalya	915.591	599.695	424.222	674.381	598.052	545.835	260.644	686.479	522.047	596.852	5.823.798	5.1
Artvin	259.931	399.538	501.023	392.247	270.286	167.472	34.535	95.182	34.730	36.426	2.191.369	10.3
Aydın	196.672	225.308	176.556	344.764	236.870	158.578	69.929	202.248	110.228	164.203	1.878.355	2.3
Balıkesir	550.172	614.597	713.976	751.859	598.754	449.745	199.212	457.245	305.848	326.022	4.967.430	5.1
Bartın	0	0	0	0	0	0	0	0	0	16.724	16.724	0.1
Batman	0	0	0	0	0	0	0	120.433	130.061	98.818	388.313	1.1
Bayburt	0	0	0	0	0	0	0	22.807	31.192	65.642	119.841	1.1
Bilecik	43.081	54.679	95.936	86.048	123.044	93.181	21.608	65.250	63.647	68.542	715.014	4.1
Bingöl	59.002	77.060	134.093	216.265	199.596	123.865	57.821	254.335	413.314	386.653	1.922.004	7.7
Bitlis	74.497	39.832	127.465	158.194	111.555	109.003	40.468	99.322	45.128	54.866	860.330	2.6
Bolu	231.665	234.393	222.165	332.333	302.717	204.368	72.753	193.778	141.541	116.656	2.052.369	3.8
Burdur	23.584	48.585	104.698	198.528	180.074	88.023	58.918	99.968	39.200	54.584	896.161	3.5
Bursa	1.099.492	1.478.600	1.696.400	2.462.202	2.122.124	2.090.282	574.012	1.314.522	1.234.730	1.192.707	15.265.072	9.5
Çanakkale	242.392	181.709	261.895	957.138	548.972	434.705	77.175	232.645	128.006	138.418	3.203.055	7.4
Çankırı	48.359	96.117	115.894	190.630	128.004	66.639	35.364	106.624	27.936	136.224	951.792	3.4
Çorum	261.123	171.183	200.147	178.099	317.079	218.129	91.962	421.987	183.929	220.936	2.264.574	3.7
Denizli	266.487	258.326	316.116	710.106	613.283	287.629	151.082	353.085	147.358	141.622	3.245.093	4.3
Diyarbakır	2.001.035	2.189.924	3.391.939	2.828.067	1.515.956	576.594	387.592	1.057.734	531.195	477.545	14.957.581	13.7
Edirne	140.821	248.132	405.611	554.453	382.542	200.076	131.338	460.960	472.906	412.067	3.408.906	8.4
Elazığ	411.309	446.788	486.644	469.227	338.037	378.965	117.203	317.913	340.481	225.906	3.534.473	7.1
Erzincan	202.717	187.637	288.444	269.155	219.736	146.483	56.415	185.718	184.813	165.872	1.906.989	6.4
Erzurum	419.312	382.586	385.728	465.640	441.542	297.276	145.121	367.564	261.545	332.177	3.498.491	4.1
Eskişehir	500.280	540.750	494.095	622.514	507.623	334.813	159.289	558.905	468.876	481.729	4.668.873	7.3
Gaziantep	200.248	207.802	308.777	346.9907	397.689	377.695	133.831	532.309	302.019	314.800	3.122.075	2.7
Giresun	102.167	118.831	193.182	187.965	169.553	81.021	17.736	45.460	37.933	49.289	1.003.136	2.0
Gümüşhane	58.661	54.845	88.971	165.643	134.183	120.119	81.697	189.732	87.421	135.529	1.116.801	6.6
Hakkari	71.602	64.484	164.012	154.532	207.445	145.975	79.571	210.516	39.054	44.461	1.181.652	6.9
Hatay	2.821.696	3.551.134	2.379.970	770.295	425.126	266.800	186.032	685.545	333.808	303.064	11.723.468	10.6
İsparta	147.973	119.939	132.932	150.820	235.183	196.970	69.494	144.221	79.460	180.956	1.457.948	3.4
İçel	490.915	1.174.349	532.814	508.340	810.858	566.053	259.879	766.981	1.001.007	849.406	6.960.601	5.5
İstanbul	2.499.527	3.953.386	9.703.851	9.694.202	9.030.321	11.063.515	4.021.398	4.804.519	2.475.757	2.222.829	59.469.306	8.1
İzmir	6.941.429	4.967.354	8.634.591	7.284.814	5.999.863	1.600.412	779.347	2.414.593	3.332.879	4.372.290	46.327.572	17.2
Karaman	0	0	0	0	0	0	0	65.766	51.012	63.484	180.262	0.8
Kars	186.881	230.238	318.138	362.577	496.384	351.472	124.224	430.764	360.621	475.607	3.336.906	5.0

Tablo 41: (Devam)

(1993 yılı fiyatlarıyla milyon TL)

İller	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992 (1)	1983-92 Toplam Yat.	Kişi Başı Harcama (2)
Kastamonu	280.790	466.404	599.655	429.940	381.957	225.179	77.394	149.087	115.874	139.849	2.866.129	6.8
Kayseri	672.262	674.428	709.033	513.272	380.772	264.785	94.171	267.146	201.614	252.536	4.030.020	4.3
Kırkkale	0	0	0	0	0	0	0	374.559	702.060	457.355	1.533.975	4.4
Kırklareli	217.361	152.126	1.892.765	1.478.931	1.366.242	2.106.668	475.111	407.914	66.257	54.933	8.218.308	26.6
Kırşehir	1.224.392	1.711.664	1.177.478	1.709.322	1.682.569	88.946	281.610	349.146	390.304	170.432	8.785.864	34.2
Kocaeli	768.640	653.930	664.773	595.384	658.572	636.861	241.627	784.106	1.031.243	901.155	6.936.292	7.4
Konya	705.126	923.447	1.430.611	1.128.561	1.022.594	734.433	307.401	695.130	437.370	717.094	8.201.768	4.7
Kütahya	585.079	1.578.983	2.481.523	4.181.613	3.586.795	1.025.295	333.356	912.038	240.544	248.022	15.173.249	26.3
Malatya	253.205	310.124	347.870	650.989	563.801	417.198	180.521	713.257	729.290	659.051	4.825.305	6.9
Manisa	2.383.738	2.947.893	1.379.947	1.548.636	1.409.895	2.272.587	1.204.053	1.920.997	827.041	631.827	16.526.613	14.3
K. Maraş	4.895.781	5.716.239	6.854.163	3.847.885	2.316.743	729.986	178.370	427.491	270.661	2.355.841	27.593.160	30.9
Mardin	332.811	513.771	572.806	727.744	636.187	271.816	100.523	168.795	100.046	73.238	3.224.786	5.8
Muğla	2.914.242	4.290.101	4.930.842	2.692.643	3.528.563	2.304.410	1.067.512	2.445.318	1.809.665	749.281	26.732.578	47.5
Muş	191.223	88.860	146.038	218.632	125.465	97.454	27.302	74.074	37.300	57.899	1.064.249	2.8
Nevşehir	50.573	69.637	102.301	194.542	216.763	147.697	126.909	492.130	180.877	70.881	1.652.309	5.7
Niğde	405.009	225.973	181.274	198.428	219.018	196.029	56.227	109.294	72.273	80.086	1.743.610	5.7
Ordu	72.624	86.644	155.699	229.095	238.156	202.156	73.320	178.404	120.489	104.638	1.461.225	1.8
Rize	178.963	150.242	161.690	171.946	146.758	109.116	41.666	118.178	86.235	69.526	1.234.320	3.5
Sakarya	124.133	142.376	187.116	215.568	176.583	132.619	53.310	190.970	71.916	126.151	1.420.742	2.1
Samsun	1.115.924	1.054.299	1.487.790	1.762.858	1.670.161	1.340.060	445.730	692.768	454.050	390.376	10.414.018	9.0
Siirt	923.253	549.614	429.127	390.030	421.886	440.521	115.634	150.917	63.219	42.596	3.526.799	14.5
Sinop	48.189	59.886	130.947	139.062	118.101	61.302	24.161	78.128	33.405	149.084	842.265	3.2
Sivas	2.085.579	2.743.083	2.582.701	3.102.254	2.528.781	1.228.073	470.359	1.109.018	697.746	428.689	16.976.282	22.1
Tekirdağ	88.119	71.188	128.289	215.393	184.733	165.119	44.848	120.323	1.267.594	86.080	2.371.686	5.1
Tokat	563.624	447.070	346.073	435.321	349.226	234.741	64.433	162.612	88.489	85.266	2.776.855	3.9
Trabzon	263.592	236.277	246.355	363.100	269.117	242.770	80.861	310.492	360.067	306.026	2.678.657	3.4
Tunceli	43.506	79.110	202.394	147.432	93.702	59.495	27.435	33.220	37.746	14.792	738.833	5.5
Uşak	11.579	35.400	247.328	84.304	69.889	72.183	22.158	73.416	36.970	35.333	688.558	2.4
Şanlıurfa	723.686	2.135.300	3.087.880	5.275.22	3.729.645	2.520.318	1.840.391	2.833.362	2.190.561	1.750.232	26.086.597	26.0
Şırnak	0	0	0	0	0	0	0	130.878	21.406	37.343	189.628	0.7
Van	299.691	382.752	599.842	811.525	654.698	460.683	126.716	378.936	358.806	386.761	4.460.410	7.0
Yozgat	138.948	125.811	184.869	313.100	287.503	189.685	101.565	308.667	294.805	214.601	2.159.554	3.7
Zonguldak	1.255.724	1.921.239	2.413.147	2.275.707	2.074.547	1.577.079	738.546	1.161.646	1.204.880	873.662	15.496.176	17.9
Top. Muh. Hariç	51.999.843	61.906.427	77.840.881	78.249.572	69.080.001	47.287.985	19.666.025	41.752.943	32.035.541	31.760.878	511.580.095	9.1
Muh. İller (3)	50.821.512	45.990.340	45.979.693	50.403.697	51.310.819	35.914.760	20.513.392	56.579.129	69.837.848	62.433.595	489.784.786	8.7
Top. Muh. Dahil	102.821.355	107.896.767	123.820.575	128.653.269	120.390.820	83.202.745	40.179.417	98.332.073	101.873.389	94.194.473	1.001.364.881	17.7

Not: 1- 1992 yılı harcamaları yıl sonu geçici sonuçlarına göre dir.

2- Kişi başına harcama 1983-92 toplam harcama/1990 nüfusu'dur.

3- Muhtelif illeri kapsayan; Karayolları, iletim hatları gibi şebeke yatırımları ile ödeneği toplu olarak verilen yatırımlar ve mahalli idarelerin yatırımları Türkiye toplamına dahil edilmekle beraber illere dağıtılamamıştır.

Kaynak: DPT, İller İtibariyle Çeşitli Göstergeler, Ankara, Haziran 1993, s. 7-8.

Tablo 42: İllere Göre Kişi Başına GSYİH

(Cari Fiyatlarla)

İller	Kişi Başına Düşen GSYİH TL (I)	(I)'in En Yüksek Olduğu İl Rakamı 100 Olmak Üzere	İller	Kişi Başına Düşen GSYİH TL (I)	(I)'in En Yüksek Olduğu İl Rakamı 100 Olmak Üzere	İller	Kişi Başına Düşen GSYİH TL (I)	(I)'in En Yüksek Olduğu İl Rakamı 100 Olmak Üzere
1. Kocaeli	2.453.540	100.00	23. Adana	723.722	29.38	45. Çankırın	388.941	15.79
2. İstanbul	1.505.371	61.10	24. Antalya	568.540	27.14	46. Giresun	388.553	15.78
3. İzmir	1.333.863	54.14	25. Isparta	628.506	25.52	47. Erzincan	385.539	15.65
4. Bursa	1.030.878	41.84	26. Rize	597.175	24.24	48. Sinop	381.177	15.47
5. Kırklareli	1.024.138	41.57	27. Uşak	584.225	23.71	49. Tokat	341.090	13.84
6. Tekirdağ	1.011.538	41.66	28. Samsun	556.954	23.01	50. Yozgat	336.115	13.54
7. Kütahya	993.722	40.34	29. Malatya	565.113	22.94	51. Ordu	228.551	13.33
8. Bilecik	558.350	39.31	30. Konya	552.554	22.43	52. Diyarbakır	325.997	13.27
9. İçel	951.894	36.64	31. Sakarya	536.733	21.79	53. Sivas	322.506	13.09
10. Muğla	947.819	38.47	32. Bolu	535.254	21.73	54. Şanlıurfa	321.304	13.04
11. Zonguldak	936.258	38.00	33. Kayseri	529.563	21.50	55. Siirt	319.195	12.95
12. Eskişehir	871.399	35.37	34. Kırşehir	519.449	21.04	56. Erzurum	306.259	12.43
13. Çanakkale	870.291	35.33	35. K.Maraş	498.708	20.24	57. Artvin	291.303	11.85
14. Manisa	849.943	34.50	36. Afyon	477.575	19.38	58. Gümüşhane	282.727	11.48
15. Edime	835.543	33.91	37. Artvin	463.450	18.81	59. Adıyaman	255.276	10.77
16. Ankara	809.473	32.86	38. Trabzon	459.522	18.52	60. Tunceli	249.709	10.14
17. Nevşehir	808.045	32.60	39. Kastamonu	458.248	18.50	61. Kars	233.483	9.48
18. Denizli	783.423	31.60	40. Gaziantep	454.034	18.43	62. Muş	213.862	9.59
19. Elazığ	752.275	30.54	41. Hatay	435.155	17.66	63. Van	185.599	7.55
20. Aydın	750.071	30.45	42. Niğde	432.548	17.56	64. Bingöl	175.020	7.10
21. Balıkesir	725.185	29.45	43. Amasya	423.438	17.39	65. Bitlis	174.425	6.99
22. Burdur	724.985	29.42	44. Çorum	410.115	16.55	66. Ağrı	154.380	6.25
						67. Hakkari	134.126	5.44

Kaynak: İSO, Türkiye GSYİH İller İtibariyle Dağılımı, 1979-1986, İstanbul, 1988, s. 345.

Tablo 43: İllere Göre Sanayideki İstihdamın Yoğunluğu

İller	%	İller	%	İller	%
İstanbul	32.9	Gaziantep	15.8	Isparta	11.3
Bursa	24.6	Eskişehir	15.7	Rize	10.5
Kocaeli	23.3	Bilecik	15.2	hatay	10.1
İzmir	19.7	Adana	14.1	Manisa	10.0
Kayseri	17.5	Kırıkkale	13.8	Konya	9.4
Tekirdağ	16.1	Denizli	13.6	Sakarya	9.3
Uşak	16.0	Ankara	13.0		

Kaynak: Asuman YÜCEL, **1990 Yılı Genel Nüfus Sayımı Snuçlarına Göre Türkiye'de Toplum Yapısının Karşılaştırmalı Profili**, DPT Sos.Plan.Gen.Md. Yay.No. ?, Ankara, 1994, s. 37.

GSYİH'daki gelişmeleri il bazında değerlendirildiğinde Tablo 43'de görüldüğü üzere kişi başına GSYİH en yüksek il Kocaeli'dir⁽⁸⁶⁾. En yüksek GSYİH'sı olan Kocaeli 100 kabul edilerek yapılan sıralamada İstanbul %61, İzmir %54, Bursa %42, Çoğunluk il (34 il) %25.10 arasında kalmaktadır. En yoksul 9 il ise %10 ve altında kalmaktadır. GSYİH'nın yüksek olduğu iller genellikle sanayinin yoğun olduğu illerdir. Gerek sanayi gerekse tarımın çok az veya hiç olmadığı Doğu ve Güneydoğu illeri en geri illeri oluşturmaktadır. Bu illerde kişi başına GSYİH'nın düşüklüğünün bir nedeni de hızlı nüfus artışıdır.

Sektörler açısından bölgeler incelendiğinde tarımsal yönden en geri iller ve bölge Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleridir⁽⁸⁷⁾. Bu

⁽⁸⁶⁾ İl bazında GSYİH çalışması en son sadece İSO tarafından 1986 yılı cari fiyatlarıyla 1979-1986 yıllarını kapsayan çalışmadır. İl bazında karşılaştırmalar bu bilgiler baz alınarak yapılmıştır. İSO, **Türkiye GSYİH İller İtibariyle Dağılımı (1979-1986)**, İstanbul, 1988.

⁽⁸⁷⁾ SPO, Dept of Lees Developed Regions, **Planning Tools Used for the Less Developed Regions**, Ankara, 1987, s. 17.

bölgelerin tarımla ilgili sorunları sert iklim ve topoğrafya durumu, kuru tarım tekniklerinin kullanılması, tarım ve hayvancılıkta düşük üretim ve verimlilik, sulanan tarım alanlarının sınırlı oluşu (GAP projesi çerçevesinde Harran ovasıyla birlikte sulanır alanlar artmıştır), modern tarım girdilerinin (gübre vb. gibi) yeterince kullanılamaması, yetersiz veterinerlik hizmetleri bu bölgelerin tarımsal geriliğinin nedenleri olarak sayılabilir.

Sanayi sektörü açısından yine Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri ve illeri en geri illerdir. Bunun başlıca nedenleri arasında büyük pazarlara uzak olmaları, altyapı, hammadde, sermaye ve müteşebbis yetersizlikleri sayılabilir. Son yıllarda terör olaylarının bu bölgelerde yoğunlaşması da sanayi yatırımlarını olumsuz etkilemektedir.

Tablo 44: Turizm, Ticaret, İletişim ve İktisadi Kurumlarda Çalışanlara Göre İller

İller	%	İller	%	İller	%
İstanbul	32.8	Kocaeli	15.1	Hatay	11.1
Ankara	25.4	Adana	15.0	Tekirdağ	10.7
İzmir	20.7	Gaziantep	14.6	Sakarya	10.7
Antalya	17.2	Muğla	13.3	Denizli	10.5
Eskişehir	15.5	Aydın	11.7	Konya	10.2
İçel	15.3	Kayseri	11.7	Bolu	9.7
Bursa	15.1	Balıkesir	11.1		

Kaynak: Asuman YÜCEL, s. 38.

İstihdam açısından da yine Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri en geri bölgelerdir. Bu bölgelerin sanayi istihdamı içindeki payı %6'nın altındadır⁽⁸⁸⁾. Bu oran İstanbul, Bursa, Kocaeli ve İzmir'de %20'nin

⁽⁸⁸⁾ OECD, *Regional Problems and Policies in Turkey*, Paris, 1988, s. 16.

üzerindedir. Tablo 43'de görüldüğü üzere Güneydoğu Anadolu bölgesinden bir tek Gaziantep te sanayide istihdam edilenlerin oranı %15.8'dir. Diğer bütün iller batıda bulunmaktadır.

Tablo 45: Kentleşme Oranına Göre İller

İller	%	İller	%	İller	%
İstanbul	92.4	Kırıkkale	69.6	Diyarbakır	54.9
Ankara	87.6	Kayseri	64.0	Elazığ	54.8
İzmir	79.2	Kocaeli	62.2	Malatya	54.0
Eskişehir	74.4	İçel	62.1	Antalya	53.2
Bursa	72.2	Tekirdağ	55.2	Isparta	52.6
Gaziantep	72.0	Konya	55.0	Manisa	51.1
Adana	69.8	Şanlıurfa	55.0		

Kaynak: Asuman YÜCEL, s. 38.

Hizmetler sektöründe de Tablo 44'de görüldüğü üzere en fazla istihdamın olduğu il İstanbul, Ankara ve İzmir'dir. 17 ilde bu oran %10-20 arasında, diğer 56 ilde ise %10'un altında bulunmaktadır.

Bölgelerarası farklılıklara sosyal açıdan bakıldığında nüfusun kent ve köy arasındaki dağılımının son yıllarda büyük ölçüde değiştiği görülmektedir. 1950'li yıllarda nüfusun %70'i köylerde yaşarken bu oran 1990 yılında %48.6'ya, 1993'de %44.2'ye düşmüştür⁽⁸⁹⁾. Dolayısıyla nüfusun büyük çoğunluğu şehirlerde yaşamaktadır. Kentleşme oranı olarak da adlandırılan şehirlerde yaşayan nüfus oranı 1994 yılında %56.75'e, sayısı ise 35.1 milyona ulaşacağı tahmin edilmektedir⁽⁹⁰⁾. Kentleşme oranı batı bölgelerinde %53 iken doğu bölgelerinde %37

(89) Bakınız, Tablo 30.

(90) DPT, VI. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994), Ankara, 1990, s. 314.

civarındadır. Köyden kente göç eden kişiler sanayi yatırımlarında ve hizmetler sektöründe istihdam edilememekte bu da gecekonduları arttırmaktadır. Şehirlere göçün çok fazla olması nedeniyle büyük şehirlerin çevresinde milyonlarca insanın yaşadığı gecekondular bölgeyi oluşturmuş, zaten çarpık olan kentleşme daha da bozulmuştur⁽⁹¹⁾.

Tablo 45'de görüleceği üzere kentleşme oranı İstanbul'da %92.4, Ankara'da %87.6 ile en yüksek kentleşme oranı olan illerdir. Bunu sırasıyla İzmir, Eskişehir, Bursa, Gaziantep, Adana, İçel gibi iller %62-79 arasında bir oranla kentleşmektedir. Tekirdağ, Konya, Ş.Urfa, Diyarbakır, elazığ, Malatya, Antalya %50-60 arasında bir oranla kentleşmektedir.

Sosyal göstergelerin en önemlilerinden sağlık hizmetleri ülke genelinde olduğu gibi bölgesel düzeyde de önemli problem olmaya devam etmektedir. 1991 yılında yapılan 23 trilyon liralık sağlık harcamasının GSMH'ya oranı %5.1 olarak gerçekleşmiştir. 1980-1991 döneminde sağlık harcamalarının GSMH'ya esnekliği 1.37 olarak hesaplanmış⁽⁹²⁾, bu harcamaların %63.2'si kamu, %36.8'i özel kesim tarafından karşılanmıştır. Tablo 46'da bölgelere göre Hekim başına düşen nüfusun en yoğun olduğu bölgeler yine Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleridir. Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerindeki bu yükseklik yine hızlı nüfus artışı ile açıklanabileceği gibi zorunlu hizmet dışında sağlık personelinin bu bölgelerde görev yapmaktan kaçınmalara neden olmaktadır.

(91) Necat BERBEROĞLU; Safer GİRİTLİGİL, Türkiye Ekonomisinde Çok Ortaklı Şirketlerin İşlevleri, **TÜRKMER, Türkiye Ekonomisi ve Türk Ekonomi İlimi**, İstanbul 1986, s. 194.

(92) DPT, 1994 Yılı Programı, s. 107.

Tablo 46: Bölgelere Göre Hekim Başına Nüfus

Bölgeler	Nüfus (1990)	Hekim Sayısı	Hekim Başına Nüfus
Ege Bölgesi	7.595.221	7.356	13.256
Marmara Bölgesi	13.295.607	10.884	14.255
Akdeniz Bölgesi	7.026.489	3.898	14.018
Karadeniz Bölgesi	8.107.253	4.271	30.508
İç Anadolu Bölgesi	9.942.793	12.071	20.891
Güneydoğu Anadolu Bölgesi	5.158.013	2.307	23.905
Doğu Anadolu Bölgesi	5.347.659	2.327	31.824

Kaynak: DPT, **İller İtibariyle Çeşitli Göstergeler**, Ankara, 1993, s. 37.

Hekim başına düşen nüfus il bazında düşünüldüğünde (Tablo 47), Ankara 434, İstanbul 583 ve İzmir 593 kişi ile hekim başına en az nüfus düşen illerdir. en fazla nüfus düşen iller ise Batman 4203, Mardin 3820, Ağrı 3642 bu rakamlar batıdan doğuya gidildikçe büyümektedir. Daha çok Doğu ve Güneydoğu illerini kapsayan (özellikle birinci derece) kalkınmada öncelikli yörelerde sağlık hizmetlerinin durumunu daha açık bir şekilde göstermektedir.

Eğitim alanında bölgesel farklılıklarda aynı şekilde Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde oldukça düşük oranlardadır. Tablo 48'den de görüleceği üzere Güneydoğu Anadolu Bölgesinde okullaşma oranı ilkokulda %93.6, Ortaokulda %36.4, Lisede ise %21, Doğu Anadolu Bölgesinde ilkokulda %91.4, ortaokulda %42.2, Lisede ise %27.4 oranındadır. Okullaşma oranında en gelişmiş bölgeler Marmara, Ege ve İç Anadolu Bölgeleridir.

Tablo 47: İllere Göre Hasta Yatak İşgal Oranı, Hekim Başına Düşen Nüfus

İller	1990 Nüfusu	Yatak İşgal Oranı	Hekim Sayısı	Hekim Başına Nüfus
Adana	1.934.907	66.9	1.211	1.598
Adıyaman	513.131	62.1	142	3.614
Afyon	739.223	53.9	323	2.289
Ağrı	437.093	24.7	120	3.642
Aksaray	326.399	47.9	155	2.106
Amasya	357.191	40.7	189	1.890
Ankara	3.236.626	61.4	7.464	434
Antalya	1.132.211	61.4	941	1.203
Artvin	212.833	31.5	144	1.478
Aydın	824.816	55.9	530	1.556
Balıkesir	973.314	51.5	592	1.644
Bauman	344.669	44.6	82	4.203
Bayburt	107.330	54.9	54	1.988
Bilecik	175.526	32.7	107	1.640
Bingöl	250.966	39.2	94	2.670
Bitlis	330.115	28.3	92	3.588
Bolu	536.869	59.9	267	2.011
Burdur	254.899	38.5	150	1.699
Bursa	1.603.137	66.9	1.504	1.066
Çanakkale	432.263	35.2	250	1.729
Çankırı	279.129	43.1	140	1.994
Çorum	609.863	58.9	252	2.420
Denizli	750.882	48.2	439	1.710
Diyarbakır	1.094.996	55.3	1.002	1.093
Edirne	404.599	46.4	430	941
Elazığ	498.225	71.1	354	1.407
Erzincan	299.251	43.2	144	2.078
Erzurum	848.201	53.8	579	1.465
Eskişehir	641.057	64.4	676	948
Gaziantep	1.140.594	55.5	548	2.081
Giresun	499.087	48.9	213	2.343
Gümüşhane	169.375	32.4	71	2.386
Hakkari	172.479	33.1	64	2.695
Hatay	1.109.754	44.3	464	2.392
Isparta	434.771	53.7	258	1.685
İçel	1.266.995	56.5	608	2.084
İstanbul	7.309.190	59.7	12.546	583
İzmir	2.694.770	59.7	4.543	593
Kahramanmaraş	892.952	37.7	266	3.357
Karaman	217.536	49.9	121	1.798

Tablo 47: (Devam)

İller	1990 Nüfusu	Yatak İşgal Oranı	Hekim Sayısı	Hekim Başına Nüfus
Kars	662.155	48.3	223	2.969
Kastamonu	423.611	43.1	230	1.842
Kayseri	943.484	57.5	872	1.082
Kırıkkale	349.396	66.8	173	2.020
Kırklareli	309.512	50.3	189	1.638
Kırşehir	256.862	43.0	142	1.809
Kocaeli	936.163	55.5	600	1.560
Konya	1.750.303	53.6	1.107	1.581
Kütahya	578.020	58.1	247	2.340
Malatya	702.055	45.5	302	2.325
Manisa	1.154.418	58.8	742	1.556
Mardin	557.727	23.9	146	3.820
Muğla	562.809	55.9	352	1.599
Muş	376.543	38.5	108	3.487
Nevşehir	289.509	40.7	186	1.557
Niğde	305.861	36.5	152	2.012
Ordu	830.105	57.3	314	2.644
Rize	348.776	43.7	181	1.927
Sakarya	683.061	54.9	336	2.033
Samsun	1.158.400	62.4	863	1.342
Siirt	243.435	29.3	111	2.193
Sinop	265.153	55.8	118	2.247
Sivas	767.481	51.3	636	1.207
Şanlıurfa	1.001.455	43.1	290	3.453
Şırnak	262.006	13.1	76	3.447
Tekirdağ	468.842	51.7	330	1.421
Tokat	719.251	48.8	302	2.382
Trabzon	795.849	60.3	305	1.315
Tunceli	133.143	27.3	71	1.875
Uşak	290.283	46.7	180	1.613
Van	637.433	51.7	176	3.622
Yozgat	579.150	38.2	247	2.345
Zonguldak	1.073.560	69.8	468	2.294
TÜRKİYE	56.473.035	56.9	49.204	1.148

Not: Fiili yatak sayıları kullanılmıştır. Askeri hastahaneler hariçtir.

$$\text{Yatak İşgal Oranı} = \frac{\text{Hastanın Yatığı Gün Sayısı} \times 100}{\text{Fiili Yatak Sayısı} \times 365}$$

Kaynak: DPT, İller İtibariyle Çeşitli Göstergeler, Ankara, Haziran 1993, s. 38-39.

Tablo 48: Coğrafi Bölgelere Göre Okullaşma Oranı

Bölgeler	İlköğretim			Ortaöğretim		
	İlkokul	Ortaokul	Toplam	Genel	Mesleki	Toplam
Ege Bölgesi	96.0	65.1	84.7	23.1	16.8	39.9
Marmara Bölgesi	101.4	77.7	92.8	26.8	19.0	45.8
Akdeniz Bölgesi	95.0	55.6	80.7	22.7	14.6	37.3
Karadeniz Bölgesi	94.7	52.9	79.3	19.0	17.4	36.4
İç Anadolu Bölgesi	96.4	62.7	84.1	22.6	18.4	41.0
G.Doğu Anadolu Bölgesi	93.6	36.4	74.4	14.8	6.6	21.4
Doğu Anadolu Bölgesi	91.4	42.2	74.1	17.3	10.1	27.4

Kaynak: DPT, **İller İtibariyle Çeşitli Göstergeler**, Ankara, 1993, s. 32.

Okullaşma oranlarına il bazında bakıldığında en yüksek oran ilköğretimde Ankara %95.0, İstanbul %93.67 ile, ortaöğretimde ise Eskişehir %62.8, Ankara %62.2 ile en yüksek orana sahip illerdir. Okullaşma oranı en düşük iller ise (Tablo 49) ilköğretimde Şırnak %49.3, Çankırı %60.5 ile ortaöğretimde Şırnak %6.5, Kars %8.2 ile en düşük okullaşma oranına sahip olan illerdir.

Yükseköğrenim oranı en yüksek iller ise Tablo 50'de görüldüğü üzere Ankara %7.3, İstanbul %5.3 ve İzmir %4.9 ile en başta gelen illerdir. Bunun nedeni de doğal olarak gerek bu illerde üniversitelerin yoğunluğu gerekse istihdam olanaklarının yoğunluğu nedeniyle yükseköğrenimli kişiler bu illerde yoğunlaşmaktadır.

Tablo 49: İllere Göre Okullaşma Oranları (1991-1992)

İller	İlköğretim			Ortaöğretim		
	İlkokul	Ortaokul	Toplam	Genel	Mesleki	Toplam
Adana	99.01	61.83	85.55	25.81	21.52	47.34
Adıyaman	99.20	51.79	83.46	18.60	9.39	27.99
Afyon	84.79	45.60	70.61	11.64	15.42	27.06
Ağrı	89.63	29.26	69.99	9.36	7.23	16.60
Aksaray	103.88	44.31	82.22	17.34	9.52	26.86
Amasya	94.82	67.41	84.88	24.46	22.41	46.87
Ankara	97.14	91.26	95.00	37.79	24.50	62.29
Antalya	84.64	48.34	70.76	25.60	11.72	37.32
Artvin	91.95	63.94	80.98	28.01	17.56	45.57
Aydın	98.44	54.16	81.16	24.02	16.00	40.02
Balıkesir	91.63	65.48	82.02	26.28	22.63	48.91
Barın	99.07	51.01	82.11	14.03	19.40	33.43
Batman	91.31	38.19	74.36	14.01	9.55	23.56
Bayburt	86.87	32.69	66.20	9.09	11.79	20.88
Bilecik	97.11	63.32	84.69	18.64	25.59	44.23
Bingöl	88.21	32.47	69.04	10.12	6.44	16.55
Bilis	78.92	28.58	61.87	18.58	6.39	24.97
Bolu	91.10	57.78	78.63	17.00	22.95	39.95
Burdur	83.17	62.25	75.64	23.56	15.62	39.18
Bursa	97.61	69.21	87.15	23.44	22.88	46.31
Çanakkale	90.89	63.16	80.65	20.77	19.39	40.17
Çankırı	73.07	40.49	60.56	9.26	11.66	20.92
Çorum	96.86	49.65	79.77	15.44	15.33	30.76
Denizli	84.35	58.72	75.36	21.52	16.39	37.91
Diyarbakır	86.05	37.89	69.74	19.84	6.48	26.32
Edirne	88.66	69.88	81.95	26.62	24.18	50.80
Elazığ	96.74	55.38	81.37	28.60	15.64	44.24
Erzincan	108.39	52.09	83.80	18.34	16.64	34.99
Erzurum	96.99	41.56	76.92	17.96	13.06	31.02
Eskişehir	88.71	82.44	86.35	33.20	29.60	62.80
Gaziantep	103.90	45.03	82.99	21.37	9.74	31.11
Giresun	80.93	27.49	61.23	15.44	14.89	30.32
Gümüşhane	86.07	37.29	67.47	13.37	10.09	23.46
Hakkari	83.57	34.64	68.46	11.91	8.77	20.68
Hatay	99.00	56.62	84.26	27.76	11.46	39.22
Isparta	79.94	59.20	72.21	21.10	22.07	43.18
İçel	87.14	56.58	76.03	25.09	13.82	38.92
İstanbul	101.11	80.47	93.67	34.76	19.64	54.39
İzmir	95.86	76.54	88.88	31.33	20.44	51.77
Kahramanmaraş	92.86	44.82	75.79	17.62	10.95	28.56

Tablo 49: (Devam)

İller	İlköğretim			Ortaöğretim		
	İlkokul	Ortaokul	Toplam	Genel	Mesleki	Toplam
Karaman	87.58	46.94	72.86	17.96	13.30	31.26
Kars	104.23	42.09	81.85	21.68	8.67	8.18
Kastamonu	96.32	45.91	77.84	12.80	17.07	29.87
Kayseri	98.62	61.51	85.03	24.23	18.30	42.53
Kırıkkale	96.65	73.98	88.43	27.31	20.71	48.02
Kırklareli	95.18	75.83	88.03	24.11	29.12	53.23
Kırşehir	93.76	73.93	86.96	19.58	20.84	40.42
Kocaeli	100.24	80.25	93.23	24.86	30.55	55.41
Konya	88.81	45.76	73.13	18.70	14.96	33.66
Kütahya	92.22	59.94	80.74	16.78	23.68	40.46
Malatya	94.67	62.20	82.86	30.89	13.29	44.18
Manisa	91.95	49.29	76.35	16.64	15.31	31.95
Mardin	86.26	28.87	67.69	12.96	4.65	17.61
Muğla	89.53	52.85	75.83	20.79	14.36	35.15
Muş	90.07	31.01	70.54	11.18	6.75	17.93
Nevşehir	94.84	60.87	82.87	18.88	14.28	33.15
Niğde	90.92	42.60	73.27	13.05	14.81	27.87
Ordu	85.22	43.41	69.45	15.60	17.89	33.48
Rize	96.41	43.66	79.18	18.77	18.06	36.84
Sakarya	91.64	55.11	78.29	19.58	20.33	39.91
Samsun	97.41	52.26	81.09	23.66	19.14	42.81
Siirt	77.92	33.19	63.77	11.89	7.13	19.02
Sinop	96.40	38.66	75.74	13.25	12.89	26.14
Sivas	94.19	50.00	77.36	19.12	16.32	35.44
Şanlıurfa	88.65	29.97	69.42	10.23	5.36	15.59
Şırnak	65.57	15.30	49.30	5.61	0.93	6.54
Tekirdağ	96.60	66.10	84.96	22.29	24.43	46.72
Tokat	86.57	48.42	72.79	13.72	19.74	33.47
Trabzon	89.87	55.76	77.06	27.92	18.56	46.48
Tunceli	83.30	61.27	74.91	28.57	7.74	36.31
Uşak	91.48	63.14	81.53	22.64	20.55	43.19
Van	83.99	31.16	66.74	12.25	7.68	19.93
Yozgat	94.57	43.22	75.60	15.22	13.58	28.80
Zonguldak	97.34	77.21	90.23	31.80	24.10	55.91
TÜRKİYE	93.65	58.29	80.92	23.79	17.02	40.55

Not: İlkokullarda, çağ nüfusu yaş grubunun (7-11 yaş) altında ve üzerindeki yaşlarda da öğrenci bulunduğu okullaşma oranları bazı illerde %100'ün üzerine çıkmaktadır.

Kaynak: DPT, İller İtibariyle Çeşitli Göstergeler, Ankara, Haziran 1993, s. 33-34.

Tablo 50: İllere Göre Yükseköğrenim Yoğunluğu

İller	%	İller	%	İller	%
Ankara	7.3	Bursa	3.0	Aydın	2.8
İstanbul	5.3	Kocaeli	2.9	Burdur	2.8
İzmir	4.9	İçel	2.9	Edirne	2.7
Antalya	3.8	Balıkesir	2.9	Adana	2.6
Eskişehir	3.6	Çanakkale	2.8	Trabzon	2.6
Muğla	3.4	Tekirdağ	2.8	Denizli	2.5
Isparta	3.3	Kırklareli	2.8	Kayseri	2.5

Kaynak: Asuman YÜCEL, s. 37.

2. Bölgelerarası Farklılığı Gidermek İçin Uygulanan Politikalar

Türkiye'de bölgesel planlama konusunda yaklaşık 35 yıldır sözedilmesine rağmen, ulusal düzeyde planlama amacına yönelik olarak bir bölge ayırımı geliştirilmemiştir. Uygulamaya yönelik girişimlerde de her kurum kendi yapı ve amaçlarını gözetten bir bölgesel ayırım benimsemiştir. Bu konuda belirli bir yaklaşım birliği bulunmamaktadır⁽⁹³⁾. Bu nedenle bölge deyimi ile coğrafi bölge, İmar İskan Bakanlığı'nca ortaya konulan 16 bölge ayırımı ve Kalkınmada Öncelikli Yörelere (1. ve 2. derece)⁽⁹⁴⁾ şeklinde ayırımı yapılmıştır. Kalkınma planlarında bölgesel farklılık genellikle bu Kalkınmada Öncelikli Yörelere şeklinde ifade edilmektedir. Ayrıca GAP projesi gibi bölgesel projelerde kalkınma planlarında ayrıca yer almıştır.

(93) Ayda ERAYDIN, s. 97.

(94) Kalkınmada Öncelikli Yörelere ilk defa sosyo-ekonomik gelişmişlik göstergelerine göre, en altta kalan 36 il olarak ayrılmıştır. Bu göstergeler arasında GSYİH yoktur. Geniş bilgi için bkz. DPT, Kalkınmada Öncelikli Yörelere Tespiti ve Bu Yörelere Teşvik Tedbirleri, DPT Yay. No. 1304, KÖYD Yay. No. 4, Ankara, 1973.

a. Türkiye'de Uygulanan Politikalar

Türkiye'de bölgesel dengesizliğin ortadan kaldırılması için her türlü yatırıma özendirme önlemlerinin daha da etkili olmasını öngören Kalkınmada Öncelikli Yörelere 28.2.1963 tarih 202 Sayılı Kanun'a göre saptanmış 37 il ve bunların dışında kalan illerin 49 ilçesinden oluşmaktadır. Bu il ve ilçeler her yıl kalkınma planına uygun olarak çıkarılan yıllık program kararnamesinde ek olarak ilan edilmektedir. Kalkınmada öncelikli yörelerde kalkınma planında özendirici önlem olmasa bile bu bölgelerde yapılan her türlü yatırım özendirilmektedir⁽⁹⁵⁾. Bunun için bu yörelerde mali ve vergisel özendirme önlemleri (vergi muafiyeti, gümrük indirimi vb. gibi) gerekli altyapı yatırımlarının yapılması ve yönetsel örgütün bölgesel kalkınmaya uyarlanması araçları kullanılmak istenmiştir.

Kalkınmada öncelikli yörelerde çeşitli faaliyetleri geliştirmek üzere bazı teşvikler uygulanmaktadır. Bu bölgelere yapılacak yatırımlara teşvik belgesi verilmesi koşulları diğer yörelerdeki yatırımlara nazaran daha yoğun şartlardadır. Teşvik belgesi almış yatırımlar, gümrük muafiyetinden yararlanmakta, ayrıca birinci ve ikinci derecede kalkınmada öncelikli yörelerde farklı oranlarda yatırım indirimi uygulanmaktadır. Bunun yanı sıra, bu bölgelerdeki yatırımlarda özkaynak oranındaki indirim ve sağlanan kredi kolaylığıdır. Bu bölgelerdeki yerleşik firmalar, diğer bölgelerdeki firmalara nazaran daha düşük faizle borç alabilmektedirler.

Bölgesel kalkınmaya mali kaynak temini amacıyla Kamu Ortaklığı ve Kaynak Kullanımı Destekleme Fonlarından da yararlanılmaktadır.

⁽⁹⁵⁾ Geniş bilgi için bkz. DİNLER, s. 222-223.

29.2.1984 tarih ve 8983 sayılı Kanunla Kamu Ortaklığı Fonu'nun asgari %10'unun bu yörelerde istihdamı artırıcı her türlü yatırımlarda ve bunların işletme finansmanında kullanılması düzenlenmiştir. 13.12.1984 tarih ve 8860 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile Merkez Bankası bünyesinde kurulan Kaynak Kullanımı Destekleme Fonu'ndan kalkınmada öncelikli yörelerde gerçekleştirilen teşvik belgeli ve teşvik belgesiz yatırımlara kullanılan özkaynak üzerinden daha yüksek oranlarda prim ödemeleri yapılmaktadır.

Diğer bir teşvik sistemi de bu bölgelerde görev yapan teknik, sağlık, mülki idare amirliği, emniyet hizmetleri sınıfında yeralan kamu personeline özel hizmet tazminatı ödenmesi, ayrıca kalkınmada öncelikli yörelerde okul, kreş, spor tesisleri işletilmesinden elde edilen kazançların gelir ve kurumlar vergilerinden belirli bir süre muaf tutulmasıdır.

1984'de gerçekleştirilen vergi gelir ve harcamalarının yerelleştirilmesi de yerel yönetimlere önemli imkanlar sağlamıştır. Emlak vergilerini artık belediyeler toplamaktadır. Belediyeler bu gelirler sayesinde altyapı eksikliklerini gidermeye yönelik önemli kaynak sağlamışlardır.

1994 programında Kalkınmada Öncelikli Yörelere kapsamında değişiklik yapılmayarak 23'ü birinci, 12'si ikinci derecede olmak üzere 35 ilden oluşmaktadır.

Birinci derecede kalkınmada öncelikli yörelerde kamu yatırımı cari fiyatlarla 1992 yılında 3.5 trilyon, 1993 yılında 10.9 trilyon ve 1994 yılında 18.5 trilyon liralık, ikinci derecede öncelikli yörelerde ise 1992

yılında 4.7 trilyon, 1993 yılında 7.4 trilyon, 1994 yılında da 10.3 trilyon kamu yatırımı gerçekleştirilmiştir⁽⁹⁶⁾. Bu yatırımlar içinde altyapı, eğitim, sağlık ve güvenlik önemli yer tutmaktadır. Bu bölgelerde teşvikler farklı oranlarda uygulanmasına rağmen özel sektör yatırımlarında beklenen artış sağlanamamıştır.

Kalkınmada öncelikli yöreler içinde bulunan Bingöl, Muş ve Yozgat Kırsal Kalkınma Projeleri ile Erzincan, Sivas Kırsal Kalkınma projeleri hazırlanmıştır. Ayrıca bu bölgelerde 7 adet organize sanayi bölgesi hizmete verilmiştir. Bunların dışında Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde bulunan illerin acil ihtiyaçlarının giderilmesive yeni istihdam olanakları sağlayan yatırımların tespiti için bölge ve altbölge bazında çalışmalar yapılarak "Aksiyon Plan" ve "Acil Destek Programları" oluşturulmuştur⁽⁹⁷⁾.

Türkiye için çok önemli ve kompleks bir proje olan GAP projesi Dicle ve Fırat nehirleri arasında 74.000 km² bir alanı kapsamaktadır. GAP, 7'si Dicle, 6'sı Fırat üzerinde olmak üzere 13 sulama ve enerji projesini kapsamaktadır. Bu proje kapsamındaki iller Adıyaman, Diyarbakır, Gaziantep, Mardin, Siirt ve Şanlıurfa'dır. Proje 1.6 milyon hektar arazinin sulanmasına imkan verecektir.

Üç aşamalı olan bu projede amaçlar;

- GAP bölgesinin ekonomik yapısının geliştirilerek bölge içi ve bölgeler arası gelir dengesizliğinin giderilmesi,

(96) DPT, 1994 Yılı Programı ..., s. 123.

(97) DPT, Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı - Bölgesel Dengelerin Sağlanması, Komite Raporu, Ankara, Mart 1995, s. 1.

- Özellikle kırsal kesimde verimliliğin artırılması ve istihdam olanaklarının yaratılması,
- Büyük kentlerin çekiciliğinin artırılması,
- Sosyal istikrar, ihracat ve ülke kalkınmasına bölgenin katkısının sağlanması

şeklinde açıklanmıştır⁽⁹⁸⁾.

Bu amaçlar kapsamında en büyük baraj inşaatı Atatürk barajını (Dünya'da 4. sırada) ve 22-26 km uzunluğundaki su tünelleri ile hidroelektrik santralını kapsayan ilk aşama tamamlanarak Harran ovasına su akıtılmıştır⁽⁹⁹⁾. Projenin tamamı 2004 yılında tamamlanmış olacak fakat üst yapı eksiklikleri belirli bir plan dahilinde 2005 yılından sonra da devam edecektir.

Proje bölgesi Türkiye yüzölçümünün 1/10'unu ve sulanır tarım alanlarının 1/4'ünü oluşturmaktadır. projenin tamamlanmasıyla sulanan topraklar ikiye katlanacak olup, elektrik üretimi %80 artacaktır. GAP projesi çok kapsamlı bir proje olması nedeniyle tamamlandığında sosyal, ekonomik, siyasal ve çevresel etkiler yaratacaktır. Bölgenin ekonomik olarak gelişmesi, bölge kapsamındaki 6 ile göç hareketi başlatacaktır. Bu nedenle yatırım potansiyeli ve istihdam olanakları titizlikle analiz edilerek uygulamaya geçilmelidir.

GAP projesinin yanısıra Çukurova Kentsel Gelişme Projesi beş önemli merkezi kapsamaktadır. Bu iller Adana, Mersin, Tarsus, Ceyhan ve İskenderun'dur. Bu projenin temel amacı bölgede altyapı, kentsel

⁽⁹⁸⁾ TÜSİAD, 21. yy.'a Doğru Türkiye, Geleceğe Dönük Bir Atılım Stratejisi, 3. Cilt, Yay. No. T/92 11.155, Ankara, 1992, s. 256-257.

⁽⁹⁹⁾ DPT, Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı - Bölgesel ..., s. 1.

hizmetler ve konut yapımını entegre bir şekilde geliştirmektir. ayrıca Kırsal altyapının iyileştirilmesi, hayvancılığın geliştirilmesi, sulama, ormancılık, bitkisel ve hayvansal ürünlerin arttırılması ve el sanatları konularını kapsayan kırsal kalkınma projelerine önem verilmiştir. Bu projelerden Çankırı-Çorum ve Erzurum Kırsal Kalkınma projelerine ilaveten Yozgat Kırsal Kalkınma projesi ile Bingöl-Muş Kırsal Kalkınma projesi hazırlanarak uygulamaya konulmuş, Ordu-Giresun Kırsal Kalkınma projeleri de hazırlanmıştır⁽¹⁰⁰⁾.

b. İngiltere, Fransa ve İtalya Örneği

Geri kalmış bölgelerin kalkındırılması çabalarında ülkeler değişik anlayışla olaya yaklaştıklarından farklı sonuç almışlardır. Bunlardan İngiltere, Fransa ve İtalya örneği:

b1. İngiltere

1934-1960 yılları arasında kalkınmada öncelikli bölgeler belirleyerek buralarda sanayileşmeyi sağlamak için teşvikler verilmiş, çevrenin düzenli bir biçimde planlanarak ulusal sanayi bölgelerinin kurulmasını sağlamaya çalışmıştır. 1960'da bağımsız bölgesel ekonomik planlama üniteleri kurularak kalkınma kutupları ve merkezlerinin kurulması sağlanmıştır⁽¹⁰¹⁾. Bu bölgelerde kurulan sanayi kuruluşları için, makine ve kredi olanakları sağlanmış, işgücü eğitimi için mali yardım yapılmıştır.

(100) DPT, **Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı - Bölgesel ...**, s. 1.

(101) Bkz., Birinci Bölüm Kalkınma Kutupları.

b2. Fransa

Kişi başına GSYİH'nın Güney ve Batı bölgelerinde Kuzey ve Doğu bölgelerinin yarısı olması⁽¹⁰²⁾, ekonomik faaliyetlerin küçük aile tarımı ve el sanatlarıyla sınırlı kalması ve bölgelerarası ekonomik farklılığın sosyal ve siyasal sorunlara yol açması gibi bölgesel sorunların çözümü için sulama ve direnaj çalışmaları, şehirleşme, haberleşme, sağlık ve eğitime önem verilmesi, çiftliklerin yeniden organizasyonu, teknik yardım, araç ve uzun vadeli kredi olanakları sağlanması, istihdamın diğer faaliyetlere kaydırılması, depolama, paketlenme ve satış örgütlerinin kurularak yönetimine destek verilmesi, faaliyetlerin yürütülmesi için devlet kuruluşları ve yerel yönetimlerle uyumlu çalışan kurumların oluşturulması şeklinde çalışmalar yapılmıştır.

b3. İtalya

İtalya Mezzogiorno bölgesinin kalkınması için 1950'den başlayan çalışmalar yapılmaktadır. 1950-1957 yıllarında bu bölgede tarım sektörünün kalkındırılması, altyapının geliştirilmesi ve toprağın tarıma uygun hale getirilmesine çalışılmıştır. 1957-1964 yılları arasında bölgeye kamu kuruluşları gönderilmiş, özel sektör yatırımlarını özendirici önlemler alınmış ve hükümet, sanayiciler ve ticari kesim tarafından kalkınma kutupları ve merkezleri belirlenmiştir. 1964'den sonra ise belirlenen kalkınma kutuplarının geliştirilmesi, yatırımcılara uzun vadeli kredi, vergi muafiyeti ve vergi iadesi olanaklarının sağlanması, öncü sektör ile yardımcı sektörlerin seçimi, ulusal planla ve AT politikalarıyla bütünleşmesi sağlanmıştır.

(102) TÜSİAD, 21. yy.'a Doğru Türkiye, Geleceğe Dönük Bir Atılım Stratejisi, 3. Cilt, Yay. No. T/92 11.155, Ankara, 1992, s. 248.

Bu ülkeler AT'nun bölgesel kalkınmaya yönelik fonları olan Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu, Avrupa Sosyal Fonu ve Avrupa Tarımsal Yönverme ve Garanti Fonu Yönverme bölümünden büyük ölçüde kaynak temin etmişlerdir⁽¹⁰³⁾.

3. Kalkınma Planlarında Bölgesel Politikalar

Planlama yapmakla görevli DPT farklı dönemlerde farklı bölge ayırımları kullanarak bu karmaşayı çözümlene yoluna gitmediği görülmektedir⁽¹⁰⁴⁾.

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (BYKP)'nda, Bölge planlama bölümü yer almaktadır fakat metin içinde kesin bir bölge ayırımından söz edilmemekle birlikte, özel verilen isimler İmar ve İskan Bakanlığı'nın öneri ayırımı, Plan bütünü içinde bazı bilgiler 7 coğrafi bölge, bazıları DSİ bölgeleri bazında verilmiş olduğundan bütünlük yoktur.

Bu planda Bölgesel Kalkınma politikasının hedefleri şu şekilde belirtilmektedir⁽¹⁰⁵⁾.

1. Nüfusu, kaynaklar ve iktisadi çalışmalarla orantılı olarak dağıtarak daha dengeli bir gelir dağılımını sağlamak üzere yatırımların yapılmasında ve coğrafi dağılımında bölgelerarası dengeli bir kalkınmanın esaslarını gözönünde bulundurmak.

(103) Bkz., İkinci Bölüm'de (Bölgesel Politika ve Araçlar).

(104) ERAYDIN, s. 97.

(105) DPT, **Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1963-1967**, Ankara, 1962, s. 15.

2. En yüksek iktisadi ve sosyal üretkenliğin elde edileceği büyüme noktalarına kaynakların öncelikle ve geniş ölçüde ayrılması yoluyla genel verimlilik derecesini yükseltmek.

3. Bölgelerarası dengesizlikleri gidermek ve geri kalmış bölgelerin daha hızlı kalkınmasını sağlamak.

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planında Birinci BYKP'da ki bölgesel kalkınma politikası ilkeleri aynen korunmuş olup bu görüşler şu şekilde ifade edilmektedir⁽¹⁰⁶⁾.

1. Bölgelerarası dengeli gelişmeyi gerçekleştirmek için, hizmet yatırımları bu hizmetlerden yeter ölçüde yararlanmayan kitlelere yöneltilerek, bu yatırımların bölgelerarası dengeli dağılımı sağlanacaktır. Az gelişmiş bölgelerin iktisadi faaliyetlerini arttırarak yatırımlar bu bölgelerde büyüme potansiyeli yüksek stratejik şehirleşme merkezlerinde yoğunlaştırarak kendi kendine gelişme gücü kazanan ve çevresini etkileyen gelişme noktaları elde edilecektir.

2. İktisadi faaliyetleri az gelişmiş bölgelere yöneltmek için kamu yatırımlarında birden fazla kuruluş yeri üzerinde durulacak, iktisadi olma niteliğini kaybetmeden, geri kalmış bölgelerdeki gelişme merkezlerinde yapılması tercih edilecek, bu bölgelerin kaynaklarını geliştirici ve özel sektörün yatırımlarını bu bölgelere yöneltici bir politika izlenecektir.

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planında "Bölge Planlama ve Bölgesel Gelişme" bölümü bulunmamakta, "Yerleşme" bölümünde kullanılan

(106) DPT, **İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1968-1972**, Ankara, 1967, s. 263.

ayrım ise 7 coğrafi bölgeye Çukurova ve Antalya Alt bölgelerinin katılması ile oluşan bir yapı göstermektedir. Bu planda yaklaşım ilk iki plandan farklıdır. Geri kalmış yörelerin saptanması ilkelerinden sözedilirken, “Yurdun bazı yöreleri ekonomik, sosyal ve kültürel bakımdan geri kalmış durumdadır. Bu yöreleri kesin coğrafi sınırlarla belirlemek olanak dışıdır.” denilerek bu yörelerin saptanmasının ilkeleri belirtilmektedir⁽¹⁰⁷⁾. Böylece saptanan yörelerde kalkınma süreci, “Yatırımlara ilişkin politikalar bölümünde” belirtilen “Sanayi yurt sathına yayılma” çalışmalarıyla başlatılacağından bahsedilmekte ve yöresel kalkınma çalışmalarının milli plan çalışmalarını tamamlayan ve milli plan uygulamasına yardımcı olan, milli plan ilke ve politikalarına uygun nitelikte çalışmalar olması özellikle gözetileceği belirtilmektedir.

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma planında Bölgesel Gelişme bölümü kurulmuştur. Bu planda farklı bir bölge ayırımı benimsenmiş ve gelir dağılımına dayalı 5 bölgeye ayrılmıştır⁽¹⁰⁸⁾.

Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planında Bölge Planlaması ve Kalkınmada Öncelikli Yörelere başlıkları altında değinilmiştir. Bu planda Bölge Planlaması başlığı altında 21 maddelik ilke ve politikalar sıralanmıştır⁽¹⁰⁹⁾. Önemli maddelerin bazıları şöyledir.

1. İktisadi açıdan gelişmekte olan bölgelerde, belirli sektörler açısından potansiyel gösteren bölgelerde, gelişmenin hızlandırılması, kaynakların etkili kullanımının sağlanması amacıyla bölge planları yapılacaktır.

(107) DPT, **Yeni Strateji ve Kalkınma Planı, Üçüncü Beş Yıl (1973-1977)**, DPT Yay. No. 1272, Ankara, 1975. s. 947.

(108) DPT, **Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı**, Yay. No. 1664, Ankara, 1979.

(109) DPT, **Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1985-1989**, DPT Yay. No. 1974, Ankara, 1985. s. 161.

2. Bölge planları, gelişmenin hızlandırılması amaçlanan bölgelerde kaynakların uyum ve denge içinde ele alınarak gerekli tedbir ve araçlar belirlenecektir.

3. Bölge planlarının yapılacağı bölgelerin seçimi, bölgenin iktisadi durumu, çeşitli sektörler açısından gösterdiği potansiyel ve büyük ölçekli projelerin yer alması gibi faktörlere bağlı olarak yapılacak, idari sınırlara bağlı olmayan bölgeler tespit edilebilecektir.

4. Özel amaçlı bölgelerin tespitinin gerekmediği durumlarda "Türkiye'de yerleşme merkezlerinin kademelenmesi" çalışmasına dayalı olarak belirlenen 16 bölge ayırımı kullanılacaktır.

5. Fonksiyonel bölgelerin mevcut kaynaklarını ve bu bölgelerdeki gelişmelerin nasıl bir uyum ve denge içinde sağlanabileceği, belirli sektörler için uygun gelişme alanları belirlenecektir.

6. Bölgesel farklılıkların azaltılması için zorunlu olan sanayinin yaygınlaştırılması, bölgesel talep şartlarına duyarlı sektörlerin her bölgeye göre teşviki için ilke ve kıstaslar belirlenecektir.

Kalkınmada öncelikli yöreler başlığı altında da bu bölgeler ile diğer bölgeler arasındaki gelişmişlik farkının zaman içinde azaltılarak giderilmesi temel hedef olduğu belirtilmektedir.

Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planında (1990-1994) Bölgesel gelişme konusundaki ilke ve politikalar kısaca şöyle ortaya konmuştur⁽¹¹⁰⁾.

⁽¹¹⁰⁾ DPT, VI. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994), Yay No: 2174, Ankara, 1989, s.318.

1. Kalkınmanın bölgelerarasında dengeli olması temel ilke olup, ekonomik, sosyal, idari, hukuki tedbirler ile mekanizmalar birbirleriyle ilişkilendirilecek ve belirlenecektir.

2. Bölgesel gelişme çalışmalarına temel teşkil edecek olan bilgiler uluslararası standartlara uygun şekilde toplanarak bir envanter oluşturulacak.

3. Bölge için ve bölgelerarası göçleri kontrol etmek üzere orta büyüklükteki merkezlerin gelişmeleri desteklenecek.

4. Organize sanayi bölgelerinin yapımına devam edilecek.

5. Bölgesel kalkınma politikalarının tespiti ve uygulamasında AT'nun bölgesel politikaları ve uygulamaları dikkate alınacaktır.

Planda kalkınmada öncelikli yöreler ile ilgili bölgesel hedefler içerisinde en önemli hedefin, bu bölgelerin ekonomik, sosyal ve kültürel yönden kalkındırılmaları ve bu bölgeler ile diğer bölgeler arasındaki gelişmişlik farkının azaltılması olarak belirtilmiştir.

Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planında (1996-2000), Bölgesel Kalkınma için temel hedefler şöyle belirlenmiştir⁽¹¹¹⁾.

Bölgeler ve yöreler arasındaki gelir dağılımını iyileştirerek refahı yaygınlaştırmak ve yaşam düzeyini yükseltmek temel amaç olarak belirlenmiştir. Bu amaçla milli kaynakların en yüksek ekonomik ve sosyal faydayı sağlayacak şekilde geliştirilerek dağıtılması sağlanacaktır.

⁽¹¹¹⁾ DPT, VII. Beş Yıllık Kalkınma Planı-Bölgesel Dengelerin Sağlanması, Komite Raporu, Ankara, Mart 1995, s. 4.

Ekonomik, toplumsal, kültürel, siyasal yönleri ile bir bütün teşkil eden gelişmenin ulusal birliği güçlendirmesi gözetilecektir. Bu amaç uyarınca, tüm bölgelerde ortaya çıkan sorunlara çözüm yolları bulmak için kalkınma planları ile bütünleşen bölgesel ve fiziksel planlama çalışmaları yapılacaktır.

Bölgelerarası gelişmişlik farklarının azaltılması için, başta Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri olmak üzere, geri kalmış bölgelerde gelişme sürecine hız ve süreklilik kazandırılacak, yatırımlarda sosyal fayda unsurları dikkate alınarak bu bölgelerde devletin öncülük yapması sağlanacaktır.

İlkeler olarak;

1. Ekonomik, toplumsal, kültürel, siyasal yönleri ile bir bütün teşkil eden gelişme, ulusal birliği güçlendirme yönünde olacaktır.

2. Kişilerde sosyal ve iktisadi çıkarlarının ancak ulusal bütünlük içinde maksimize edilebileceği fikri güçlendirilecektir.

3. Ulusal kaynaklar, en yüksek ekonomik ve sosyal faydayı sağlayacak şekilde geliştirilerek dağıtılacak ve bölgelerarası dengesizliklerin en aza indirilmesine çalışılacaktır.

4. Kişiler, toplum kesimleri, bölgeler ve yöreler arasında gelir dağılımı iyileştirilerek, refah yaygınlaştırılacak ve yaşam düzeyleri yükseltilecektir.

5. Geri kalmış bölgelerin kalkındırılması, gelişmiş bölgelerin ekonomik gelişme hızını düşürmeden sağlanacak ve belirtilen bölgelerin

ülkenin diğerk bölgeleri ile ekonomik, sosyal ve kültürel uyumu için gereken tedbirler alınacaktır.

6. Tüm bölgelerde ortaya çıkan sorunlara çözüm getirmek amacıyla yapılacak bölgesel gelişme ve fiziki planlama gibi mekan içerikli planlama çalışmalarının Kalkınma Planları ile bütünleşmesi esas olacaktır.

Bu planda da bölgesel kalkınma politika hedefleri önceki planlarla aynı olmakla birlikte bu planın en önemli farkı geri kalmış bölgelerde ayrı ayrı plan yapılması ve plana fiziki boyut katılarak mekan içerikli planlarla bölgesel çözümler üretebilmesi ve bu planların genel kalkınma planı ile uyumlu hale getirilmesi ilkeleridir.

Bütün planların ortak karakteri bölgesel sorunlar dile getirilmekte fakat çözüm önerileri başarılı olmadığı gibi gerçekçi çözüm önerileri de getirilememektedir⁽¹¹²⁾.

II. BÖLGELERARASI FARKLILIKLARI GİDERMEDE AT'NUN ETKİLERİ

Avrupa Topluluğu'nun bölgesel fonlarından yararlanmak için AT gelişmişlik düzeyinin belirli oranlarında olması gerektiği şartı bulunduğundan Türkiye'de illerin bu tür karşılaştırmasının yapılması gerekmektedir.

(112) Yakup KEPENEK, *Türkiye Ekonomisi*, Teori Yayınları, Ankara, 1987, s. 141.

A. BÖLGESEL FARKLILIKLARI GİDERMEDE AT'NUN ŞARTLARI

Türkiye'deki illerin gelişmişlik düzeylerinin AT ile karşılaştırılabilmesi için GSYİH'ların aynı cinsten (yani dolara çevrilmesi) olması gerektiğinden Tablo 42'deki elde bulunan enson kişi başına GSYİH rakamları (1986 yılına ait) öncelikle 1986 yılı döviz kuru ile dolar olarak çevrilerek iller itibariyle kişi başına GSYİH elde edilmiştir⁽¹¹³⁾.

Bundan sonra Türkiye geneli için satınalma gücü paritesine göre kişi başına GSYİH ile cari fiyatlarla dolar cinsinden kişi başına GSYİH arasındaki ilişkiden bulunan faktör, tüm illerin satınalma gücü paritesine göre kişi başına GSYİH'nın hesaplanması için uygulanmıştır. Daha sonra ise il düzeyindeki kişi başına GSYİH, Topluluk genelinin kişi başına GSYİH (satınalma gücü paritesine göre) oranlanmış ve Tablo 51'de verilmiştir.

İl kişi başına GSYİH'sı = A 1996 yılı 1 ABD Doları = 669 TL.⁽¹¹⁴⁾

TL cinsinden kişi başına GSYİH'nın dolara çevrilmesi için $= \frac{A}{669} = B$

Türkiye geneli için faktör hesaplaması

$$= \frac{\text{Sat. Gücü Par. Gör. kişi başına GSYİH}}{\text{Cari fiyatlarla kişi başına GSYİH}} = \frac{3927}{1138} = 3.45 \text{ faktör}$$

İller itibariyle Sat. Gücü Pari. göre

kişi başına GSYİH hesaplanması için $= B \times 3.45 = C$

⁽¹¹³⁾ Tablo 42'de yer alan 1986 illere göre GSYİH rakamları İSO'nun yaptığı çalışma olup bu konuda en son veriler bu çalışmadır. İSO, s. 345.

⁽¹¹⁴⁾ Ortalama Dolar Kurudur. DPT, Ekonomik ve Sos. Göst., s. 29.

İl düzeyindeki Sat.Güc. Par. göre kişi başına GSYİH'ların AT için kişi başına GSYİH'ya oranlanması = $\frac{C}{11081} \times 100 = D$

1986 yılı için yapılan hesaplamaların 1992 yılı içinde yapılması gerekmektedir. Çünkü AT'da 1988-1995 yılları arasında yardım almaya uygun bölgeler tespit edilmiştir. Bu tespit yapılırken bölgelerin satınalma gücü paritesine göre kişi başına GSYİH'larının AT kişi başına GSYİH ortalamasının %75'nin altında olması şartı konulmuştur⁽¹¹⁵⁾. Bu kapsamda illerimizin ne kadarının bu oranın üzerinde olduğunun bulunabilmesi diğer bir deyişle illerimizin hangilerinin bu yardımdan faydalanma ölçütüne girdiğinin tespiti için 1992 yılına uyarlanarak Tablo 52'de gösterilmiştir.

Satınalma gücü paritesi esas alınarak 1992 yılı için yapılan çalışma şu şekilde yapılmıştır.

İllerin 1986 yılı için olan kişi başına GSYİH'larının 1988 çekilmesi için⁽¹¹⁶⁾ = $\frac{1992 \text{ GSYİH}}{1986 \text{ GSYİH}} = \frac{1.103.843}{51.185} = 21.56$

Tüm illerin aynı hızla kalkındığı varsayımı ile 21.56'lık bulunan sabit artış hızı illere tek tek uygulandığında 1992 yılı kişi başına GSYİH'lar bulunmuştur.

İllerin kişi başına GSYİH'ları x 21.56 = A

1992 yılında ortalama 1 ABD Doları⁽¹¹⁷⁾ = 6.888 TL

(115) Bkz. II. Bölüm Reform Tüzük başlığı.

(116) GSYİH rakamları, DPT, **1995 Yılı Geçiş Programı**, Ankara, 1994, s. 28.

(117) DPT, **Ekonomik ve Sosyal Göstergeler**, s. 29.

İllerin 1992'ye çekilmiş TL cinsinden olan kişi başına GSYİH'ların dolara çevrilmesi için $= \frac{A}{6.888} = B$

$$\begin{aligned} &\text{Türkiye Geneli için faktör hesaplaması}^{(118)} \\ &\frac{\text{Sat. Güc. Par. göre} \\ &\text{kişi başına GSYİH}}{\text{Cari Fiyatlarla} \\ &\text{kişi başına GSYİH}} = \frac{5170}{1.980} = 2.61 \text{ Faktör} \end{aligned}$$

İller itibariyle satınalma gücü paritesine göre kişi başına GSYİH hesaplaması için $= B \times 2.61 = C$

İl düzeyindeki satınalma gücü paritesine göre kişi başına GSYİH'ların AT için kişi başına GSYİH'ya oranlanması $= D$

$$D = \frac{C}{18.648 \$} \times 100$$

Tablo 51 ve 52'den de görüleceği üzere Türkiye'de illerin gelişmişlik düzeyleri arasında çok büyük farklılıklar bulunmaktadır. AT ortalamasını sadece Kocaeli 1986'da %114.5, 1992'de %107.5 oranlarıyla geçmektedir. İstanbul 1986'da %70, 1992'de %65.9 oranıyla ortalama AT GSYİH'na en yakın ilimizdir. Diğer illerin tamamı AT ortalamasının çok altında kalmaktadır. Özellikle Tunceli, Kars, Muş, Van, Bitlis, Bingöl, Ağrı ve Hakkari %10'un altında kalmaktadır. En düşük gelirli Hakkari'nin AT ortalamasına oranı 1986'da %6.2, 1992'de daha da azalarak %5.87'ye kadar düşmüştür. Türkiye'de illerin 64'ü⁽¹¹⁹⁾ AT ortalamasının %50'sinin altında kalmaktadır.

(118) Dünya Bankası, **World Development Report 1994**. Aynı yıl DİE'nin kişi başına GSYİH rakamı 2736 dolardır.

(119) 1986'da il sayısı 67'dir. 1992'de il olan ilçelerin istatistikî verileri önceden bağlı olduğu il dahilinde değerlendirilmiştir.

Tablo 51: İllere Göre Kişi Başına GSYİH ve AT İle Karşılaştırılması (1986)

İller	Kişi Başına Düşen GSYİH TL	Kişi Başına Düşen GSYİH \$	Kişi Başına Düşen GSYİH Sat.Gc.Pari: (SGP)	Kişi Başına Düşen GSYİH TR/AT (SGP)	İller	Kişi Başına Düşen GSYİH TL	Kişi Başına Düşen GSYİH \$	Kişi Başına Düşen GSYİH Sat.Gc.Pari: (SGP)	Kişi Başına Düşen GSYİH TR/AT (SGP)	İller	Kişi Başına Düşen GSYİH TL	Kişi Başına Düşen GSYİH \$	Kişi Başına Düşen GSYİH Sat.Gc.Pari: (SGP)	Kişi Başına Düşen GSYİH TR/AT (SGP)
1. Kocaeli	2.453.540	3580.4	12700.4	114.6	23. Adana	723.722	1081.2	3730.9	33.7	45. Çankırı	388.941	587.0	2005.0	18.1
2. İstanbul	1.505.371	2248.9	7750.4	70.0	24. Antalya	568.540	999.3	3446.9	31.1	46. Giresun	388.553	580.5	2002.5	18.1
3. İzmir	1.333.863	1992.7	69.75.2	62.1	25. Isparta	628.506	939.1	3240.5	29.2	47. Erzincan	385.539	575.1	1989.0	17.3
4. Bursa	1.030.878	1540.0	53.14.3	43.0	26. Rize	597.175	832.1	3078.5	27.8	48. Sinop	381.177	569.4	1955.0	17.7
5. Kırklareli	1.024.138	1530.0	52.79.5	47.5	27. Uşak	584.225	872.5	3011.8	27.2	49. Tokat	341.090	509.5	1758.4	15.9
6. Tekirdağ	1.011.538	1511.3	5215.3	47.1	28. Samsun	556.954	547.0	2922.7	25.4	50. Yozgat	336.115	502.1	1732.7	15.6
7. Kütahya	993.722	1484.5	5122.8	46.2	29. Malatya	565.113	544.2	2913.2	26.3	51. Ordu	228.551	490.5	1592.7	15.3
8. Bilecik	558.350	1445.5	4992.0	45.0	30. Konya	552.554	825.5	2848.5	25.7	52. Diyarbakır	325.997	489.5	1685.7	15.2
9. İçel	951.894	1422.0	4907.1	44.3	31. Sakarya	536.733	861.3	2766.9	25.0	53. Sivas	322.506	481.9	15531	15.0
10. Muğla	947.819	1415.9	4886.1	44.1	32. Bolu	535.254	799.5	2759.3	24.9	54. Şanlıurfa	321.304	480.0	1556.6	14.9
11. Zonguldak	936.258	1339.7	4825.5	43.5	33. Kayseri	529.563	731.3	2720.5	24.8	55. Siirt	319.195	475.8	1545.5	14.8
12. Eskişehir	871.399	1301.8	4492.2	49.5	34. Kırşehir	519.449	774.5	2672.7	24.1	56. Erzurum	306.259	457.5	1578.8	14.2
13. Çanakkale	870.291	1300.1	4495.5	40.5	35. K.Maraş	498.708	745.0	2970.9	23.2	57. Artvin	291.303	435.1	1504.8	13.5
14. Manisa	849.943	1259.7	4331.5	39.5	36. Afyon	477.575	713.6	2462.0	22.2	58. Gümüşhane	282.727	422.4	1457.5	13.2
15. Edirne	835.543	1248.2	4307.3	38.9	37. Artvin	463.450	692.3	2389.1	21.5	59. Adıyaman	255.276	385.2	1357.5	12.3
16. Ankara	809.473	1209.3	4172.9	37.7	38. Trabzon	459.522	665.2	2364.3	21.3	60. Tunceli	249.709	373.3	1287.3	11.5
17. Nevşehir	808.045	1199.7	4139.8	37.4	39. Kastamonu	458.248	633.5	2362.3	21.3	61. Kars	233.483	345.5	1203.5	10.9
18. Denizli	783.423	1170.4	4038.6	36.4	40. Gaziantep	454.034	578.3	2340.6	21.1	62. Muş	213.862	312.5	1102.5	10.0
19. Elazığ	752.275	1123.8	3879.1	35.0	41. Hatay	435.155	650.1	2243.3	20.2	63. Van	185.599	281.7	972.3	8.8
20. Aydın	750.071	1120.5	3855.7	34.9	42. Niğde	432.548	645.3	2230.4	20.1	64. Bingöl	175.020	251.5	902.3	8.1
21. Balıkesir	725.185	1063.4	3738.4	33.7	43. Amasya	423.438	640.0	2208.7	19.9	65. Bitlis	174.425	257.7	887.3	8.0
22. Burdur	724.985	1062.9	3737.0	33.7	44. Çorum	410.115	612.7	2114.2	19.1	66. Ağrı	154.380	230.6	795.1	7.2
										67. Hakkari	134.126	200.6	531.6	6.2

Tablo 42'den yararlanılarak hazırlanmıştır.

Tablo 52: İllere Göre Kişi Başına GSYİH ve AT İle Karşılaştırılması (1992)

İller	Kişi Başına Düşen GSYİH TL	Kişi Başına Düşen GSYİH \$	Kişi Başına Düşen GSYİH Sat.Gc.Pari: (SGP)	Kişi Başına Düşen GSYİH TR/AT (SGP)	İller	Kişi Başına Düşen GSYİH TL	Kişi Başına Düşen GSYİH \$	Kişi Başına Düşen GSYİH Sat.Gc.Pari: (SGP)	Kişi Başına Düşen GSYİH TR/AT (SGP)	İller	Kişi Başına Düşen GSYİH TL	Kişi Başına Düşen GSYİH \$	Kişi Başına Düşen GSYİH Sat.Gc.Pari: (SGP)	Kişi Başına Düşen GSYİH TR/AT (SGP)
1. Kocaeli	52.898.322	7.680	20.045	107.49	23. Adana	15.603.446	2.265	5.912	31.71	45. Çankırı	8.385.568	1.218	3.179	17.05
2. İstanbul	32.455.799	4.712	12.298	65.90	24. Antalya	14.435.282	2.096	5.470	29.33	46. Giresun	8.379.358	1.217	3.175	17.03
3. İzmir	28.758.086	4.175	10.896	58.43	25. Isparta	13.552.745	1.968	5.135	27.54	47. Erzincan	8.333.781	1.210	3.159	16.93
4. Bursa	22.225.730	3.227	8.422	45.16	26. Rize	12.875.093	1.869	4.879	26.16	48. Sinop	8.218.176	1.193	3.114	16.70
5. Kırklareli	22.080.415	3.205	8.367	44.87	27. Uşak	12.595.891	1.829	4.773	25.59	49. Tokat	7.353.900	1.068	2.786	14.94
6. Tekirdağ	21.809.837	3.166	8.264	44.32	28. Samsun	12.223.528	1.775	4.632	24.84	50. Yozgat	7.246.639	1.052	2.746	14.72
7. Kütahya	21.424.646	3.110	8.118	43.53	29. Malatya	12.183.836	1.769	4.617	24.76	51. Ordu	7.079.247	1.028	2.682	14.38
8. Bilecik	20.877.626	3.031	7.911	42.42	30. Konya	11.915.436	1.730	4.515	24.21	52. Diyarbakır	7.028.495	1.020	2.663	14.28
9. İçel	20.522.834	2.950	7.778	41.71	31. Sakarya	11.571.963	1.680	4.385	23.51	53. Sivas	6.953.229	1.009	2.635	14.13
10. Muğla	20.434.978	2.967	7.743	41.52	32. Bolu	11.540.076	1.675	4.373	23.45	54. Şanlıurfa	6.927.314	1.005	2.625	14.07
11. Zonguldak	20.185.722	2.931	7.649	41.02	33. Kayseri	11.419.534	1.658	4.327	23.20	55. Siirt	6.881.844	999	2.608	13.98
12. Eskişehir	18.787.125	2.728	7.119	38.18	34. Kırşehir	11.177.760	1.623	4.235	22.71	56. Erzurum	6.602.944	959	2.502	13.42
13. Çanakkale	18.763.474	2.724	7.110	38.13	35. K.Maraş	10.752.144	1.561	4.074	21.85	57. Artvin	6.293.536	914	2.385	12.79
14. Manisa	18.324.771	2.660	6.943	37.23	36. Afyon	10.296.517	1.495	3.902	20.92	58. Gümüşhane	6.095.594	885	2.310	12.39
15. Edirne	18.014.307	2.615	6.826	36.60	37. Artvin	10.099.782	1.466	3.827	20.52	59. Adıyaman	5.503.751	799	2.085	11.18
16. Ankara	17.452.238	2.534	6.613	35.46	38. Trabzon	9.909.687	1.439	3.755	20.14	60. Tunceli	5.383.726	782	2.040	10.94
17. Nevşehir	17.429.212	2.530	6.604	35.42	39. Kastamonu	9.901.387	1.437	3.752	20.12	61. Kars	5.033.893	731	1.907	10.23
18. Denizli	16.890.276	2.452	6.400	34.32	40. Gaziantep	9.788.973	1.421	3.709	19.89	62. Muş	4.610.865	669	1.747	9.37
19. Elazığ	16.219.049	2.355	6.146	32.96	41. Hatay	9.403.717	1.365	3.563	19.11	63. Van	4.001.514	581	1.516	8.13
20. Aydın	16.171.530	2.348	6.128	32.86	42. Niğde	9.325.756	1.354	3.534	18.95	64. Bingöl	3.773.431	548	1.430	7.67
21. Balıkesir	15.634.989	2.270	5.924	31.77	43. Amasya	9.237.145	1.341	3.500	18.77	65. Bitlis	3.760.603	546	1.425	7.64
22. Burdur	15.628.952	2.269	5.922	31.76	44. Çorum	8.848.569	1.285	3.353	17.98	66. Ağrı	3.328.433	483	1.261	6.76
										67. Hakkari	2.891.756	420	1.096	5.87

Tablo 42'den yararlanılarak hazırlanmıştır.

Bu oran Reform Tüzükte belirtilen hedeflerden özellikle birinci hedef (geri kalmış bölgelerin kalkındırılması) kapsamında Topluluk yapısal fonlarından yararlanabilmek için satınalma gücü paritesine göre hesaplanan GSYİH'nın Topluluk ortalamasının %75'inden düşük olması şartı olması nedeniyle⁽¹²⁰⁾ Türkiye'de Kocaeli dışında bütün iller bu kapsam dahilinde kalmaktadır.

Ayrıca AT'na sonradan katılan Yunanistan, İspanya ve Portekiz'in tamamı bu hedef kapsamında kaldığından Fon kaynaklarından 1984-1993 yılları arasında Yunanistan 7.193.0 milyon ECU, İspanya 9.779 milyon ECU ve Portekiz 7.368 milyon ECU'lük yardım sağlamışlardır⁽¹²¹⁾. ABK'nun %80'nin bu hedefe ayrıldığı dikkate alındığında bu yardımların önemi daha iyi anlaşılmaktadır. Bunun yanısıra yapısal fonların bütçesi 1993'te 14.5 milyar ECU olduğu ve ekonomik yapısı Türkiye'ye çok benzeyen Yunanistan %16, İspanya'nın %32.6, Portekiz'in %24.5 pay aldıkları da düşünülürse⁽¹²²⁾ bu yardımların önemi ortaya çıkmaktadır.

B. TAM ÜYE OLMADAN UYGULANABİLECEK BÖLGESEL POLİTİKALAR

Türkiye'de bugüne kadar bölgesel farklılıkların giderilmesi ve bölgesel gelişmenin temini için beş yıllık kalkınma planlarında çeşitli ilke ve hedefler belirtilmesine rağmen tutarlı ve açık bir bölge politikası oluşturulmadığı görülmektedir. Kalkınma planlarında Kalkınmada

⁽¹²⁰⁾ Geniş bilgi bkz. İkinci Bölüm C-1-a başlığında Reform Tüzük ile AT Yapısal Fonlardan yardım şartları açıklanmıştır.

⁽¹²¹⁾ Tablo 19.

⁽¹²²⁾ Bkz. Tablo 22, Yapısal Fonların ikiye katlanması.

Öncelikli yöreler şeklinde ifade edilen bölgesel gelişme çeşitli teşvik ve özendirme tedbirleri ile sağlanması amaçlanmıştır⁽¹²³⁾.

Türkiye'de öncelikle bölge tanımı ve bu tanıma göre oluşturulan bölgelerin potansiyelleri değerlendirilerek sınıflandırılması ancak bundan sonra bölgesel politikaların uygulamaya gidilmesi gerekmektedir⁽¹²⁴⁾.

Kalkınmada öncelikli yörelerde uygulanmakta olan vergi muafiyeti, gümrük indirimi gibi mali ve vergisel özendirme yanında mali kaynak temininde de hem miktar hem de faiz konusunda önemli avantajlar sağlanmaktadır. Ayrıca bu illerde görev yapan kamu personeline özel hizmet tazminatı ödemektedir. Ayrıca bu illerde okul, kreş, spor tesisleri işletmelerinden elde edilen gelirlerin bir süre gelir ve kurumlar vergisinden muaf tutulmaktadır.

Türkiye yıllardır uygulanan bu teşvik ve özendirme önlemleriyle bölgesel kalkınmayı sağlayamamıştır. Gerek kalkınma planlarında gerekse GAP projesinde bölgeye has bir planlama yapılmamış sadece özendirici tedbirlerle bölgesel farklılıkların giderileceği zannedilmiştir.

Bölgesel kalkınma stratejilerinin belirlenmesi ve uygulamasında dünyada özellikle Avrupa ülkelerinin deneyimlerine bakılarak yeniden

(123) Bk. Üçüncü Bölüm B-2 Bölgelerarası Farklılığı Gidermek İçin Yapılan Çalışmalar.

(124) DPT'de 1971 yılında Kalkınmada Öncelikli Yöreler Başkanlığı'nın kurulmasıyla, Başkanlık İllerin gelişmişlik düzeyinin belirlenmesi için gerekli araştırmayı yapmakla görevlendirilmiştir. Her 3 ile 5 yıl içinde yenilenen bu tespit en son 1984 yılında yapılmıştır. Gelişme göstergesi, demografik, işgücü, sağlık, eğitim, sanayi, tarım, konut, mali ve altyapı gibi göstergeleri kapsamaktadır. Bu çalışma ile en az gelişmiş 15 il birinci derece, 13 il de ikinci derece kalkınmada öncelikli iller olarak belirlenmiştir.

gözden geçirilmesi gerekmektedir. Şimdiye kadar uygulanan bölgesel kalkınma politikaları dengeli bir kalkınma stratejisi içinde değerlendirilmiştir. Yeni bölgesel kalkınma stratejilerinin oluşturulmasında katılımcı bir yaklaşımla bölge sınırları ve bölgeye özgü nitelikler belirlenerek politikaların titizlikle izlenmesi için etkin mekanizmalar gerekmektedir. Bunun için,

Bölgelerin belirlenmesi aşamasında bölge için ekonomik, coğrafi ve sosyal benzerlikler, merkez çevre ilişkileri, diğer bölgelerle ilişkiler ve önsel-gerisel bağılıkların tamamlayıcılık özelliklerine dikkat edilmelidir.

Bölgesel kalkınma stratejisinin tespitinde bölgeye dönük sosyo-ekonomik ve rekabet gücüne dayalı politikalar oluşturulmalıdır.

Ülke Kalkınma Stratejisiyle bütünleşme aşamasında ülke kalkınma stratejisi ile uyumlu, izlenecek politikalar kendi içinde bütünlüğü olan politikalar olmalıdır.

Uygulama ve izleme aşamasında, belirlenen politikaların etkin biçimde uygulanabileceğine, izleme mekanizmalarının yeterliliğine, örgütlenmenin nasıl olabileceğine dikkat edilmesi gerekir.

Bu aşamaların yeni bölgesel kalkınma stratejilerinin geliştirilmesi, uygulama ve denetim aşamasında hükümet, üniversiteler, yerel yönetimler ve özel sektör temsilcileri arasında işbirliğine dayalı katılımcı bir yaklaşım gerekmektedir.

Belirlenen bölgelerin her biri ayrı ayrı ele alınarak sektörel önceliklere dayalı rekabetçi strateji, sektörel önceliklerin belirlenmesi gerekir.

Bölgenin sosyo-ekonomik etki açısından diğer sanayiler üzerindeki etkisi, istihdam hacmi, istihdam yaratma gücü, sermaye yaratma gücü ve ihracat gücü ile hammadde, işgücü, altyapı özelliklerine bakılarak yatırımlar gerçekleştirilmelidir.

Stratejilerin belirlenmesinde bölge içi fiziksel, kurumsal, beşeri kaynaklar ve doğal altyapıda yararlanma olanakları araştırılarak bölgesel politika oluşturulmaktadır.

Bu özelliklere dikkat edilerek dengesiz kalkınma teorisi içerisinde kalkınma kutupları ve sektörlerin belirlenmesi bölgesel kalkınmayı daha da hızlandırabilecektir.

Ayrıca özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde bulunan kalkınmada öncelikli yörelerde terör olayları ekonomik önlemlerle azaltılabilecektir. Bu bölgelerde kalkınmanın gerçekleşmemesinin bir nedeni de bölgedeki feodal yapının egemenliğidir. Yukarıda strateji izlenmesi halinde feodal yapının egemenliğinde ortadan kalkması kuvvetle muhtemeldir. Türkiye GAP Projesi gibi çok büyük ve kompleks bir bölge projesinin finansmanı çok güç olduğundan daha küçük ve hemen hayata geçirilebilir projeler üzerinde durulmalıdır. Bunun yanı sıra AT bölgesel fonlarının yardım kriteri olan AT ortalama gelirinin yardım yapılacak bölgede %75'inden az olması koşulu Türkiye'nin bütünü kapsadığından AT'na tam üye olduğunda büyük kaynak teşkil edecektir⁽¹²⁵⁾. AT'nun üçüncü ülkelere yönelik Entegre Akdeniz Projeleri çerçevesinde 1995-1999 yılları için bütçesinden 5.5 milyar ECU gibi oldukça yüksek bir meblağ tahsisi öngörülmüştür⁽¹²⁶⁾. Türkiye AT'na

(125) Bkz. İkinci Bölüm II-C-1-a Reform Tüzük.

(126) Avrupa Toplulukları Komisyonu Türkiye Temsilciliği, **EC News**, Mart-Nisan 1995.

tam üye olmamakla birlikte tam üyelik sürecinde önemli aşamalar kaydetmiştir. Dolayısıyla Topluluğun bu fonlarından faydalanacak ülkelerin en başında olması gerekir. Bunun için siyasi otoriteye bu konuda çalışan teknokratlara büyük görevler düşmektedir. Türkiye özellikle bölgesel bazda hazırlayacağı projelerden AYB'dan ek finansman sağlayabilir. Türkiye daha önce Keban ve Karakaya Barajı, Boğaz Köprüsü için AYB kaynaklarından yararlanmıştır.

C. GÜMRÜK BİRLİĞİ'NİN BÖLGESEL ETKİLERİ

Türkiye AT'ne tam üye olmadan Gümrük Birliği'ni gerçekleştirecek ilk ülkedir. Şimdiye kadar Topluluğa tam üye olan ülkelere belli bir uyum takvimi belirlenerek bu takvimi gerçekleştirebilmek için kaynak finansmanı sağlandıktan sonra Gümrük Birliği'ne girmişlerdir. Gümrük Birliği Roma Antlaşması hükümlerine uygun olarak 1 Temmuz 1968'de gerçekleştirilmiştir. Gümrük Birliği, Topluluğun genişlemesiyle 1977'de İngiltere, İrlanda ve Danimarka, 1986'da Yunanistan ve son olarak 1993'de İspanya ve Portekiz katılmışlardır⁽¹²⁷⁾.

Gümrük birliği Ekonomik Entegrasyon teorisinde serbest ticaret bölgesinin daha ilerisinde, ancak tek pazarın daha gerisinde yer alan bir oluşum olarak tanımlanmaktadır⁽¹²⁸⁾.

Gümrük birliğinin Türkiye'de genel ekonomik etkileri ile bölgesel etkileri olacaktır. Ancak genel ekonomik etkilerden ayrılamayacak bölgesel etkileri bu çerçevede değerlendirmek gerekmektedir.

(127) Mehmet ERGÜNAL, Türkiye Avrupa Topluluğu Bütünleşmesi, **HDTM Dergisi**, Cumhuriyetin 70. Yılı Özel Sayı, Ankara, 1993, s. 71.

(128) DPT, **Türkiye ve Avrupa Entegrasyonu, Özel İhtisas Kom. Raporu**, Yay No: 2377 ÖİK: 441, Ankara, 1995, s. 91.

Gümrük birliği, geniş ihracat pazarlarının yanısıra, Topluluk ve üçüncü ülkelerden gelen rekabetin zorlamasıyla kaynakların daha etkin kullanılması, yüksek verim ve düşük maliyetle üretim yapılabilmesini sağlayabilecek, fiyatlar genel seviyesinde düşme yönünde baskı yaratabilecek ve genel olarak tüketicilerin gelirini reel olarak artırarak refah düzeyinin yükselmesini sağlayabilecektir. Ayrıca gerekli çalışmalar yapılması halinde yabancı sermaye ve yeni teknolojilerin girişini artırabilecektir. Ödemeler bilançosu ve dış ticaret dengesi üzerinde olumsuz etkisi uzun dönem de ekonominin yeniden yapılanması ve yabancı sermayenin girişiyle giderilebilecektir. İstihdam üzerinde halen %10.5 olan işsizlik oranı ve %7 eksik istihdam oranları gümrük birliğinin getirdiği rekabet ortamı içerisinde artacaktır⁽¹²⁹⁾.

Gümrük birliğinin önemli bir dezavantajı da gümrük vergilerinin AT ülkelerine sıfırlanması nedeniyle (ithalatın %44, ihracatın %50 AT ülkelerine olduğu gözönüne alınırsa) 1 Ocak 1996'da yürürlüğe girmesiyle Türkiye'nin vergi kaybı 2.172 milyon dolar olarak hesaplanmıştır⁽¹³⁰⁾.

Türkiye 1973 yılında yürürlüğe giren Katma Protokol'de belirtilen gümrük birliğinin tamamlanması süreci içerisinde 12 ve 22 yıllık listelerde ⁽¹³¹⁾ indirimleri 1995 sonuna kadar tamamlayarak sıfırlamış ve ortak gümrük tarifesi düzeyine getirmiş olacaktır. Gümrük birliği ile malların serbest dolaşımı tamamlanmış olacaktır⁽¹³²⁾.

(129) Geniş bilgi için bkz. Rıdvan KARLUK, **Türkiye Ekonomisi, Tarihsel Gelişim ve Yapısal Değişim**, Eskişehir, 1995, s. 381-389.

(130) DPT, **Türkiye ve Avrupa Entegrasyonu**, s. 157.

(131) Vakıfbank, **Gümrük Birliği'nin Türkiye Ekonomisine Muhtemel Etkileri**, Araştırma Dizisi, No 1, 2. Baskı, Ankara, 1995, s. 34.

(132) Çığdem TÜZÜN, **Türkiye-AET Ortaklığında Gümrük Birliği, Avrupa Topluluğu ve Türkiye**, TODAİ Yay no 220, Ankara, 1987, s. 53.

Türkiye AT'nun ortak gümrük tarifelerini kabul etmekle AT ve dış dünyanın daha fazla rekabetiyle karşı karşıya kalacağı açıktır⁽¹³³⁾. Avrupa Topluluğu ile 6 Mart 1995 tarihinde imzalanan Gümrük Birliği anlaşması 1 Ocak 1996'da yürürlüğe girmesiyle 2 milyar ECU'lük kaynak sağlanması kararlaştırılmıştır. 4. Mali protokolün yürürlüğe konulmasıyla 600 milyon ECU'luk yardımdan yararlanacak, buna ek olarak 1996'dan başlayarak beş yıl boyunca 375 milyon ECU tutarında fon ve altyapı projelerine yönelik olarak Avrupa Yatırım Bankası tarafından 300-400 milyon ECU arasında kredi sağlanacağı, ayrıca Türk ekonomisinin uluslararası rekabete uyum sağlamasına yönelik projelerin finansmanı için 750 milyon ECU'ye kadar kredi sağlanacağı belirtilmiştir⁽¹³⁴⁾.

AT Bölgesel bütünleşmeye destek amacıyla 600 milyon ECU tahsis etmeyi planladığı Akdeniz projesinde mevcut sınır ötesi ve bölgelerarası işbirliğini güçlendirmek amaçlanmaktadır. Bölgesel ticaretin artması açısından ve bunun içinde büyük bölümü karşılıklı ticaret⁽¹³⁵⁾ büyük önem taşıyan ekonomik altyapısının finansmanına özellikle ulaştırma, iletişim ve enerji alanlarında AYB ve bütçe kaynaklarından katkıda bulunulacağı ifade edilmektedir.

Gümrük Birliği'nin genel ekonomik ve sosyal etkileri ile bölgesel etkileri olabilecektir. Ancak tam üye olmadan Gümrük Birliği'ne giren başka ülke olmaması, Yunanistan, İspanya ve Portekiz'in tam üye

(133) Avrupa Toplulukları Komisyonu Türkiye Temsilciliği, Gümrük Birliği Psikolojik Engel Aşılıyor, *EC News*, 9 Temmuz 1993, s. 14.

(134) Avrupa Toplulukları Komisyonu Türkiye Temsilciliği, *EC News*, Mart-Nisan 1995, s. 17.

(135) Nüvit OKTAY, *Karşılıklı Ticaret Sistemi (Countertrade) Dünyadaki ve Türkiye'deki Uygulaması*, Ana.Üni. Yay. No. 232-İİBF Yay. No:52, Eskişehir, 1987, s. 79-83.

olduktan uzun süre sonra gümrük birliğine girmeleri ayrıca Yunanistan AT'dan 1982-1993 yılları arasında 35 milyar ECU yardım aldığı, İspanya'nın 1987-1994 yılları arasında 48 milyar ECU yardım aldıkları dikkate alındığında Türkiye'nin çok cüzi (2 milyar dolar) bir yardım alması olumsuz yönleri göstermektedir⁽¹³⁵⁻¹³⁶⁾.

Türkiye Gümrük Birliği ile AT arasındaki ilişkileri daha da arttıracaktır. Bölgesel Fonlardan tam üye olmadan faydalanmak mümkün olmamakla birlikte Topluluğun Akdeniz ülkelerine yönelik projelere finansman sağladıkları dikkate alındığında bölgesel yapıların yardım alma şartlarına tam uyduğundan ilk etapta bu kaynaklardan yararlanmak mümkün olabilecektir⁽¹³⁷⁾.

D. AT'NA TAM ÜYE OLUNMASININ BÖLGESEL ETKİLERİ

AT'na tam üye olmak Topluluğun bütün imkanlarından faydalanmak demektir. Türkiye Roma Antlaşması'nın 237. AKÇT Antlaşması'nın 98 ve EURATOM Antlaşması'nın 205. maddelerine istinaden 14 Nisan 1987 yılında tam üye olmak için müracaat etmiş ancak ileride değerlendirilmek üzere kabul edilmemiştir. Topluluk 10 Aralık 1991 tarihinde Maastricht'te imzalanan antlaşma ile siyasal birliğe uzanan Avrupa Birliği isminin verilmesini kararlaştırmıştır⁽¹³⁸⁾.

Maastricht Antlaşması'na göre Topluluğa tam üye olma koşulları daha ağırlaştırılmıştır. Bu kriterlere göre enflasyon Topluluğa üye en düşük enflasyon oranına sahip 3 ülkenin ortalamasından en çok 1.5 puan fazla olabilecek,

(136) Erol MANİSALI, Gümrük Birliği ile İlgili Sorular, **Cumhuriyet**, 9.11.1995.

(137) Erol MANİSALI, Gümrük Birliği'nde Yalan Rüzgarları, **Cumhuriyet**, 21.11.1995.

(138) HDTM, **Avrupa Topluluğu ve Türkiye**, 2. Baskı, Ankara, 1993, s. 296.

Üye ülkede devlet borçları GSYİH'nin %60'ını geçemeyecek,

Bütçe açığı GSYİH'nin %3'ünden fazla olamayacak,

Herhangi bir üye ülkede uzun vadeli faiz oranları yıllık en iyi performansı gösteren 3 üyenin faiz oranından en çok %2 fazla olabilecek,

Son iki yıl itibariyle üye ülke parasının diğer üye ülke parası karşılığında devalüe edilmemesi gerekir.

Bu kriterle Türkiye karşılaştırıldığında enflasyon %3.2'ye karşılık %80, bütçe açığı GSYİH'a oranı %3.9'a karşılık %7.5, faiz oranı %10.7'ye karşılık %140, işsizlik oranı %10.1'e karşılık %20'lerde olması Topluluk kriterlerinden hayli uzak olduğu görülmektedir.

Tam üye olmakla Türkiye Topluluğun bölgesel farklılıkları gidermede ve gelişmesi için kullanılan Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu, Avrupa Sosyal Fonu, Avrupa Tarımsal Garanti ve Yönverme Fonu, Yönverme Bölümü gibi fon kaynakları ile Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu, Avrupa Yatırım Bankası ve Yeni Topluluk Aracı kaynaklarından ayrıca Entegre Akdeniz Programlarından faydalanma şansına sahip olacaktır. Topluluğun bu amaçlar için 1992 bütçesinden 18 milyar ECU ayırdığı gözönüne alındığında Türkiye'nin hem bölgesel gelişmişlik kriteri, hem nüfusu dikkate alındığında bu fonlardan alacağı paylarda oldukça büyük olacaktır.

Topluluğa son üye olan ülkelerden Yunanistan toplam olarak 1982-1993 yılları arasında 35 milyar ECU; İspanya ise 1993'e kadar 48 milyar ECU yardım almışlardır. Avrupa Topluluğu sözkonusu

kaynaklardan yararlandırmada belirlediği 5 hedef doğrultusunda yardım yapmaktadır⁽¹³⁹⁾.

Birinci hedef, olan bölgenin Topluluk GSYİH'sı ortalamasından düşük olması ki Türkiye'nin bütün illeri (Kocaeli hariç) bu şarta uymaktadır.

İkinci hedef, gerileyen sanayi bölgelerinde istihdamın yeniden yapılandırılması, son üç yıl ortalama işsizlik oranı Topluluk ortalamasından %15 daha fazla olması, bunda Türkiye'nin tamamı bu şarta uymaktadır.

Üçüncü ve dördüncü hedefler, uzun dönemli işsizlikle mücadele ve genç nüfusa iş imkanı yaratmak, Türkiye'de hem işsizlik hem de genç nüfus yoğunluğu fazla olduğundan bu şarta da uymaktadır.

Beşinci hedef, Ortak Tarım Politikası ile ilgili olup, 5(a) tarımsal yapının düzeltilmesi, 5(b) maddesi kırsal alanların kalkınmasına yönelik olup, yine gelişmişlik farkları itibariyle Türkiye bu şartlara da uyduğundan tüm bu hedefler kapsamında Topluluk bölgesel politika kaynaklarından yararlanabilme imkanına sahiptir.

Sonuç olarak Türkiye Topluluğa tam üye olmakla hem ulusal, hemde bölgesel bazda gelişmişlik düzeyleri nispeten yakın olan Topluluk üyeleri Yunanistan, İspanya ve Portekiz'in aldığı yardımlardan daha fazlasını alması gerekecektir.

(139) Bkz. II. Bölüm Reform Tüzük başlığı.

SONUÇ

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde bölgesel farklılıklar nedeniyle bu farklılıkları giderici politikalar uygulanmasını gerekli kılmaktadır. Bölgesel farklılıkların hem ekonomik hemde sosyal etkileri nedeniyle günümüz refah toplumlarında bile ayrıca değerlendirilmesini gerektirmektedir.

Bölgesel farklılıkları gidermek için teoride dengeli kalkınma, dengesiz kalkınma, kalkınma kutupları, sürükleyici sektör gibi alternatiflerden birisi veya birkaçı birlikte kullanılabilir. AT bölgesel farklılıkları gidermede, Topluluğa son katılan Yunanistan, İspanya ve Portekiz'in katılmadan önce sorunun tespitini yaparak çeşitli politikalar üretmişlerdir. Topluluğa son katılan ülkelere sonra bölgesel farklılıklar kendisini daha da belirgin hissettirmiş Topluluk bütçesinden bu amaç için ayrılan fon kaynakları arttırılmıştır. AT bünyesinde öncelikle Güney İtalya, Fransa'nın Korsika, İrlanda ve İngiltere'nin sanayisi eskimiş bölgeleri için uygulanan bölgesel politikalar zamanla kapsam ve alanı genişletilerek bölgeler gruplara ayrılmıştır.

AT'nun bölgesel politika araçları Roma Antlaşması, Avrupa Tek Senedi ve İkincil Mevzuat'a dayanarak ABKF, ASF, ATYGF Yönerge

Bölümü olmakla birlikte, bunların yanısıra AKÇT kredi ve yardımları, AYB, Yeni Topluluk Aracı ve Entegre Akdeniz programlarıdır.

Topluluk üyelerinin bu fonlardan faydalanmaları belirli esaslara bağlanmış ABKF için her üye ülke için alt ve üst sınır belirlenerek alacağı yardım bu çerçeveye belirlenmektedir. Ayrıca ABKF bölgesel gelişmeyi belirli programlara bağlayarak (star-telekomünikasyon hizmetleri, Valoren-yerel enerji kaynakları, Resider-çelik sanayi, Reneval-gemi inşa sanayi gibi) yardımlar sağlanmaktadır. Avrupa Sosyal Fonu işsizlikle mücadele, mesleki eğitim gibi, ATYGF-Yönverme Bölümü Ortak Tarım politikasının uygulamasında kırsal bölgelerin geliştirilmesi üretim ve dağıtım yapısının modernize edilmesi gibi amaçlarla üye ülkelere kaynak sağlamaktadırlar.

Topluluk bölgesel amaçlı politikalar için 5 hedef tespit etmiştir. Yapılacak yardımlar bu hedefler doğrultusunda yapılmaktadır. Birinci hedef geri kalmış bölgelerin kalkınması ve yapısal değişikliktir, bunun için topluluk üç ayrı bölge grubuna ayrılmış yardım alacak bölgenin kişi başına GSYİH'sı topluluk ortalaması GSYİH'dan %75'in altında olması koşulu, ikinci hedef eski sanayi bölgelerinin yeniden yapılandırılması, bölgede son üç yıl içinde işsizlik oranı topluluk ortalamasından %15 fazla olması koşulu, üçüncü ve dördüncü hedefler işsizlikle mücadele ve gençlere iş yaratmadır ki bu bölgesel değil genel hedeftir. Beşinci hedef (b), kırsal alanların kalkınmasına yönelik istihdam ve gelir düşüklüğü kıstastır.

Topluluğun bölgesel amaçlı kaynaklarından en fazla Türkiye'nin yapısına çok benzeyen son üyeler Yunanistan, İspanya ve Portekiz'dir. Bu fonlardan sağlanan yardımların Yunanistan'ın GSYİH'nın %0.8,

İspanya'nın GSYİH'nin %0.3 ve Portekiz'in GSYİH'nin %1.8'ini oluşturduğu dikkate alındığında fonların önemi ortaya çıkmaktadır.

Türkiye'de bölgelerarası farklılıkları giderici politikalar uygulanmış ancak sonuçları tartışmalıdır. Kalkınma planları ile getirilen "Kalkınmada Öncelikli Yörelere" uygulaması nedeniyle çeşitli teşvikler verilen bu illerde beklenen gelişme sağlanamamıştır. Proje başında en büyük bölge politikası GAP projesidir. Projenin sonuçları yavaş yavaş alınmaya başlanmıştır. Bu proje bölgenin çehresini değiştirecek bir projedir, fakat yapısal düzenlemeler yapılmasını da gerektirmektedir. Türkiye Kalkınma Planlarıyla hep dengeli kalkınma modeli çerçevesinde gelişme sağlamaya çalışmıştır. Öncelikle bölge tanımı yapılacak, bölge ayrıştırılması yapılmalı (mevcut ayırım sonuç vermediğinden) bu şekilde belirlenecek kalkınma kutubu çekim merkezi oluşturmalı, belirlenecek sürükleyici sektörler vasıtasıyla bölgesel kalkınmanın sağlanması kısa dönemde yaratacağı dengesiz kalkınma uzun dönemde dengeli kalkınmayı gerçekleştirebilecektir.

Gümrük birliğine girmek üzere olan Türkiye bölgesel bazda önemli bir çıkar sağlayamamakla birlikte, genel ekonomik etkiler nedeniyle bölgesel etkiler olabilecektir. Gümrük birliği nedeniyle gelişen ilişkiler AYB ve Akdeniz projeleri çerçevesinde geliştirilecek projelerin finansmanı AT kaynaklarından sağlanabilir.

Türkiye'nin AT'na tam üye olduğundan yapısal fonlardan alacağı pay kesin olmamakla birlikte, coğrafi özellikleri, nüfusu, büyüklüğü ve bölgesel farklılıkları açısından Türkiye'ye çok benzeyen ve yapısal fonlardan en büyük payı alan İspanya'dan az olmayacaktır. İspanya 1993 yılı için fon kaynaklarından 3 milyar ECU almıştır. Ayrıca İspanya

1993 yılına kadar AT'dan toplam 48 milyar ECU, Yunanistan 35 milyar ECU yardım almışlardır. Toplulukta satınalma gücü paritesine göre kişi başına GSYİH 18.000 \$ düzeyinde iken, Türkiye'nin 5.100 \$ ile AT'nun 1/3'ü kadardır. Türkiye iller arasındaki gelişmişlik farkı 1/7'ye kadar çıkmaktadır.

Türkiye AT'na tam üye olmadan bölgelerarasındaki gelişmişlik farklarını azaltacak AT mevzuatında dikkate alınarak yeni politika ve etkili araçlar geliştirilerek kısa dönemde dengesiz, uzun dönemde dengeli kalkınmayı sağlayacak politika izlenmelidir.

KAYNAKLAR

- ALKİN, Erdoğan: **Gelir ve Büyüme Teorisi**, İ.Ü. Yay. No: 2751, İk.Fak.Yay. No. 486, İstanbul, 1981.
- AKGÜÇ, Öztin: **Yatırım Projelerinin Milli Ekonomi Yönünden Değerlendirilmesi, Yatırım Projelerinin Hazırlanması ve Değerlendirilmesi**. Devlet Yatırım Bankası Yayını, Ankara, 1970.
- BERBEROĞLU, Necat: **Sanayi Öncelikli Ekonomik Gelişmede Türk Tarımının Finansmanı ve Tarımsal Kredi Uygulaması**, EİTİA Yay. No. 235/15b, Eskişehir, 1981.
- BERBEROĞLU, Necat-GİRİTLİGİL, Safer: **Türkiye Ekonomisinde Çok Ortaklı Şirketlerin İşlevleri**, Mar. Üni. Türkmer, Türkiye Ekonomisi ve Türk Ekonomi İlmî, İstanbul, 1986.
- BOUDEVILLE, J.R.: **L'Economie Regionale Espaces Operationnal**. Cahires de L'ISEA, Seri L, No: , 1958.
- CEC, **Main Texts Governing the Regional Policy of the European Communities**, Luxemburg, 1985.

CEC, **Third Periodik Report from the Commission on the Social and Economic Stituation and Development of the Regions of the Commnity**, Com (87) Brussels, 1987.

CEC, **23rd General Report on the Activities of EC 1989**, Luxembourg, 1990.

CEC, **The Turkish Economy: Structure and Development**, Sec (89), Brussels, 1989.

DİE, **Türkiye İstatistik Yıllıkları**, 1980-1993.

DİE, **Türkiye Dış Ticaret İstatistikleri**, 1980-1993.

DEMİRCİ, Ruşen: **Cumhuriyetimizin Kuruluşundan Günümüze Kadar İthalat Politikamızdaki Gelişmeler (1923, 1993)**. **HDTM Dergisi**, 70. Yıl Özel Sayı, Ankara 1993.

DİNLER, Zeynel: **Bölgesel İktisat**, Bursa İTİA Yay. No. 32, Bursa, 1978.

DPT, **Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967)**, Ankara, 1962.

DPT, **İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972)**, Ankara, 1967.

DPT, **Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977)**, Yay.No.. 1272, Ankara, 1975.

DPT, **Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983)**, Yay. No. 1664, Ankara, 1979.

DPT, **Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989)**, Yay. No. 1974, Ankara, 1985.

DPT, **Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994)**, Ankara, 1990.

DPT, **1994 Yılı Programı**, Ankara, 1993.

DPT, **Türkiye ve Avrupa Entegrasyonu**, DPT Yay. No. 2377-ÖİK 441,
Ankara 1995.

DPT, **İller İtibariyle Çeşitli Göstergeler**, Ankara, Haziran, 1993.

DPT, **Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı - Bölgesel Dengelerin
Sağlanması**, Ankara 1995.

DPT, **Avrupa Topluluklarını Kuran Temel Antlaşmalar (AKÇT, AET,
AAE)**, Cilt. 1, Ankara, 1993.

DPT, **Temel Ekonomik Büyüklükler**, Ankara, 1993.

DPT, **1995 Yılı Geçiş Programı** (RG, 30.10.1994).

DPT, **Ekonomik ve Sosyal Sektörlerdeki Gelişmeler**, Ankara, 1994.

DPT, **Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-1992)**, Ankara, 1993.

ERAYDIN, Ayda: **Türkiye'de Ulusal Kalkınma Planlarının Bölgesel
Ayrıştırılmasına Yönelik Bir Yaklaşım**, Ana.Üni. Yay. No:
31, İİBF Yay. 12, Eskişehir, 1983.

ERGUN, Enver: **Bölge Planlama**, İmar ve İskan Bak. Yay. Kom. Rap. No.
5, Ankara, 1962.

ERGÜNAL, Mehmet: **Türkiye Avrupa Topluluğu Bütünleşmesi**, **HDTM
Dergisi**, Cumhuriyetin 70. Yılı Özel Sayı. Ankara, 1993.

EC, Budget 1991, OJ L30, 4.2.1991.

EC, Budget 1992, OJ L26, 3.2.1991.

EC, News, Mart-Nisan 1995 - 9 Temmuz 1993.

European Commission, **Annual Report on the Reform of the Structural Funds**, 1990.

European Economy, No: 42, Court of Auditors Annual Report.

European Economy, **Annual Economic Report 1990-1991**, No. 46, December, 1990.

European File, **European Regional Policy**, 14/87 Luksemburg, 1987.

EIB, Annual Report.

EUROSTAT, Review, 1977-1986.

GOCHOT: (Çev. T. AKKUTAN-V. PEKİNER-Ö. OZANKAYA): **Bölge Kalkınması ve Arazi Politikası**, TODAİE Yay. ?, Ankara, 1962.

GÜNGÖR, Huriye Gonca: **Avrupa Topluluğu Bölgesel Kalkınma Politikası**, İ.Ü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1991.

HDTM, Avrupa Topluluğu ve Türkiye, 2. Baskı, Ankara, 1993.

HDTM, Ekonomik Kavramlar ve Göstergeler Kılavuzu - Ödemeler Dengesi, Ankara, 1994.

HIRSCHMAN, A: **Strategie du Development, Ecomie of Hurmanisme Les**. Ed. Oviere, 1964.

IKV, **Avrupa Topluluklarının Bölgesel Kalkınma Politikası**, İstanbul, 1988.

- ISO, **Türkiye GSYİH İller İtibariyle Dağılımı (1979-1986)**, İstanbul, 1988.
- KAÇAR, Bayram. **Avrupa'daki Ekonomik Bütünleşme Sürecinde AT, EFTA, Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri İle Türkiye'nin Yeri**, HDTM Yay. Ankara, 1993.
- KARAVEŞ, Tülay: **Avrupa Topluluğundaki Bölgesel Sorunların Çözümünde, Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu FEDER'in Rolü**, İs.Ün. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1991.
- KARLUK, Rıdvan, **Ekonomik Birleşmeler Teorisi Yönünden, Türkiye'nin AET Üyeliği ve Sanayileşme Sorunu**, EİTİA Yay. No. 162/104, ATE Yay. No. 13, Eskişehir, 1976.
- KARLUK, Rıdvan, **Avrupa Birliği ve Türkiye**, Birlik Matbaası, 2. Baskı, Eskişehir, 1994.
- KARLUK, Rıdvan, **Türkiye Ekonomisi**, Eskişehir, 1995.
- KEPENEK, Yakup, **Türkiye Ekonomisi**, Teori Yayınları, Ankara, 1987.
- KUTAY, Pars, **Avrupa Topluluğunda Devlet Yardımları ve Yatırım Teşvikleri**, HDTM, Ankara, 1993.
- LIPSEY, R.-OSTEINER, P.-DURVIS, D.D. (Çev. Ö.Faruk BATIREL), **İktisat 2**, Bilim Teknik Yayınevi, Eskişehir, 1984.
- MANİSALI, Erol: **Gelişme Ekonomisi**, İÜ Yay. No. 2042, İk.Fak.Yay. No. 354, İstanbul, 1975.
- MANİSALI, Erol, **Gümrük Birliği İle İlgili Sorular**, **Cumhuriyet**, 9.11.1995.

- MANİSALI, Erol, Gümrük Birliğinde Yalan Rüzgarları, **Cumhuriyet**,
21.11.1995.
- MARSHALL, Alfred: **Principles of Economics, an Introductory**, Volum
8th, MacMillan, London, 1961.
- MEADE, J.R.: **External Economics and Diseconomics in a Competitive
Situation**, Economic Journal No: 245, Mars, 1952.
- MYRDAL, Gunnar: **Economic Theory and Under Developed Regions**,
London, 1957.
- OKTAY, Nüvit: **Karşılıklı Ticaret Sistemi, (Countertrade) Dünyada ve
Türkiye'deki Uygulaması**, Ana.Üni. Yay. No. İ.İ.B.F. Yay.
No. . Eskişehir, 1987.
- OECD, **Regional Problems and Policies in Turkey**, Paris, 1988.
- ÖZKAZANÇ, Önder: **İktisadi Analiz**, An.Ün.Yay. No. 40, AÖF, 12,
Ankara, 1984.
- PARASIZ, İlker - YILDIRIM, Kemal: **Uluslararası Finansman**, Ezgi
Yayınevi, Bursa, 1994.
- PETERSON, Wallace C. (Çev. Servet MUTLU), **Gelir, İstihdam ve
Ekonomik Büyüme**, EİTİA Yay. No. 145, Eskişehir, 1976.
- PERROUX, F, **L'Economie du xx'eme Siecle**, Paris, 1964.
- Regional Policy, **The Allocation of Community Fundy**, Agence Europe,
No: 5098, 27.9.1989.
- SAVAŞ, Vural: **Kalkınma Ekonomisi**, İTİA Nihad Soyar Vak. Yay. No:
315/547, 2. Baskı, İstanbul, 1979.

SPO, Dept. of Less Developed Regions, **Planning Tools Used for the Less Developed Regions**, Ankara 1987.

TEKELİ, İlhan - İLKİN, Selim: **Türkiye ve Avrupa Topluluğu I, Ulus Devletini Aşma Çabasındaki Avrupa'ya Türkiye'nin Yaklaşımı**, Ümit Yayıncılık, Ankara, 1993.

TÜZÜN, Çiğdem, Türkiye-AET Ortaklığında Gümrük Birliği, **Avrupa Topluluğu ve Türkiye**, TODAİE Yay. No. 220, Ankara, 1987.

TÜSİAD, **21. Yüzyıla Doğru Türkiye: Geleceğe Dönük Bir Atılım Stratejisi**, 3. Cilt, Yay. No. T/92, 11-155, Ankara, 1994.

UĞURLU, Necla, **Avrupa Topluluğu Bölgesel Politikası, Yapısal Fonlar**, Yay. No. DPT: 2295, ATGM: 29, Ankara, 1992.

Vakıfbank, **Gümrük Birliği'nin Türkiye Ekonomisine Muhtemel Etkileri**, Araştırma Dizisi No: 1, 2. Baskı, Ankara 1995.

VINER, Jacob: **Cost Curves and Supply Curves**, Zeitschrift für National Economic, 1964.

YEMİŞÇİ, Feyyaz - KÖSETORUN, Alev - TAŞKIN, Gülin: 1923-1993 Döneminde Türkiye Ekonomisine Genel Bakış, **HDTM Dergisi**, 70. Yıl Özel Sayı, Ankara, 1993.

YÜCEL, Asuman: **1990 Yılı Genel Nüfus Sayımı Sonuçlarına Göre Türkiye'de Toplum Yapısının Karşılaştırılmalı Profili**, DPT Sos.Plan.Gen.Müd. Yay.No. ?, Ankara, 1994.